

Міністерство освіти і науки України  
Тернопільський національний економічний університет

*На правах рукопису*

**ШТОКАЛО ЯРОСЛАВ ЮРІЙОВИЧ**

УДК 911.373.314: (477. 84)

**РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ**  
**(суспільно-географічні аспекти дослідження**  
**на прикладі Тернопільської області)**

11.00.02 – економічна та соціальна географія

Дисертація на здобуття наукового ступеня  
кандидата географічних наук

**Науковий керівник:**  
**Заставецька Ольга Володимирівна,**  
**доктор географічних наук, професор**

Тернопіль – 2010

## ЗМІСТ

<b>ВСТУП</b>	<b>4</b>
--------------	----------

### **РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ**

<b>1. 1. Рівень життя населення як міждисциплінарна соціально-економічна категорія</b>	<b>9</b>
<b>1. 2. Критерії оцінювання рівня життя населення</b>	<b>19</b>
<b>1. 3. Методичні підходи дослідження рівня життя населення регіону у суспільній географії та його оцінки</b>	<b>33</b>
<b>Висновки до розділу 1</b>	<b>44</b>

### **РОЗДІЛ 2. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

<b>2. 1. Загальні чинники</b>	<b>48</b>
<b>2. 2. Тип господарського освоєння території. Рівень соціально- економічного розвитку області</b>	<b>59</b>
<b>2. 3. Демографічні чинники</b>	<b>68</b>
<b>2. 4. Екологічні чинники</b>	<b>79</b>
<b>Висновки до розділу 2</b>	<b>84</b>

### **РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ І ШЛЯХИ ЙОГО ПІДВИЩЕННЯ**

<b>3. 1. Формування доходів населення</b>	<b>87</b>
<b>3. 2. Витрати населення, їх структура</b>	<b>100</b>
<b>3. 3. Якісні індикатори рівня життя</b>	<b>113</b>
<b>3. 4. Самооцінка населенням досягнутого рівня життя</b>	<b>127</b>

<b>3. 5. Інтегральна оцінка рівня життя населення і територіальні відмінності цього показника _____</b>	<b>139</b>
<b>3. 6. Основні напрямки підвищення рівня життя населення регіону</b>	
<b>3. 6. 1. Напрямки реалізації державної політики щодо підвищення рівня добробуту населення _____</b>	<b>149</b>
<b>3. 6. 2. Головні напрямки регіонального розвитку Тернопільської області _____</b>	<b>155</b>
<b>Висновки до розділу 3 _____</b>	<b>162</b>
<b>ВИСНОВКИ _____</b>	<b>164</b>
<b>ДОДАТКИ _____</b>	<b>167</b>
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ _____</b>	<b>208</b>

## ВСТУП

*Актуальність дослідження.* Трансформація суспільних відносин, що відбуваються у процесі ринкових перетворень в Україні, зумовлює глибинні зміни в економічній і соціальній сферах, в умовах і способі життя населення. Це, своєю чергою, відображається на якості і рівні життя людей, задоволенні їх матеріальних та духовних потреб. Для розбудови соціально орієнтованої ринкової економіки необхідне всебічне оцінювання досягнутого рівня життя людей в регіонах України. Звідси важливим завданням є визначення чинників, які зумовлюють рівень життя у регіоні та його оцінка у компонентному та територіальному аспектах.

Питання вивчення рівня життя населення регіону ще недостатньо висвітлені у науковій літературі, ще немає єдиних критеріїв визначення показників цього рівня, зокрема рівнів бідності і добробуту, існують різні погляди щодо змісту поняття “рівень життя населення”. Все це, а особливо нерозробленість даного питання суспільно-географами, зумовлює актуальність даного дослідження.

Необхідність вивчення рівня життя населення посилюється в роки економічної кризи, коли відбувається зниження показників соціально-економічного розвитку регіонів, все більше розшарування суспільства на групи людей з різними доходами, зменшення вартості робочої сили і зростання безробіття – процеси, що зменшують можливості людей до задоволення своїх потреб, що посилюють негаразди у суспільстві. Вивчення кількісних і якісних змін у рівні життя людей стане основою для вироблення заходів, спрямованих на вдосконалення ефективних шляхів, методів і механізмів стабілізації та подальшого зростання рівня життя населення, на створення повноцінних умов життєдіяльності людей. Це й обумовило тему нашого дисертаційного дослідження.

*Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.* Вибраний напрямок дослідження виконаний згідно із загальним спрямуванням науково-дослідної роботи кафедри географії України і туризму Тернопільського

національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка “Проблеми соціально-економічного розвитку регіональних комплексів та систем” та з науково-дослідної роботи кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету, зокрема з темою ”Регіональні проблеми вдосконалення розміщення продуктивних сил”, а також з держбюджетною темою “Стратегічні орієнтири розвитку економіки України до 2020 року: методологічні та прикладні аспекти”, яка виконувалась на замовлення Міністерства освіти і науки України.

**Мета і завдання дослідження.** Метою роботи є обґрунтування суспільно-географічних основ формування рівня життя населення у аграрно-промисловому регіоні для визначення основних шляхів забезпечення належного рівня добробуту населення і ефективного соціального розвитку.

Досягнення мети передбачає розв’язання таких завдань:

- вивчення наявних підходів до визначення рівня життя населення і обґрунтування теоретико-методологічних основ суспільно-географічного дослідження рівня життя людей у регіоні;
- оцінку впливу чинників на формування рівня життя населення регіону;
- аналіз сучасних підходів до оцінки компонентної структури рівня життя населення, до визначення його інтегрального показника, вибір методики оцінювання рівня життя населення регіону;
- характеристику сучасного рівня життя населення Тернопільської області на основі об’єктивних показників і самооцінки населенням в розрізі окремих соціально-демографічних угруповань, районів;
- виявлення територіальних відмінностей в інтегральній оцінці рівня життя населення регіону;
- обґрунтування шляхів підвищення рівня життя населення та подолання бідності у регіоні.

**Об’єктом дослідження** є життєдіяльність населення обласного аграрного регіону в умовах його соціально-економічної депресивності.

**Предмет дослідження** – суспільно-географічні чинники рівня життя населення, його просторова диференціація у розрізі соціально-демографічних груп та об’єктивно сформованих територіальних відмінностей.

**Методологічна основа та методи дослідження.** Методологічною основою дослідження є сучасні наукові теорії та концепції суспільної географії, що викладені у працях українських і зарубіжних вчених (М. Агафонова, І. Гукалової, В. Жеребіна, А. Доценка, М. Долішнього, О. Заставецької, Ф. Заставного, Є. Качана, Н. Коцан, М. Книш, Е. Лібанової, С. Лісовського, М. Мальського, Л. Немець, В. Нагірної, Я. Олійника, О. Савюк, О. Садовника, А. Степаненка, С. Писаренко, М. Пістуна, В. Райцина, Н. Рімашевської, Л. Руденка, Р. Теслюка, О. Топчієва, М. Фащевського, О. Шаблія, Л. Шевчук та ін.).

У процесі наукового дослідження використано низку методів, з поміж яких виділяються загальнонаукові (порівняння, узагальнення і систематизація, системний підхід, дослідження на основі аналізу літературних джерел) та конкретно-наукові (математично-статистичний, картографічний, історико-географічний, соціологічний). Основою для вивчення рівня життя людей стали матеріали Тернопільського обласного управління статистики, Пенсійного фонду, матеріали всеукраїнських і регіональних наукових конференцій, інвестиційних форумів тощо.

***Наукова новизна одержаних результатів:***

***вперше:***

- здійснено комплексне суспільно-географічне дослідження рівня життя населення аграрно-промислового регіону;
- встановлено вплив загальних і регіональних чинників на формування рівня життя населення Тернопільської області;
- оцінено рівень життя населення регіону за об’єктивними показниками (доходи та витрати домогосподарств, соціальні індикатори та ін.) та за самооцінюванням населенням цього рівня;

- на основі багатовимірного математичного аналізу показників рівня життя населення виділено в межах області три кластери (групи) районів;
- обґрунтовано напрямки поліпшення рівня життя населення у сільській місцевості та у містах регіону;
- складено картосхеми, в яких відображено як суспільно-географічні чинники рівня життя населення, так і сам цей рівень у розрізі адміністративних територіальних одиниць;

*удосконалено:*

- критерії визначення рівня життя населення;
- методику оцінки компонент рівня життя та інтегральної оцінки цього рівня;

*отримали подальший розвиток:*

- нові підходи до розрахунку індикаторів рівня життя населення;
- шляхи підвищення трудових доходів населення за рахунок розвитку в області сільського господарства, транспорту, будівництва, рекреації тощо.

***Практичне значення одержаних результатів.*** Висновки і рекомендації, що містяться у дисертації, мають важливе практичне значення. Вони можуть бути використані органами державного управління та місцевого самоврядування для розробки програм соціально-економічного розвитку регіону та для подальших аналогічних досліджень в інших регіонах країни, для реалізації основних напрямів регіональної економічної і соціальної політики. Вони реалізуються при викладанні дисциплін "Географія населення", "Демографічна та етнічна географія України", "Соціально-економічна географія України" у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка та "Регіональна економіка", "Демографія", "Ринок праці", "Соціальна політика" у Тернопільському національному економічному університеті.

***Особистий внесок здобувача.*** Дисертаційна робота є самостійним дослідженням автора. Наукові положення, висновки і рекомендації одержані автором самостійно і виступають його внеском у розвиток суспільної географії, зокрема у теорію і методологію територіальної організації життєдіяльності населення. Всі публікації підготовлено одноосібно.

**Апробація результатів дисертаційного дослідження.** Положення дисертаційного дослідження апробовані на всеукраїнських науково-практичних конференціях “Регіональні аспекти зайнятості та ринку праці” (Тернопіль, 2004), “Соціально-економічні та демографічні проблеми збереження і розвитку трудового потенціалу регіонів” (Тернопіль, 2009). Матеріали дисертаційного дослідження використані у науково-дослідній роботі кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету на тему “Регіональні проблеми вдосконалення розміщення продуктивних сил” (номер державної реєстрації 0105 U 000860), зокрема у підготовці розділу ”Соціально-економічні проблеми розвитку продуктивних сил регіону”. Результати дослідження використані у держбюджетній науково-дослідній роботі на тему “Стратегічні орієнтири розвитку економіки України до 2020 року: методологічні та прикладні аспекти” (державний реєстраційний номер 0108 U 010221), зокрема у підготовці підрозділу ”Політика доходів. Рівень життя населення. Трансформація системи пільг і допомоги. Подолання бідності. Трансформація соціального страхування”, яка виконувалась на замовлення Міністерства освіти і науки України.

**Публікації.** Результати дисертаційного дослідження висвітлено у 11 наукових публікаціях, з яких чотири – у фахових виданнях, що входять до переліку Вищої Атестаційної Комісії України. Усі публікації належать автору особисто, їх загальний обсяг становить 4,7 друкованих аркуші.

**Структура та обсяг роботи.** Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел.

Загальний обсяг дисертації – 227 сторінок, в т.ч. 26 рисунків, 23 таблиці, 35 додатків. Список використаних джерел налічує 208 найменувань.



# РОЗДІЛ 1

## ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

### **1. 1. Рівень життя населення як міждисциплінарна соціально-економічна категорія**

Зміни в суспільно-політичному та соціально-економічному житті України призвели до необхідності дослідження питань, пов'язаних з об'єктивним відображенням життєдіяльності населення, формуванням його доходів, можливостей споживання та ступеня задоволення потреб. Аналіз світового та вітчизняного досвіду визначення конкретних параметрів, що характеризують рівень задоволення потреб населення, свідчить про те, що ще не вироблені чіткі та науково обґрунтовані критерії оцінювання показників рівня життя людей, тому дослідження цих питань набуває в сучасних умовах теоретичного і практичного значення.

Рівень життя населення впродовж тривалого часу залишається однією з основних соціально-економічних категорій, що характеризує не лише матеріальний добробут окремої людини, а й визначає узагальнений результат діяльності економіки країни. В науковій літературі ще не існує однозначного визначення змісту категорії “рівень життя населення”, тому що її трактування залежить від конкретних умов розвитку певного суспільства, змінюються також підходи до оцінювання цього поняття.

Рівень життя населення – складне та багатогранне поняття, яке об'єднує широкий спектр соціально-економічних відносин, пов'язаних зі станом та умовами життєдіяльності людини у суспільстві.

У зарубіжній культурно-історичній традиції рівень життя розглядається як ступінь задоволення потреб та рівень споживання сукупності різноманітних благ, необхідних для гармонійного розвитку людини. Зародження термінології даного поняття відноситься до першої половини XIX ст. Вже тоді економісти У. Петті, Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо намагалися встановити залежність між рівнем

заробітної плати і задоволенням потреб працівника та пояснити чинники, що впливають на зростання заробітної плати.

У другій половині ХІХ ст. – на початку ХХ ст. акценти перемістилися на статистичний напрям аналітичної оцінки рівня життя. Представниками цього напрямку були Е. Енгель, В. Парето, А. Маршал, А. Пігу, які розробили теорії добробуту. Так, А. Пігу наголошував на тому, що поняття індивідуального добробуту не зводиться до його економічного аспекту і включає такі показники як умови довкілля, праці та відпочинку, доступність освіти, громадський порядок, медичне обслуговування тощо [125, с. 9].

На причини бідності населення і походження багатства вказували також українські вчені С. Подолинський, М. Туган-Барановський та письменник і публіцист І. Франко.

Починаючи з 20-х рр. ХХ ст., відбулося перенесення акцентів досліджень з економічних аспектів на соціальні. Центральним елементом економічної системи стає людина, значно збагачується термінологічна база досліджень, розробляються методики визначення життєвого рівня населення.

У різних країнах у ХХ ст. проводяться дослідження, що стосуються рівня життя людей і умов їх життєдіяльності (в США – Д. Гелбрайт, Н. Делкі, в Радянському Союзі – Л. Абалкін, Е. Капустін, В. Райцин, І. Сигов та ін.). Такі дослідження активізувалися у кінці ХХ – на початку ХХІ ст., коли проблеми добробуту та бідності населення загострилися, особливо у країнах з перехідною економікою.

У сучасних дослідженнях російських вчених В. Жеребіна, Н. Рімашевської, В. Бобкова, А. Васільєва та інших поняття “рівень життя населення” містить три ключові аспекти: 1) добробут населення, 2) нагромадження людського капіталу, 3) рівень людського розвитку. Поняття “людський добробут” віддзеркалює загальноприйнятий погляд на рівень життя і трактується через категорії “потреби” і “блага”. Добробут населення визначає абсолютний та відносний рівень забезпечення потреб людини (сім’ї) матеріальними і нематеріальними

(в т.ч. духовними) благами порівняно зі стандартами та нормами, прийнятими в даному суспільстві [125, с.10].

Проблемою оцінки рівня і якості життя населення все більше займаються географи. Ще у повоєнні часи були досить вагомими здобутки щодо вивчення рівня життя населення. В географічний понятійно-термінологічний апарат радянськими географами було запроваджено категорію “спосіб життя”, а також започатковано географію способу життя. Вперше про це заявив російський економіко-географ Р.Кабо, який займався географією населення і, зокрема, географією міст. Пізніше різні аспекти цієї проблеми висвітлювалися у працях М. Агафонова, Ю. Саушкіна, В. Покшишевського, С. Ковальова та ін.

У середині ХХ ст. увага географів до просторових відмінностей у споживанні населення і оцінки природного середовища як однієї з умов життя, а не тільки оцінки господарської діяльності людей, поступово підвищується. В. В. Покшишевський пише: “у процесі споживання відбувається і відтворення самого населення...”. С. Ковальов у ці часи також говорить про вивчення регіональних відмінностей у рівні та умовах життя населення, в тому числі у забезпеченні його різними формами обслуговування.

У 80-х рр. ХХ ст. у категорію “рівень життя” все частіше закладаються показники якості життя. Це поняття вчені розуміють не тільки як зростання доходів населення і виробництво предметів споживання, а й культуру розумного споживання, і зразковий громадський порядок, і високу якість обслуговування населення, і повноцінне, з морально-етичної точки зору, використання вільного часу.

Складна фрагментація соціально-територіального простору призвела в останні роки до активізації досліджень, спрямованих на поліпшення життя територіальних спільнот населення. В Україні найбільш вагомими в цьому плані є роботи В. Артеменка, І. Гукалової, Д. Кляшторного, М. Книш, Н. Лебідь, С. Лісовського, Е. Лібанової, М. Немченка, Л. Немець, Л. Ноздріної, Я. Олійника, С. Писаренко, І. Проніної, Л. Руденка, Р. Теслюка, О. Топчієва, М. Фащевського, Л. Черенько, О. Шаблія, Л. Шевчук.

Проте у вітчизняній суспільній географії, як і в соціології та економіці, концепція рівня і якості життя ще не набула розвитку як цілісний напрям досліджень. Особливо недослідженими є регіональні аспекти рівня життя, що є відображенням соціально-економічного розвитку різних територій. Більшість дослідників відображають різні соціально-економічні аспекти трансформаційних перетворень, переважно на загальнодержавному рівні. Серед сучасних українських дослідників панує погляд на рівень життя у вузькому і широкому розумінні. Так, О. Богуцький пропонує розрізняти категорію у вузькому розумінні – для відображення лише особистих потреб людини; у широкому – для визначення фактичного рівня споживання матеріальних, духовних та соціальних благ і послуг, встановлення міри задоволення раціональних потреб тощо. Однією з вихідних категорій у процесі аналізу життєвого рівня є особисті потреби, які вирізняють особистість від інших у плані фізичному, інтелектуальному та соціальному. Джерелом їх задоволення є доходи населення [11, с. 43].

В. Майєр під рівнем життя населення розуміє забезпеченість населення необхідними для життя матеріальними і культурними благами, досягнутий рівень їх споживання і ступінь задоволення потреб людини в цих благах [83, с. 8].

Ця категорія, на думку В. Мандибури, є відносною, оскільки залежить не тільки від рівня реальних доходів та споживання, а й від міри розвитку самих потреб серед різних категорій населення. Вчений зазначає, що рівень життя є багаторівневою категорією, що має свою структуру, в якій виділяється три основні рівні: інтегрований, соціально-диференційований та особисто-персоніфікований [85, с. 12].

Виходячи із цих тверджень, найповнішим, на нашу думку, може бути таке визначення поняття: “рівень життя населення – це складна комплексна соціально-економічна категорія, що відображає рівень розвитку фізичних, духовних і соціальних потреб людей, ступінь їх задоволення, а також умови в суспільстві для розвитку і задоволення цих потреб” [47].

Таке визначення наближає дану категорію до поняття “якість життя населення”. У багатьох дослідників ці поняття розглядаються як синоніми.

Розглядаючи якість життя людей як інтегральну оцінку умов їх життєдіяльності, О.Топчієв наголошує, що рівень життя – це головні покомпонентні характеристики таких умов [163, с. 255].

Найчастіше в літературі використовуються такі тлумачення поняття “рівень життя населення”:

1. Рівень життя населення – це складна комплексна соціально-економічна категорія, що виражає ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людини. Він складається з багатьох компонентів. Це і розмір реальних доходів людей, і рівень споживання населенням матеріальних благ й послуг, і забезпеченість населення упорядженим житлом, і, нарешті, підвищення освіченості, ступінь розвитку медичного і культурно-побутового обслуговування громадян, стан природного середовища, в якому проживає людина [126, с. 79];

2. Під рівнем життя населення звичайно прийнято розуміти забезпеченість населення необхідними для життя матеріальними і культурними (духовними) благами, досягнутий рівень їх споживання і ступінь задоволення потреб людини в цих благах [126, с. 79];

3. Рівень життя населення у вузькому його розумінні характеризується рівнем споживання матеріальних і нематеріальних благ і послуг [24, с. 140];

4. Під рівнем життя населення розуміється досягнутий рівень споживання населенням благ і послуг, ступінь задоволення суспільно визнаних потреб [126, с. 79];

5. Рівень життя населення характеризує досягнутий на певний проміжок часу в суспільстві ступінь задоволення різноманітних потреб населення (не тільки фізичних, а й і соціальних, інтелектуальних, духовних, політичних), включаючи реальні економічні джерела і соціально-правові гарантії забезпечення умов життєдіяльності населення [84, с. 13].

У науковій літературі існують різні точки зору щодо визначення поняття “якість життя населення.” Нижче подаємо основні з них:

1. Якість життя населення – ступінь відповідності умов і рівня життя науково обґрунтованим нормативам або визначеним стандартам [24, с. 140];

2. Під якістю життя населення розуміється задоволеність населення життям з точки зору широкого набору потреб та інтересів [83, с. 80];

3. Словосполучення “якість життя населення” дозволяє вкладати в нього різний зміст – від цілком конкретних питань, що стосуються умов праці і побуту людей, до загальнолюдських проблем буття [126, с. 80];

4. Що стосується якості життя населення, то останнім часом вона сприймається в двох інтерпретаціях: широкій і вузькій. У своєму широкому тлумаченні цей термін вбирає в себе термін “народний добробут”.

Отже, під “якістю життя населення” в широкому розумінні мають на увазі задоволеність населення своїм життям з точки зору різних потреб і інтересів. Це поняття охоплює характеристики й індикатори рівня життя як економічної категорії, умови праці і відпочинку, житлові умови, соціальну забезпеченість і гарантії, охорону правопорядку і дотримання прав особистості, природно-кліматичні умови, показники збереження навколишнього середовища, наявність вільного часу і можливості його доцільно використовувати, нарешті, відчуття спокою, комфортності і стабільності.

Із цього виходить, що рівень життя населення характеризується рівнем споживання матеріальних і нематеріальних благ та послуг, і залежить, перш за все, від економічного розвитку країни, розміру і розподілу доходів у суспільстві. Тобто рівень життя охоплює умови життя, що характеризуються статистичними показниками, які описують розселення населення та екологію середовища існування, житлові умови, зайнятість населення та умови праці, розподіл бюджету, часу, а також соціальну інфраструктуру, що охоплює охорону здоров'я, освіту, побутове та комунальне обслуговування, торгівлю, транспорт, зв'язок і системи комунікацій, культурне обслуговування населення, рекреацію тощо.

Наведені вище тлумачення рівня життя населення характеризують його статику, однак ця категорія є дуже динамічною і залежить від безлічі чинників. Спираючись на положення концепції людського розвитку, не можна обмежувати рівень життя населення матеріальним багатством, грошовими доходами, оскільки сама економіка та її досягнення існують для розвитку людини. Досвід розвинених

країн свідчить, що зростання доходів людей все менше сприяє розвитку людського потенціалу. Людина потребує безкінечно високого доходу для гідного рівня життя, її потреби не зводяться тільки до матеріального багатства, оскільки довге і здорове життя, близькість до природи і збереження навколишнього середовища, причетність до культури і науки, творча і суспільна активність для багатьох людей залишаються вагомими цінностями, інколи важливішими від накопичення багатства. Мова йде про необхідність переосмислення співвідношення економічного і соціального аспектів рівня життя населення. У звичайному тлумаченні економістів, особливо в індустріальному розумінні економічного добробуту, соціальна складова розглядається похідною від економічної. Однак, оскільки створення і примноження економічної могутності відбувається переважно за рахунок внутрішніх чинників, особливо творчої праці кожного громадянина, то слід вести мову про необхідність постійного зростання споживання духовних, мистецьких та інших інтелектуальних благ всіма членами суспільства. Це передбачає як обов'язкову умову постійне зростання потреб і цінностей людей, створення і розширення можливостей їх задоволення. Тобто, постійне зростання рівня життя населення можливе тільки у разі використання економічних здобутків для розвитку соціальної складової життя, адже ні за яких темпів економічного зростання підвищення рівня життя буде неможливе, якщо воно не спрямовується на підтримку і покращення здоров'я, здобуття, розширення і оновлення знань, підвищення культурного рівня, забезпечення доступності інформації та досягнення засобів існування, що забезпечують гідне життя.

Тому, базуючись на положеннях концепції людського розвитку, рівень життя населення необхідно розглядати як соціально-економічну категорію, що характеризує ступінь задоволення фізичних духовних і соціальних потреб людей з метою їх всебічного розвитку, який детермінований доступністю і рівнем використання життєвих можливостей в умовах конкретного життєвого середовища.

Отже, на сучасному етапі досліджень у вітчизняній та зарубіжній літературі можна виокремити два основні підходи до розуміння рівня життя населення.

Перший підхід розглядає рівень життя як матеріальне становище населення: в суспільстві з більш розвиненою економікою більш високим є і рівень життя, при цьому він вимірюється на основі ВВП або ВВП. Багатьма авторами визначається пріоритетність підходу від споживання при оцінці рівня життя, тому що споживання є складовою, стержнем при характеристиці рівня і способу життя населення.

В умовах перехідної економіки, коли набула поширення зайнятість у неформальних секторах економіки, негрошові форми оплати праці і тінізація підприємницького прибутку, не існує достовірної інформації про доходи домогосподарств. Тому витрати на споживання не тільки відображають товари і послуги, якими домогосподарство може розпоряджатися на основі прибутку.

Досить поширеним є підхід, який враховує тіньову економіку в рівні споживання для визначення рівня життя. Так, Л. Осберг із університету Далхаузі (Галіфакс, Нова Шотландія) і А. Шарп із Центру вивчення рівня життя (Оттава) розробили Індекс економічного благополуччя, в якому роблять поправку на розміри тіньової економіки. Ці ж вчені розвивають і нормативний підхід до споживання, враховуючи різницю вікової структури населення різних країн. Вони пропонують робити розрахунки рівня споживання не на душу населення, а на еквівалентного споживача, яким вважають дорослу людину.

Розвинений також підхід, за яким рівень життя і благополуччя визначається на основі структури споживання. До числа показників цього підходу споживання належить коефіцієнт Енгеля і умовно вільна частина бюджету.

Інший підхід (якості життя) базується на визначенні необхідності задоволення потреб людини не тільки в матеріальних благах, а й в умовах для розвитку її життєдіяльності.

Питання взаємозв'язку рівня і якості життя населення залишається в науковому просторі досить дискусійним.



Слід визнати, що категорія “якість життя”, окрім того, що потребує міждисциплінарного підходу на загальнонауковому рівні, має вважатися не менш інтегральною категорією у колі суспільно-географічних наук, хоча лідерство щодо її опрацювання без сумніву належить соціальній географії (в будь-якому випадку – при включенні чи виключенні з неї географії населення як окремого напрямку). Це підтверджують думки різних фахівців щодо виділення у рамках соціальної географії “географії сфери послуг”, “географії споживання”, “географії способу життя”, “географії поведінки”, “сакральної географії” та інших нових наукових напрямів, що мають найглибшим чином розкрити соціальне життя людини (О. Шаблій, М. Пістун, О. Топчієв, Е. Алаєв та ін.). Ще в 1879 році відомий економіст і медико-географ С. А. Подолинський видав книгу “Життя і здоров’я людей на Україні”, де назвав найважливіші параметри, які визначають здоров’я суспільства: смертність, народжуваність, стать, тривалість життя, темперамент, спадковість, дитяча смертність і, головне, – визначив роль природного і штучного середовища у життєдіяльності українців [30, с. 37-43].

Тривалий час “якість життя населення” розглядали як одну із компонент єдності рівня та способу життя. Д. Ніколаєнко розвинув теорію соціокультурних систем і у більшості своїх робіт наголошував на тому, що ні рівень життя, ні навіть економіка не самодостатні, все це являє собою зовнішню форму процесів освоєння території.

Значення якості життя населення відображається у суб’єктивних відчуттях індивідів, що формуються на основі конкретних матеріальних і соціальних умов життя, емоційного стану тощо, це означає, що якість життя визначається соціальним самопочуттям населення, яке створюється відповідністю умов життєдіяльності, змісту життєвих можливостей людей їх потребам, інтересам і цінностям, а також якістю благ і послуг, що споживаються, рівнем життя загалом. У найбільш загальному вигляді категорія “якість життя” описує ступінь відповідності характеристик життєвих можливостей та рівня їх використання.

Поняття “якість життя” є невід’ємним від “рівня життя” і включає в себе його елементи. Рівень життя населення визначається значною мірою умовами і

способом життя. Умови життя – це безпосередні об’єктивні обставини, що впливають на життєдіяльність населення, а спосіб життя – це сукупність форм і проявів життєдіяльності людей у їх нерозривному зв’язку з умовами об’єктивної дійсності, що впливають у межах певного часового виміру [85, с. 20-24].

Рівень життя населення значною мірою визначає його комфортність. Оцінка комфортності визначається за статистичними показниками, а саме:

- демографічні – народжуваність, смертність, шлюби, розлучення;
- житлові умови населення (скільки квадратних метрів припадає на одного члена сім’ї, скільки житла будується, який рівень житлово-комунальних платежів);
- освітні – забезпечення школами та дитячими садками;
- розвиток міського електротранспорту – тобто екологічно чистий і який має чіткий кілометраж та найбільш точну статистику перевезень, ніж автотранспорт;
- показники соціальної напруги – безробіття і злочинність;
- рівень екології – шкідливі викиди і заліснення територій.

Комфортність середовища проживання також можна досліджувати через індикатори соціальної інфраструктури, якості довкілля та розселення населення. Індикаторами можуть бути показники частки автодоріг з твердим покриттям, викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря, густота населення.

Отже, рівень життя населення – одна з найскладніших соціально-економічних категорій, що пояснює існування різних її тлумачень: від філософсько-світоглядних до формально-статистичних. Основними характеристиками, які впливають на дослідження рівня життя населення, є:

1) динамічність категорії; 2) широке та вузьке тлумачення; 3) виділення макро- та мікрорівня досліджень; 4) індивідуальне та суспільне навантаження категорії; 5) задоволення певного виду потреб населення (матеріальних чи духовних); 6) врахування об’єктивних відмінностей в рівні життя населення в різних регіонах внаслідок праці у різних видах економічної діяльності та регіональних відмінностей розвитку.

О. Біттер, досліджуючи рівень життя населення, всю сукупність чинників, “результатом взаємодії яких є різний ступінь задоволення потреб суспільних груп, сімей, індивідів,” поділив на глобальні і сімейні [9]. До глобальних він відніс чинники функціонування сфери розподілу, зокрема державна соціальна та економічна політика, чинне законодавство та економіко-соціологічна структура суспільства, які формують єдині розподільчі правила для всіх сімей та чинники на рівні сім’ї (тип сім’ї і зайнятості її членів, її місце проживання та місце у сфері розподілу, як наслідок дії глобальних чинників системи розподілу, та соціальний склад сімей). Чинники другої групи відображаються в інтересах, економічній поведінці сімей, що призводить до їх розшарування за рівнем життя, а сама нерівність впливає на зміну глобальних чинників функціонування сфери розподілу, які визначає держава. Ці дві групи чинників, на думку О. Біттера, утворюють механізм формування рівня життя населення [9].

## **1. 2. Критерії оцінювання рівня життя населення**

Критерії оцінювання рівня життя неоднакові у різних країнах світу. Міжнародна статистика рівня життя почала розвиватися відносно недавно. У 1960 р. робочою групою ООН була підготовлена доповідь про принципи визначення та виміру рівня життя населення в міжнародному масштабі. Це була перша спроба створення системи показників. Життєвий рівень оцінювався індексом заробітної плати, а потім індексами прожиткового мінімуму і вартості життя. Кожний з індексів має значення, але вони не дають всебічної характеристики рівня життя населення. До того ж, при визначенні рівня життя деяких категорій населення зазначені індекси не використовуються. Тому у 1970 р. Міжнародна організація праці (МОП) запропонувала систему показників, які би відображали сприйняття умов життя і їх об’єктивні характеристики. Вони мали показати фінансовий стан, освіту, здоров’я, зайнятість і умови праці, вільний час і дозвілля, стан природного довкілля і соціальне оточення, безпеку життя. Тобто, на перше місце були поставлені соціальні показники, які стали

індикаторами економічного розвитку. Останній варіант даної системи показників був розроблений експертами ООН ще у 1980 р. і містив у собі 12 основних груп показників [126, с. 38].

Серед них був виділений загальний розділ, що охоплює низку інформаційних показників, необхідних для оцінки рівня життя. До нього включені такі показники: національний дохід, ВВП на душу населення і середньорічні темпи його зростання; обсяг і види соціального обслуговування; витрати на особисте споживання населення та їх структура; щільність населення; транспортне обслуговування населення; робота засобів зв'язку, преси тощо.

У 1980 р. затверджено список соціальних індикаторів рівня життя населення, розроблених Організацією економічного співробітництва та розвитку, вони представлені у табл. 1. 1.

Оскільки, усі ці показники мають різні недоліки, пов'язані з розбіжностями в методології розрахунків, прийнятих у різних країнах, то були зроблені спроби розробити комплексні індекси визначення рівня та якості життя населення в окремих країнах. Прикладом такого індексу може бути запропонований російськими статистами “індикатор напруженості”, складовими якого є:

- 1) ступінь забезпеченості споживчими товарами;
- 2) рівень злочинності;
- 3) ступінь незадоволення населення комплексом невирішених соціально-політичних, економічних та екологічних проблем.

У міжнародній статистичній практиці комплексний індекс запропонував Дослідний Інститут Соціального Розвитку ООН. Даний індекс отримав назву “індекс соціального розвитку”. Він включає 16 найважливіших (9 соціальних і 7 економічних) взаємозалежних показників. Автори дослідження вважають, що при рівні душевого доходу, який не перевищує 500 дол./рік, соціальний розвиток перевищує економічний.

У світовій практиці використовується також так званий “індекс гуманітарного (або людського) розвитку”, що характеризує очікувану під час

## Показники рівня життя населення (за методикою ООН) [126, с. 39-40]

Соціальна проблема	Показник
<b>Здоров'я</b>	
Тривалість життя	Тривалість майбутнього життя
Стан здоров'я	Рівень материнської смертності Тимчасова непрацездатність Тривала непрацездатність
<b>Освіта і навчання</b>	
Використання можливостей системи освіти	Безперервна освіта
Навчання	Навчання дорослих Рівень грамотності
<b>Зайнятість і якість трудового життя</b>	
Доступність зайнятості	Рівень безробіття Вимушена неповна зайнятість Зневіра у пошуках роботи
Якість трудового життя	Середня тривалість трудового часу Час на дорогу до місця роботи Оплачена щорічна відпустка Гнучкий графік роботи Розподіл заробітків Смертність на робочому місці Порушення нормальних умов праці
<b>Робочий час і відпочинок</b>	
Використання часу	Вільний час Використання робочого часу
<b>Доступність товарів і послуг</b>	
Дохід	Розподіл доходів Низький дохід Матеріальна незабезпеченість
Багатство	Розподіл багатства
<b>Фізичне оточення</b>	
Житлові умови	Внутрішня житлова площа Володіння прилеглими територіями Основні вигоди
Доступність послуг	Доступність певних видів послуг
Порушення у навколишньому середовищі	Вплив забруднення атмосфери Вплив шуму
<b>Соціальне середовище</b>	
Соціальні зв'язки	Рівень самогубств
<b>Особиста безпека</b>	
Схильність до ризику	Смертельні випадки Серйозні травми
Явна загроза	Страх за особисту безпеку

народження тривалість життя, рівень писемності серед дорослого населення, тривалість навчання, рівень освіти, реальний ВВП на душу населення.

В Україні дослідження людського розвитку в розрізі адміністративних областей здійснено в рамках ПР ООН. У звіті про людський розвиток використовувались наступні критерії, кожен з яких визначався кількома статистичними показниками:

а) демографічний розвиток (показники середньої очікуваної тривалості життя при народженні та при досягненні 45 років (окремо жінок та чоловіків), коефіцієнт смертності немовлят, сумарний коефіцієнт народжуваності, загальний коефіцієнт сальдо міграції);

б) розвиток ринку праці (рівень економічної активності населення, питома вага працівників, що працювали в режимі вимушеної неповної зайнятості, рівень безробіття, питома вага безробітних, що не мають роботи більш як 12 місяців);

в) освіта (середня тривалість навчання);

г) добробут (витрати домогосподарств, питома вага витрат на харчування в загальній сукупності витрат, середній розмір заборгованості по заробітній платі, середня заробітна плата, питома вага доходів від особистого підсобного господарства в сукупних доходах);

д) умови життя населення (рівень урбанізації, викиди шкідливих речовин, забезпеченість житлом, питома вага населених пунктів без всіх видів благоустрою, рівень злочинності) фінансування соціальної сфери регіону (фінансування загальної системи освіти) [163, с. 451-453].

Застосований у світовій практиці “індекс інтелектуального потенціалу суспільства” відображає рівень освіти населення і стан науки в країні. При його розрахунках враховуються: рівень освіти дорослого населення, питома вага студентів у загальній чисельності населення, частка витрат на освіту у ВВП, питома вага зайнятих у науці і науковому обслуговуванні у загальній чисельності зайнятих, питома вага витрат на науку у ВВП.

Для зіставлення країн у світовій практиці використовувався також коефіцієнт життєздатності населення, що характеризує можливості збереження

генофонду, інтелектуального розвитку населення в умовах проведення конкретної соціально-економічної політики. Цей коефіцієнт вимірювався за 5-бальною шкалою. Значення показника нижче, ніж 1,5 бала означає кризове становище, падіння рівня та якості життя до тієї межі, за якою починається вимирання населення.

У 1997 р. фахівці ПР ООН (Програма розвитку ООН) запропонували новий показник оцінки рівня і якості життя населення – “індекс людської бідності,” при розрахунках якого враховуються три чинники, що визначають можливість для кожного мати гідне життя: тривалість життя (оцінюється часткою населення, передбачувана тривалість життя якого складає менше 40 років); доступ до знань (визначається показником частки неписьменних у загальній чисельності дорослого населення); матеріальні умови існування (частка населення, яка не має доступу до медичного обслуговування; частка населення, яка не має доступу до питної води; частка дітей молодше 5-ти років, які страждають від недоїдання).

Для міжнародних зіставлень Всесвітнім банком розробляються універсальні критерії бідності. Згідно з класифікацією Всесвітнього банку, в країнах, що розвиваються, бідними вважають тих людей, які живуть менше, ніж на 4 дол. США в день.

Серед спроб комплексної оцінки рівня та якості життя населення можна назвати індекс фізичної якості життя, розроблений Моррісом Д. Моррісом. Він ґрунтується на базі показників очікуваної тривалості життя після досягнення 1 року, рівня дитячої смертності і поширення грамотності. Рівень грамотності вимірюється відсотком грамотних у загальній чисельності населення. Зведений індекс розраховано як середньо-арифметична величина трьох окремих показників.

Для оцінки рівня та якості життя населення різні країни використовують свої підходи, що відрізняються від методики ПР ООН.

У 1970 році американські вчені М. Джонс і М. Флекс розробили модель “сфер якості життя у великих містах США”. Вона складалася з 14 блоків показників, що характеризують доходи, безробіття, бідність, житлове забезпечення, освіту, фізичне і психологічне життя, забрудненість повітря,

цивільний порядок, проблеми організацій, участь населення в управлінні, девіантну поведінку людей.

У 1973 р. Дж. Вільсон зробив факторний аналіз для встановлення різниці в рівні та якості життя населення 50 американських штатів. Його модель якості життя складалася з 9 блоків: індивідуальний статус, рівність, освіта, економічне зростання, технологічні зміни, сільське господарство, житлові умови, здоров'я і соціальна безпека.

Заслужують на увагу також системи показників рівня життя японських (35 індикаторів), шведських і французьких вчених [25, с. 222-224], які передбачають рівень ресурсів і їх використання, участь людини у політичному і суспільному житті. Найбільш досконалою, на нашу думку, є система показників, яку використовують у Франції, вона розроблена Національним інститутом статистики і економічних досліджень. Вона об'єднує чотири групи показників, які характеризують: 1) демографічний розвиток і зайнятість населення; 2) розподіл і використання доходів; 3) умови життєдіяльності населення; 4) соціальні сторони рівня життя.

Групою російських дослідників-соціологів зроблена спроба обґрунтувати систему показників рівня життя населення – якості життя населення [163, с. 412-418]. Вони вважають, що рівень (якість) життя населення характеризується численними показниками, серед яких умови трудової діяльності (кількість та соціальна якість робочих місць), рівень споживання матеріальних благ та послуг, ступінь забезпечення житлом та його якість і облаштування та ін. Це складне і багатоаспектне поняття, яке лише дуже приблизно можна характеризувати кількома головними показниками. Перелік таких найбільш значимих показників для різних країн і регіонів може бути дуже різним в залежності від особливостей їх історії, культури, національних традицій і смаків, соціально – економічних взаємин.

Статистичним комітетом СНД розроблений набір соціальних індикаторів життя населення – системи, яка містить 29 показників, що складають п'ять розділів: інтегральні індикатори рівня життя, показники матеріальної



забезпеченості населення, особисте споживання (рівень і структура), житлові умови населення, показники соціальної напруженості.

Низка вчених, крім офіційних методик рівня та якості життя населення, що використовувалися державними органами статистики, розробили свої підходи (В. Кириченко, М. Кремльов, М. Бузляков, Е. Лібанова, В. Жеребін).

Так, В. Кириченко запропонував такий набір груп показників, що характеризують рівень життя населення [46, с. 8]:

- соціально-демографічні характеристики, класовий і соціально-економічний склад населення;
- розвиток відносин власності;
- характер, зміст та умови праці в суспільному виробництві;
- ресурсне забезпечення програм соціального розвитку і підвищення рівня життя населення;
- доходи населення;
- споживання населенням матеріальних благ і послуг;
- соціально-побутова інфраструктура (освіта, культура і мистецтво, медичне обслуговування, відпочинок, фізкультура і спорт, житло, комунальне і побутове обслуговування, транспортне обслуговування, торгівля і громадське харчування);
- бюджет часу;
- охорона навколишнього середовища.

М. Бузляков для оцінки рівня життя населення виділяє три групи показників [46, с. 8]:

- синтетичні, до яких належать: національний дохід, загальний фонд споживання населенням матеріальних благ і послуг, реальні доходи населення і ряд інших;
- показники споживання населенням конкретних видів матеріальних благ і послуг, а також вартісні показники, які опосередковують це споживання;
- показники забезпеченості населення дитячими установами, телевізійним мовленням, послугами охорони здоров'я, комунального господарства та ін.

В. Жеребін запропонував систему, яка складається з 25 окремих показників. Вона інтегрується в композиційний індекс і поєднується в 11 груп [126, с. 64-65]:

1) населення; 2) рівень життя; 3) соціальна сфера; 4) споживчий ринок товарів і послуг; 5) ринок праці; 6) промислове виробництво; 7) сільське господарство; 8) забезпечення населення житлом; 9) забезпечення населення засобами транспорту і зв'язку; 10) рівень злочинності; 11) стан навколишнього середовища.

Поряд із кількісною оцінкою рівня життя населення існують підходи з використанням якісної оцінки. Так, П. Я. Октябрський розглядає такі рівні (якості) життя населення [126, с. 65]:

– достаток (користування благами, що забезпечують усебічний розвиток людини);

– нормальний рівень (раціональне споживання за науково обґрунтованими нормами, що забезпечує людині відновлення його фізичних та інтелектуальних сил);

– бідність (на рівні збереження працездатності як нижчої межі відтворення робочої сили);

– убогість (мінімально припустимий за біологічними критеріями набір благ і послуг, споживання яких лише дозволяє підтримувати життєздатність людини).

М. Кремльов [126, с. 65] виділяє шість нормативних категорій для оцінки диференціації населення в залежності від отримуваних доходів, тобто для оцінки його рівня життя:

– поріг убогості (з доходом менше половини вартості мінімального споживчого кошика);

– рівень бідності (з доходом у межах вартості мінімального споживчого кошика);

– малозабезпечені (з доходом, що перевищує вартість мінімального споживчого кошика);

– забезпечені (із середнім доходом або доходом, який у два і більше разів перевищує вартість мінімального споживчого кошика);

– багаті (з доходом, що перевищує середній дохід у десять і більше разів).

В Україні розроблена методика оцінки рівня життя населення, яка базується на системі показників, що сформовані в три блоки та одну позаблокову групу. Основним принциповим моментом дослідження є те, що оцінка рівня життя населення країни здійснюється за відповідними блоками показників, без виходу на один узагальнюючий (інтегральний) показник [163].

Головним аргументом на користь такого підходу є необхідність поглибленого дослідження основних складових рівня життя та динамічних зрушень за кожним окремим компонентом, яке неможливе на основі використання одного інтегрального показника. Інтегральна оцінка життєвого рівня у вигляді синтетичного індикатора дає лише узагальнену інформацію про динамічні зрушення або може бути використана в разі здійснення міжнародних співставлень. Оскільки підхід до вивчення рівня життя і набір показників є специфічними для України, то використання результатів досліджень для співставлення з показниками інших країн буде некоректним.

Натомість, використання для оцінки рівня життя населення в цілому та окремих соціально-демографічних груп системи показників дає змогу проводити поглиблений аналіз рівня життя населення, визначати вплив на нього загальної соціально-економічної ситуації в країні, а також виявляти основні тенденції соціального розвитку та прогнозувати зміни окремих складових рівня життя.

Російські вчені В. Садков та Л. Грінкевич пропонують суттєво відмінний від наведених підхід до розв'язання цієї проблеми. Якість життя вони розглядають як один із блоків (поряд з економічним зростанням і якістю навколишнього середовища) в структурі глобального критерію гармонійного розвитку цивілізації. Блок “якість життя” складається із об'єктивних і суб'єктивних показників.

До об'єктивних показників якості життя (тобто показників рівня життя) відносяться: рівень доходів; рівень споживання продуктів харчування; рівень і якість споживання продовольчих товарів; рівень і якість споживання послуг; рівень і якість забезпеченості житлом; рівень і якість забезпеченості об'єктами соціальної інфраструктури; рівень і якість народжуваності; рівень і якість здоров'я

(тривалість життя); рівень і якість освіти; рівень і якість науково-інноваційної діяльності; рівень і якість безпеки особистості (обернена величина від рівня злочинності); рівень і якість зайнятості населення (включно з умовами праці); рівень і якість навколишнього середовища повсякденної життєдіяльності людини; рівень і якість забезпечення прав громадян.

Суб'єктивними показниками є рівень культури громадян; рівень задоволеності громадян умовами життєдіяльності в масштабі країни; рівень задоволеності громадян соціально-психологічними і економічними відносинами на мікрорівні (в сім'ї, на підприємствах і в організаціях); рівень впевненості громадян в майбутньому; стан здоров'я населення; освітньо-культурний рівень населення; економічне становище населення; якість навколишнього середовища.

На основі поєднання трьох блоків можна розраховувати інтегральний показник – індекс гармонійного розвитку цивілізації. Попри всю привабливість такого підходу, який можна назвати цивілізаційним, практичне застосування його є досить проблематичним, оскільки більшість наведених показників не обліковуються офіційною статистикою.

При дослідженні рівня життя населення постає питання визначення змісту таких понять як “добробут” та “бідність”, ці поняття є необхідними в оцінці величини показників рівня життя населення. В. О. Мандибура [84] вважає, що “рівень життя населення як соціально-економічна категорія, може вважатися станом добробуту лише тоді, коли його сукупні параметри досягають тих кількісних і якісних значень, які відповідають стандартам життя, що вкладаються у це поняття”.

Для оцінки рівня життя населення В. О. Мандибура запропонував використовувати такі шість груп показників [84]:

- 1) інтегральні показники (ВВП на душу населення, середній рівень заробітної плати й ін.);

- 2) показники споживання населенням матеріальних благ, культурних і побутових послуг (обсяг і структура споживання продовольчих товарів, рівень побутового обслуговування, якість житлових умов і комунальних послуг тощо);

3) показники, що характеризують рівень забезпеченості тих, хто працює, відповідними умовами, необхідними у виробничому процесі (рівень зайнятості, стан охорони і безпеки праці й ін.);

4) показники, які характеризують стан задоволення потреб населення у сфері фізичного, духовного і соціального розвитку (умови та рівень медичного обслуговування, рівень освіти й ін.);

5) показники, що визначають якісні характеристики життєвого рівня населення (стан здоров'я, середня тривалість життя й ін.);

6) показники, що розкривають рівень існуючих суспільно-правових гарантій, які має населення країни, а також надійність забезпечення політичних свобод громадянам у суспільстві.

У цьому зв'язку ще слід розглянути поняття “міри”, яке охоплює явища і процеси в єдності їх кількості та якості. В загальному визначенні “міра” – це межа, в рамках якої предмет, процес, явище залишаються тим, чим вони є, не змінюючи свої якості як сукупності корінних її властивостей. Це означає, що мають існувати певні стандарти рівня життя, кожен з яких описує його якісно-кількісні аспекти і змінюється разом з ними в процесі соціально-економічного розвитку суспільства. В якості стандарту широко застосовуються рекомендації та нормативні документи міжнародних організацій, соціальні норми і нормативи, обумовлені традиціями та звичаями, досягнуті до початку реформування показники рівня життя населення. На нашу думку, коли кількісні та якісні характеристики рівня життя перевищують його середнє значення по країні за певних умов і відповідають стандарту життя, за якого забезпечується всебічний і гармонійний розвиток людини, то рівень життя вважається станом добробуту.

Іншою граничною оцінкою рівня життя є “бідність”, що характеризується обмеженістю людських потреб і можливостей, соціальною напругою в суспільстві.

Сучасна наука трактує бідність як багатоаспектне явище, найбільш важливими її формами вважається об'єктивна і суб'єктивна бідність. Об'єктивна бідність – це неможливість унаслідок нестачі коштів підтримувати спосіб життя,

притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу. Відтак, до бідних верств відносяться ті, хто не з власної волі позбавлений благ, які більшість населення вважає необхідними: належного житла, їжі, одягу, охорони здоров'я, можливості отримувати освіту, працювати та брати повноцінну участь у суспільному житті.

Суб'єктивну бідність визначають за самооцінкою, тобто людина визнається бідною, коли вона сама себе так ідентифікує. Нерідко саме вона, формуючи пасивну поведінку, сприяє зниженню економічної активності, прагнення додаткових заробітків чи підприємництва. За даними Українського Інституту соціальних досліджень, майже 60 % громадян України вважають свій рівень життя нижчим, ніж у середньої української родини. Об'єктивну бідність встановлюють на основі певних критеріїв. Їх виводять на основі даних комплексних досліджень домогосподарств із прожитковим мінімумом в розрахунку на одну особу на місяць. Якщо виходити з показників ЄБРР (5 у.о. на добу для країн Східної і Центральної Європи за характером купівельної спроможності), то бідним в країні вважається понад 70 % населення.

Вчені Інституту демографії та соціальних досліджень вважають цю цифру помилковою, за їх розрахунками частка бідних людей – 6-7 % населення України [125, с. 200].

За офіційно затвердженими критеріями бідності у нашій країні бідними вважають тих, чиї доходи є нижчими від 75% обсягу середнього доходу (цей показник є відносним, він показує наскільки населення бідне відносно стандартів даного суспільства). Частково бідність обчислюють за величиною прожиткового мінімуму (2008 р. – це 626 грн. на місяць у розрахунку на одну особу), а також за витратами домогосподарств (якщо понад 60 % своїх доходів домогосподарство витрачає на харчування, то воно бідне). Враховуючи ці критерії, вчені Інституту демографії НАН України встановили, що бідним в Україні було у 2007 р. 26,4% населення. Отже, відсутність єдиних критеріїв щодо бідності населення породжує велике розходження щодо обсягів бідних людей у нашій країні.

Добробут і бідність є крайніми проявами рівня життя, граничні значення яких можуть змінюватись в ході соціально-економічних трансформацій як у бік збільшення, так і зменшення. Рівень життя може визначатися і за самооцінками людей, тобто за тим, як його ідентифікують.

Загалом за об'єктивними і суб'єктивними критеріями можна виділити такі групи населення: бідні і злиденні люди (в Україні таких 27%); бідні, потенційні середняки (майже половина населення); люди з середнім прибутком (близько 20%); заможні (багаті) люди (майже 3% населення). Кожна з цих груп має різну величину доходів і витрат, а також їх структуру.

Суспільне сприйняття рівня життя і тісно пов'язаної з ним якості життя формує певний тип поведінки індивідів у суспільстві, який, в свою чергу, впливає на зміну соціально-економічної політики держави, а отже і на формування можливостей та створення умов для їх використання, для задоволення потреб та інтересів людей. Наприклад, наслідком досягнутого рівня життя може бути зміна демографічної поведінки населення (динаміка рівня народжуваності та смертності, коефіцієнту життєвості населення, міграційних процесів), динаміки рівня захворюваності населення, криміногенної ситуації (динаміка рівня злочинності, самогубств, чисельності наркозалежних, жебраків), політичної поведінки (динаміка кількості страйків, акцій протесту), соціальної стабільності та задоволення життям.

Рівень життя нерідко асоціюють не тільки з прибутками й споживанням, але й з рівнями здоров'я, харчування й освіти, тривалістю життя, забезпеченістю житлом, рівнем облаштування житла та ін., тобто з індикаторами якості життя населення. Остання відображає ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини. Її можна встановити на основі відповідності умов життєдіяльності населення певним життєвим стандартам і суб'єктивної самооцінки населенням рівня задоволення власним життям.

Найчастіше рівень життя людей визначається як категорія, що виражає ступінь задоволення різних потреб людини, в тому числі потреб комфортності життя і здорового навколишнього середовища.

При цьому чітко можна простежити протиставлення – об'єктивні умови існування населення та суб'єктивна вимогливість людей щодо їхнього певного рівня. Слід наголосити на важливості останнього, бо нехтування оцінкою відчуттів населення щодо добробуту і сприятливості умов життєдіяльності позбавляє об'єктивності будь-яке дослідження.

Своєрідний підхід вивчення ролі соціального чинника у формуванні якості умов проживання населення подає І. Гукалова [32]. Вона пропонує розраховувати зведений індекс оцінки якості умов життя, що полягає у відборі для аналізу таких показників, за допомогою яких можна опосередковано, але за допомогою звичайної статистики, охарактеризувати відчуття населенням умов свого життя і відстежити певні регіональні тенденції.

До процесів, які за своєю природою відображають відчуття населенням сприятливості або несприятливості життєвої ситуації і знаходять прояв в його поведінкових реакціях, І. Гукалова [32, с. 83-89] відносить міграції населення, природне відтворення населення, а також характеристики офіційного сімейного стану населення. У такому контексті особливого значення набуває вивчення статистики цих процесів – їхньої динаміки і, зокрема, відношення частоти негативних реакцій до частоти позитивних реакцій населення, а саме – відношення показників еміграції до імміграції, співвідношення народжуваності та смертності, відношення числа одружень до числа розлучень на 1000 населення. Це може забезпечити можливість з високим ступенем достовірності і без соціологічного опитування достатньо достовірно охарактеризувати сприйняття населенням умов свого життя через доступні статистичні показники.



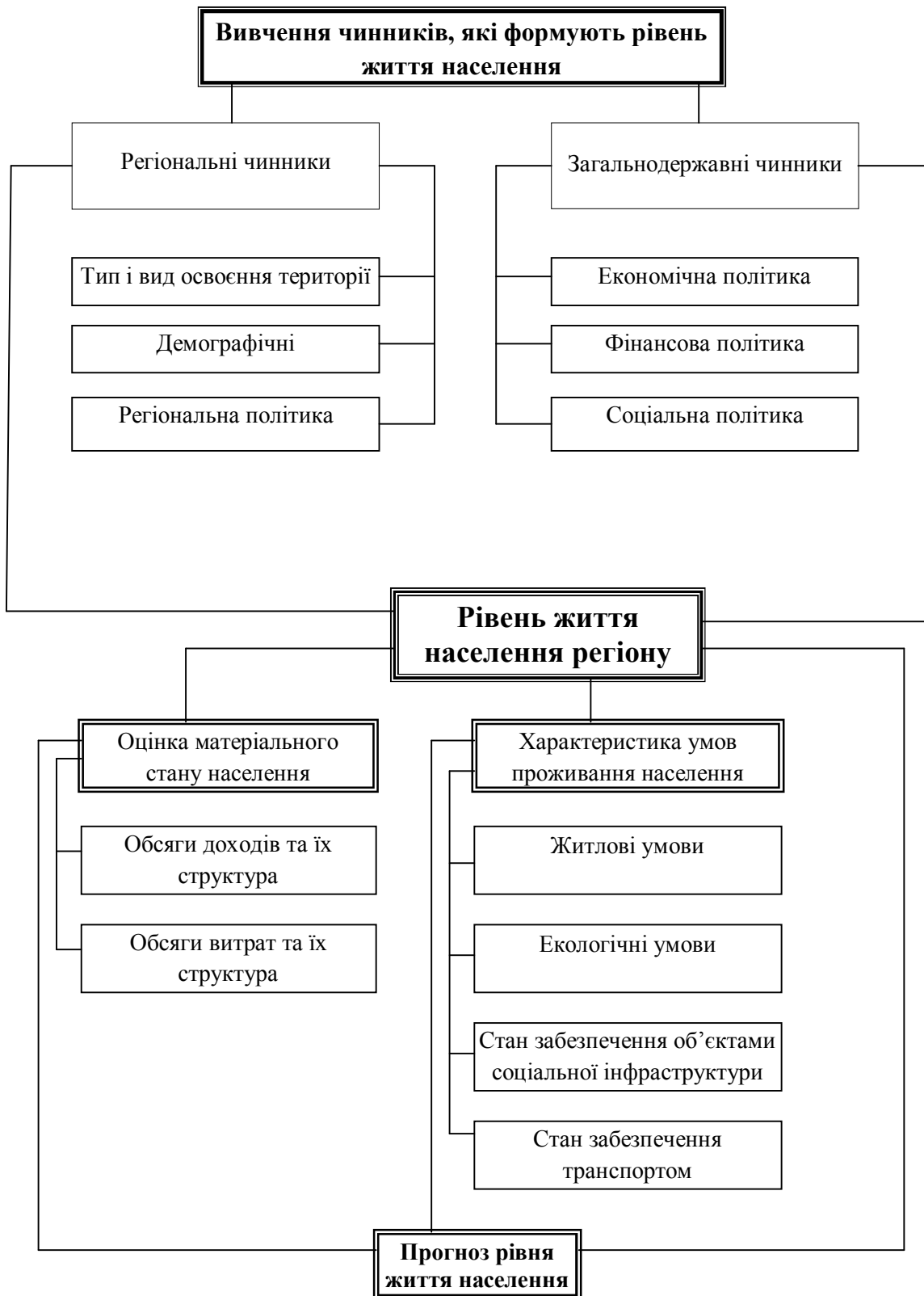
### **1. 3. Методичні підходи до оцінки рівня життя населення**

Дослідження рівня життя населення регіону – складний процес, він проводиться у певній послідовності, поетапно (рис. 1. 1). На першому етапі здійснюється оцінка чинників, які впливають на формування рівня життя, передусім загальних, а пізніше – регіональних. Позаяк стан економіки має безпосередній вплив на рівень життя населення, тому дослідження тенденцій економічного розвитку держави має велике значення. Вплив макроекономічних чинників на показники рівня життя відбувається з певним часовим лагом, що обумовлює потребу їх дослідження за періоди, що передують розрахунковим.

Ми розглядаємо “чинники” як обставини, які здійснюють суттєвий, визначальний вплив на формування і стан складових рівня життя населення. Методологічною основою аналізу і класифікації чинників впливу на рівень життя населення виступає системний підхід, який дозволяє розглядати його як цілісну систему взаємопов'язаних елементів, об'єднаних загальною метою, розкрити її властивості, внутрішні і зовнішні зв'язки. Оскільки рівень життя мешканців залежить не від окремого чинника і не їх арифметичної суми, то чим повніші будуть уявлення про чинники впливу на нього, тим точніше визначатимуться шляхи, методи та інструменти його стабілізації і зростання в майбутньому.

У географічній та економічній літературі вже здійснювалися спроби аналізу і класифікації чинників впливу на рівень життя населення, але вони стосуються переважно виявлення дії окремих чинників на рівень життя населення, без їх належної систематизації і класифікації.

При дослідженні матеріальної складової рівня життя населення чинники, що визначають розмір і диференціацію доходів населення, об'єднують у дві групи: економічні та демографічні. До перших відносяться ті, які визначають відмінності в оплаті праці: рівень розвитку окремих галузей промисловості, ступінь технічної озброєності підприємств, умови праці, відмінності між працею різної інтенсивності, складності, ефективності і суспільного значення. До інших – соціально-демографічна характеристика сімей.



**Рис. 1. 1. Схема суспільно-географічного дослідження рівня життя населення регіону**

\*Розроблено автором роботи

На другому етапі дослідження здійснюємо оцінку рівня життя населення Тернопільської області, для цього скористаємось методикою оцінки рівня і якості життя, розробленою українськими економістами, очоленими Є. Кушнар'ювим [125]. При цьому припускаємо, що всі показники, використані для оцінки рівня життя розглядаються як рівнозначні й рівнозважені.

Для оцінки обрано три групи показників (індикаторів) рівня життя населення, зокрема:

- 1) економічний індикатор (середньомісячна номінальна заробітна плата);
- 2) соціальні індикатори – у даній групі можна виділити окремі підгрупи показників: “Охорона здоров’я” (кількість лікарів усіх спеціальностей на 10000 населення, кількість лікарняних ліжок на 10000 населення), “Демографічні характеристики” (кількість народжених на 1000 населення, кількість померлих на 1000 населення), “Соціальна напруженість” (рівень безробіття, коефіцієнт злочинності, кількість самогубств, захворюваність населення на розлади психіки внаслідок вживання алкоголю, захворюваність населення на розлади психіки внаслідок вживання наркотиків, захворюваність на активний туберкульоз, кількість ВІЛ–інфікованих та хворих на СНІД), ”Культура” (книжковий фонд бібліотек, відвідування музеїв, кількість місць у кінозалах, кількість місць у закладах клубного типу) та рівень освіти, забезпеченість житлом на одного жителя;
- 3) екологічні індикатори – скидання забруднених вод, викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення, викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від автотранспорту.

Довести статистичну невинпадковість (достовірність) зв'язку між опосередкованим показником загального соціального відчуття рівня сприятливості умов життя в цілому (розрахованому як зведений індекс від оцінки міграцій, природного руху і сімейного стану) та інтегральним показником рівня напруженості екологічної ситуації можна на основі співставлення відповідних рейтингів районів. З цією метою застосовується коефіцієнт рангової кореляції Спірмена, який розраховується за формулою:

$$R = 1 - \frac{6}{n^3 - n} \sum_{i=1}^n (r_x - r_y)^2$$

де  $R$  – коефіцієнт рангової кореляції,  $n$  – число регіонів, що аналізуються,

$r_x$  – ранг регіону, який йому присвоєно відповідно до зведеного індексу сприйняття населенням умов життя,

$r_y$  – ранг регіону, який йому присвоєно на основі загальної оцінки рівня сприятливості екологічної ситуації.

Значення коефіцієнта менше 0,3 свідчить про наявність слабого, від 0,3 і до 0,7 – чіткого і помірно сильного, понад 0,7 – сильного зв'язку між явищами.

На другому етапі також проводяться розрахунки та аналізуються показники матеріального становища, оцінюються умови проживання населення загалом та окремих соціально-демографічних груп, вивчається стан соціального середовища.

Оцінка матеріального становища населення здійснюється у трьох аспектах:

1) аналізуються поточні надходження домогосподарств та їх використання (із застосуванням показників доходів та витрат);

2) вивчаються показники споживання, які характеризують ступінь реалізації попиту за допомогою наявних ресурсів, та структура споживання (при цьому вихідною базою є витрати домогосподарств);

3) аналізуються накопичені ресурси (рухоме та нерухоме майно).

Поточні надходження домогосподарств оцінюються за показниками грошових та сукупних доходів.

При оцінці матеріального становища населення важливим елементом комплексного дослідження виступає аналіз структури доходів. Для цього розраховується питома вага таких складових елементів у структурі доходів домогосподарств, як оплата праці, доходи від підприємницької діяльності, доходи від власності, доходи від продажу продукції з особистого підсобного господарства, натуральні доходи від особистого підсобного господарства, пенсії, соціальні трансферти (у тому числі пільги та субсидії), грошова допомога від родичів та інших осіб, доходи від продажу власного майна, інші надходження. Оскільки пільги та субсидії становлять велику питому вагу в сукупних доходах

населення, то вважаємо, що потрібно відслідковувати, як змінюється питома вага трудових доходів. Останні характеризують сукупні надходження людини (домогосподарства) в результаті трудової, підприємницької та індивідуальної діяльності. Трудові доходи включають:

- заробітну плату, у тому числі заробіток у натуральній формі, виплати, допомоги за основним місцем роботи (за мінусом прибуткового податку та інших обов'язкових відрахувань);

- оплату праці на інших роботах, у тому числі виплати, допомоги, заробіток у натуральній формі (за мінусом прибуткового податку та інших обов'язкових відрахувань);

- доходи від підприємницької та індивідуальної діяльності;

- виплати заборгованості із заробітної плати.

Важливим елементом аналізу доходів населення є оцінка купівельної спроможності, що здійснюється на основі зміни кількості продуктивних наборів, які можна придбати за середньомісячну заробітну плату, середню пенсію, середню стипендію, які отримують студенти. В Україні навіть найбагатші верстви населення більшу частину бюджету витрачають на харчування. Тобто питома вага продуктового кошика для всіх має велике значення. Слід зазначити, що розрахунок доцільно проводити не за всією сукупністю домогосподарств, а виокремлювати найбільш типову та стабільну частину населення.

З цією метою у 2008 р. органами державної статистики Тернопільської області було здійснено соціологічне опитування (обстежено 265 домогосподарств, які репрезентують 364,3 тис. домогосподарств регіону). Воно проводилося за спеціальною анкетною (див. дод. Н), що містила 16 блоків запитань щодо рівня життя населення. До цієї анкети нами було додано декілька запитань, що дозволять глибше дослідити рівень життя населення через виявлення тіньових доходів і структуру витрат (див. дод. П).

Для вивчення напрямків використання доходів оцінювалася структура доходів і витрат. Аналіз здійснюється в розрізі соціально-демографічних груп, у

територіальному аспекті, з використанням детальних вартісних оцінок за видами й способами споживання.

Дослідження витрат домогосподарств здійснювалося за такими основними групами:

- витрати на харчування;
- витрати на непродовольчі товари;
- витрати на послуги;
- витрати на заощадження та придбання нерухомості;
- інші витрати, які не увійшли до перелічених вище груп.

На основі витрат домогосподарств аналізувалися показники споживання продовольчих, непродовольчих товарів та послуг. Оскільки в обстеженні не існує окремого блоку споживання, оцінка здійснювалася за показниками витрат. Споживання харчових продуктів та якість харчового раціону оцінюються за існуючим рівнем та структурою, а також за кількісними та якісними змінами у споживанні основних продуктів [125, с. 30].

Окрім кількісних та якісних показників, аналізувалася самооцінка населенням рівня споживання. Так, одними з основних показників самооцінки є частка сімей, які не змогли забезпечити собі достатній рівень харчування та частка сімей, які відмовлялися собі у найнеобхіднішому, крім харчування. Споживчі можливості населення також характеризують показники питомої ваги сімей, у яких були випадки голодування серед дорослих та питома вага сімей, які не змогли включити до раціону м'ясні або рибні продукти.

Оцінка майнових характеристик домогосподарств передбачає визначення питомої ваги населення, яке має окремі товари тривалого користування (в середньому по країні, у міських поселеннях, у сільській місцевості) та володіє базовим, розширеним та інноваційним наборами товарів тривалого використання; має у власності житло; володіє земельною ділянкою.

Базовий набір товарів тривалого використання потрібний для забезпечення домогосподарству мінімальних зручностей та включає: холодильник, пральну машину, кольоровий телевізор. До розширеного майнового набору, крім

переліченого, входить автомобіль. Інноваційний майновий набір, який є ознакою сучасного життя, передбачає наявність комп'ютера, супутникової антени та відеокамери, мережа Інтернет.

У разі оцінки накопичених ресурсів визначається частка населення, що має у власності житло (квартиру, індивідуальний будинок) та питома вага квартир і будинків, які перебувають у приватній власності. Крім того, аналізується розподіл домогосподарств за типом власності їх житла (приватне, власність кооперативу, відомче, наймане у фізичних осіб) у залежності від розміру населеного пункту (велике місто, мале місто, село). Володіння житловою площею розглядається як чинник зниження для населення ризику потрапити в категорію бідних та злиденних.

Аналіз наявності у населення у власності землі передбачає визначення питомої ваги домогосподарств, які володіють однією, двома, трьома, чотирма і більше земельними ділянками. Крім кількості наявних земельних ділянок, оцінюється і розподіл домогосподарств за їх розміром: до 0,6 га; 0,6 га; 0,6-1,0 га; понад 1 га [125, с. 31].

Виокремлення чотирьох груп домогосподарств базується на тому, що розмір ділянки обумовлює спосіб (напрямок) її використання. Так, земельна ділянка до 0,6га використовується, зазвичай, як присадибна або дача. На ній вирощуються продукти харчування, що споживаються домогосподарством та не призначені для продажу. Якщо розміри ділянки перевищують 0,6га, але є не більшими за 1 га, то домогосподарство, зазвичай, вирощує за рахунок її обробітку кількість продукції, достатню не лише для власного споживання, а з надлишком, який призначається для продажу. Земельні ділянки площею понад 1 га, отримані населенням у результаті розпаювання майна колективних господарств, – їх використання пов'язане з певними складнощами для домогосподарства – через відсутність техніки на селі обробити такі наділи досить проблематично [125, с. 31].

Окремим напрямком досліджень матеріальної забезпеченості населення є аналіз результатів опитування домогосподарств стосовно самооцінки своїх доходів. Це дає можливість визначити, наскільки комфортно відчуває себе

населення за рівня доходів, отриманих упродовж останніх 12 місяців. У дослідженні використовуються дані щодо суб'єктивного визначення рівня достатності річних доходів домогосподарства для того, щоб робити заощадження, для задоволення основних потреб; обмеження споживчих можливостей окремих груп домогосподарств через нестачу коштів; суб'єктивного визначення розміру середньодушового грошового доходу, який домогосподарство вважає достатнім для того, щоб не відчувати себе бідним.

Вивчення умов проживання населення здійснюється за трьома групами показників:

1) кількісними показниками, що стосуються безпосередньо забезпеченості житлом;

2) якісними характеристиками житла, що визначають ступінь його комфортності;

3) показниками, які характеризують доступність для населення закладів соціальної інфраструктури.

Для оцінки суб'єктивної думки населення щодо умов проживання автори дотримувались варіантів анкети, де передбачені варіанти відповідей: дуже незадоволені своїми житловими умовами; не задоволені; не дуже задоволені; задоволені; дуже задоволені.

По перших двох показниках оцінка проводиться за соціально-демографічними групами. Основним класифікаційним чинником при цьому виступає наявність дітей у домогосподарстві, оскільки попередні дослідження довели, що добробут тісно корелює саме з цим чинником [125, с. 31-32].

Як показали дослідження, добробут домогосподарств значною мірою залежить від місцевості проживання. Тому аналіз показників рівня життя проводився у розрізі типу населеного пункту ( велике місто, мале місто, село).

Дослідження чинників соціального середовища, що впливають на рівень життя населення, здійснювалося щодо всього населення, без виділення соціально-демографічних груп та типів населеного пункту. Якщо на двох попередніх етапах дослідження проводилось за певними рівнями, то до оцінки соціального



середовища застосовано групування чинників за особливостями їх впливу. Наприклад, показники, які характеризують стан демографічного розвитку, об'єднані в демографічний блок, показники, що стосуються економічних характеристик населення, – блок економічних умов тощо.

Основна схема дослідження (три основних блоки) доповнена додатковими дослідженнями в розрізі регіонів, оскільки специфічною особливістю регіону є різниця показників життєвого рівня міського й сільського населення. Застосування інтегрального показника рівня життя в регіональних дослідженнях надасть можливість провести ранжування регіонів як за окремими складовими, так і за узагальнюючим показником.

Третім етапом дослідження є оцінка ступеня розшарування населення, яка дає можливість визначити розподіл населення за матеріальним статусом. Традиційно оцінка диференціації населення здійснюється із застосуванням показника доходів, однак за умови існування значної частки тіньових надходжень такий метод не дає можливості виявити дійсні масштаби поляризації суспільства. Тому в разі аналізу розподілу домогосподарств України за матеріальним статусом використовуються, крім доходів, інші показники матеріального забезпечення (сукупні ресурси, витрати домогосподарств).

Вимірювання ступеня нерівності здійснюється за допомогою коефіцієнта Джині-Тейла, який розраховується за формулою: [125, с. 33]

$$G = \frac{2}{\mu \times n^2} \sum_{i=1}^n \left( r_i - \frac{n+1}{2} \right) \times c_i,$$

де  $\mu$  – загальні середні витрати;

$n$  – кількість спостережень;

$r_i$  –  $i$ -тий ранг домогосподарства на шкалі середньодушового споживання (тобто для домогосподарства з найнижчим рівнем споживання  $r_1 = 1$ , тоді як для домогосподарства з найвищим рівнем споживання,  $r_n = n$ ).

$c_i$  – середньодушові витрати (доходи) домогосподарства.

Коефіцієнт фондів визначається як співвідношення між середніми значеннями доходів всередині порівнюваних груп населення або їх частками в

загальній величині доходів. Розрахунки проводяться за типами населеного пункту.

Оскільки оцінка основних показників розшарування людей у країні не дає можливості виявити причини та сутність цього процесу, у роботі наведено детальніший аналіз процесів розшарування населення: аналізується рівень розшарування населення в розрізі типів населеного пункту (виділяється велике місто, мале місто, село); оцінюється розподіл доходів і витрат населення, що проживає у різних типах місцевості, за групами доходів (витрат).

Для виявлення природи нерівності населення регіону аналізується внесок різних компонент доходу, за рахунок яких, в основному, відбувається розшарування: оплати праці, незареєстрованих доходів, доходів від підприємницької діяльності, соціальних виплат тощо. Визначаються чинники, що сприяють зменшенню ступеня нерівності у суспільстві [125, с. 33].

Крім рівня матеріального забезпечення, важливими характеристиками рівня життя населення є також нематеріальні складові, зокрема споживання різноманітних послуг, рівень освіти, забезпечення медичним персоналом та ін. Ці показники враховувалися при аналізі рівня життя людей, як рівно зважені із іншими показниками. Інтегральний показник рівня життя населення окремих районів чи міст обчислений нами як середнє арифметичне нормованих показників (співмірні по області або Україні).

Спираючись на методику Д. В. Кляшторного [163, с. 258-262], нами визначено інтегральний показник рівня життя населення. До уваги бралося таких шість показників:

- 1) середньомісячна заробітна плата;
- 2) рівень урбанізації;
- 3) обсяг реалізованих послуг у розрахунку на одну особу;
- 4) рівень освіти (кількість осіб, що мають середню освіту, на 1000 жителів);
- 5) загальна житлова площа (пересічний душовий показник);
- 6) забезпеченість медичним персоналом (кількість лікарів на 10 тис. жителів).

За авторською гіпотезою [163], всі показники надалі розглядаються як рівнозначні й рівноважні. Однак, майже всі показники різноіменовані і мають різну розмірність. Відтак, їх необхідно нормувати чи стандартизувати і зробити одновимірними і співставними. У даній програмі всі показники нормувались методом їх співставлення з середніми показниками для країни в цілому. Таким чином, всі показники рівня життя населення для України в цілому у нормованому вигляді дорівнюють 1,00, а їх значення для районів області являють собою коефіцієнти, що показують відношення відповідних показників до середніх по країні.

Показники для співставності та подальшого узагальнення підлягають нормуванню за двома варіантами:

а) показники-стимулятори (позитивні характеристики) співставляються з найбільшим їх значенням

$$I_j = X_j / X_{\max},$$

б) показники-дестимулятори (негативні характеристики) співвідносять з найменшим значенням

$$I_j = X_j / X_{\min},$$

Де  $I_j$  — нормовані (стандартизовані) показники, а  $X_j$  — їх вихідні (ненормовані) значення.

Показники-стимулятори, які відповідають оцінці – чим більше, тим краще. Показники-дестимулятори вказують на чинники, які знижують рівень життя населення.

Нормування дає індивідуальні індекси за кожним показником, які є вже цілком співставними і придатними до подальшого агрегування та узагальнення.

Важливим етапом дослідження рівня життя є прогнозування розподілу населення регіону за середньодушовими доходами за двома напрямками прогнозування:

- законів статистичних розподілів з використанням основних статистичних характеристик: середнього значення, дисперсії, моди та медіани;
- на основі динамічного ряду та його статистичних властивостей.

Прогнозування розподілу населення за доходами як обов'язкова передумова для створення системи соціально-економічних прогнозів має важливе значення. Прогноз використовується для планування соціально-економічного розвитку регіону та підвищення ефективності соціальних програм допомоги найбільш нужденним верствам населення, зокрема.

Оцінка рівня життя населення здійснювалась нами не тільки за окремими групами людей та домогосподарств, але й в територіальному аспекті. Це дозволило визначити територіальні відмінності у величині показників міського та сільського населення, а також виділити райони з неоднаковими інтегральними показниками рівня життя людей. При цьому ефективно використаня картографічного методу дослідження. За допомогою аналітичних карт наочно представлено розподіл значень різних показників на території області, а способом їх накладання виділено групи районів за сумарними показниками рівня життя.

### **Висновки до розділу 1**

Рівень життя населення є однією з найважливіших соціально-економічних категорій, що характеризує становище людини в суспільстві. Його підвищення (соціальний прогрес) має бути пріоритетним напрямом державної соціально-економічної стратегії, спрямованої на реалізацію засад соціально орієнтованої ринкової економіки і є об'єктом дослідження багатьох суспільних наук, в т.ч. суспільної географії.

“Рівень життя населення” – це складна категорія, яка відображає рівень розвитку фізичних, духовних і соціальних потреб людей, ступінь їх задоволення, а також умови в суспільстві для задоволення цих потреб. Він знаходить свій прояв через багаторівневу систему індикаторів стану та умов життєдіяльності особи, домогосподарства, соціальних груп, населення країни та її регіонів.

Рівень життя населення визначається, з одного боку, складом і величиною потреб у різних життєвих благах (продукти харчування, одяг, житло, транспорт, різні комунальні і побутові послуги, освіта, медичне обслуговування, культурно-

просвітні заходи і т.д.), з іншого боку – можливістю їхнього задоволення, виходячи з пропозицій на ринку товарів та послуг і реальних доходів людей. У свою чергу, і розмір реальної заробітної плати, і рівень життя населення визначаються ступенем ефективності виробництва на основі використання досягнень науково-технічного прогресу, розвитком сфери послуг, освітнім і культурним рівнями населення.

Поєднуючи в собі характеристику різних аспектів та компонентів життєдіяльності людини, рівень життя населення стає своєрідним мірилом загальної оцінки ефективності державної соціально-економічної політики.

Ефективна державна політика, спрямована на забезпечення досягнення відповідного життєвого рівня населення, може бути реалізована лише за умови всебічного врахування системної дії різноманітних чинників та застосування повної системи показників оцінки рівня життя.

Узагальнення світового і вітчизняного досвіду визначення конкретних параметрів, за допомогою яких можна оцінити ступінь задоволення соціально-економічних потреб людини, свідчить про те, що на сучасному етапі ще не визначені обґрунтовані критерії об'єктивної оцінки показників, на основі яких можна визначити реальний стан рівня життя різних соціальних верств населення.

Для суспільної географії особливо важливим є розкриття регіональних закономірностей формування рівня життя населення із врахуванням показників економічного, соціального, екологічного і духовного розвитку територіальних спільнот людей і регіонів загалом.

Основними показниками рівня та якості життя, які в тій чи іншій інтерпретації зустрічаються у більшості методик дослідження, є:

- показники економічного добробуту (показник ВВП на одного жителя, рівень доходів і витрат на одну особу, середня заробітна плата та ін.);
- показники соціального розвитку (демографічні, медичні, показники рівня освіти, культури, розвитку ринку праці, умов життя та праці населення, показники безпеки);

– екологічні індикатори (рівень забруднення навколишнього середовища тощо).

У сучасних дослідженнях рамки традиційного визначення розширюються і до системного аналізу включають такі питання, як умови життя, стан здоров'я, рівень освіти, стан навколишнього середовища та інші чинники, що характеризують широке коло проблем життєдіяльності. Такий підхід дозволяє всебічно оцінити становище людини в суспільстві, а також порівняти регіональні показники рівня життя з середніми по Україні.

## РОЗДІЛ 2

### СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

На рівень життя населення мають вплив різноманітні чинники, серед них загальні, регіональні і локальні. Основними серед них, на нашу думку, є загальні, а саме:

1) законодавча база та нормативно-правове забезпечення рівня життя людей у країні;

2) соціальна і економічна політика держави;

Регіональні чинники впливають безпосередньо на рівень життя людей у даному регіоні, це такі, як:

1) тип освоєння і рівень соціально-економічного розвитку;

2) соціальна політика у регіоні;

3) демографічна ситуація та особливості розселення людей;

4) підтримка інноваційного розвитку території;

5) природні та екологічні умови;

Локальні чинники визначають особливості формування доходів та витрат людей, комфортність їх проживання у населеному пункті, це :

1) тип населеного пункту;

2) природні умови;

3) економічна діяльність та соціально-професійні чинники;

4) історико-географічні та етнічні чинники;

5) характеристика домогосподарств.

Такий підхід, на нашу думку, дозволяє розмежувати завдання щодо стабілізації і поліпшення рівня життя населення та їх виконання між рівнями управління, виходячи з повноважень останніх, підібрати конкретні інструменти їх реалізації відповідно до характерних особливостей регіонів, різних типів населених пунктів. Крім цього, загальні, регіональні та локальні чинники пов'язані між собою, бо на рівні держави визначаються загальні норми і правила

соціально-економічного розвитку країни, її територій, на локальному – відображаються сформовані в результаті їх дій конкретні особливості розвитку місцевості та населення, які ретранслюються територіальними органами управління на вищій щабель для їх врахування при розробці економічної, соціальної стратегії розвитку країни.

## **2. 1. Загальні чинники**

Законодавче та нормативне забезпечення розвитку визначає правила економічної поведінки громадян, встановлює правові гарантії тих чи інших можливостей для задоволення потреб. Сюди відносимо як загальне законодавство про зайнятість, оплату праці, соціальне страхування, підприємництво, мінімальні соціальні стандарти (прожитковий мінімум, мінімальну зарплату), так і спеціальне, що регулює земельні та майнові відносини, визначає пріоритетність розвитку окремих галузей в економіці, розвиток соціальної сфери населеного пункту.

Соціальна політика держави визначає цілі і напрямки діяльності органів державної влади стосовно поліпшення рівня життя населення. Вона конкретизується через різні проекти і програми, наприклад, Стратегію подолання бідності, Комплексну програму зайнятості населення, Програму адресної допомоги малозабезпеченим громадянам. Концепція Національної програми відродження села (містить визначення основних завдань соціально-економічного розвитку села: оздоровлення демографічної ситуації та регулювання зайнятості, відродження і збереження сільської поселенської мережі та формування повноцінного життєвого середовища, організаційних заходів щодо забезпечення розробки Національної програми відродження села), утворення Українського Фонду соціальних інвестицій та ін.

За роки незалежності державними органами влади України прийнято близько 3,5 тис. законів, видано біля 60 тис. постанов, більше 140 тис. указів, наказів, розпоряджень та інших нормативно-правових актів, які прямо чи



опосередковано впливають на рівень життя населення. У цих документах закладено основи економічної, соціальної та соціоекологічної політики України.

У кожному суспільстві на більший чи менший термін встановлюється уявлення про те, які потреби і в якій мірі мають задовольнятися, щоб спосіб життя людей не вступав у суперечність з існуючими вимогами матеріальної та духовної культури. Таке уявлення визначає стандарт життя в країні. Згідно із загальноприйнятим визначенням, соціальний стандарт – це рівень споживання тих чи інших благ, що склався у суспільстві і визнається прийнятним більшістю населення або представників певної суспільної групи.

Певна частина членів суспільства за своїми умовами побуту може перебувати нижче визначеного таким чином рівня, але переважання уявлень про стандарти життя, які відповідають мінімальним вимогам культури, свідчить, що значна частина населення живе в умовах, близьких до суспільних стандартів.

Значна увага стандарту життя приділяється у вченні про заробітну плату. Людина має існувати на свій заробіток, а отже, винагорода за працю має бути, принаймі, достатньою для її існування [141, с. 215].

Сталий стандарт життя, що стійко вкоренився у свідомості людей, установлює між робітниками так звану мовчазну угоду стосовно мінімальної плати за працю. Таке неусвідомлене партнерство відіграє роль захисту проти тиску конкуренції на ринку праці. Отримання заробітної плати на високому рівні має забезпечувати загальноприйнятий стандарт життя.

Сталий стандарт життя є надзвичайно важливим, проте він не може виступати гарантією проти зниження заробітної плати та погіршення умов праці, якщо на державному рівні не прийняті мінімальні соціальні гарантії:

- стандарт життя, що встановлюється несвідомо, є недостатньо чітким та визначеним;
- навіть при значній сталості стандарту життя, для багатьох працюючих може виявитися неможливим його утримання, якщо немає відповідного законодавчого підтвердження на державному рівні;

– стандарти життя під впливом розвитку суспільної культури підвищуються надто повільно, а покращення умов праці здатне підняти їх значно швидше.

За сучасних умов усе більшого визнання набуває твердження, що заробітна плата має відповідати життєвим стандартам робітника. Це так звана життєва плата за працю – плата, достатня для того, щоб робітник міг жити в умовах, визнаних суспільством задовільними. Дотримання цієї вимоги на практиці має значні ускладнення. Підвищення заробітної плати, обумовлене підвищенням життєвих стандартів, може мати два джерела наповнення:

– якщо підвищення життєвих стандартів приводить до зростання продуктивності праці, то приріст заробітку забезпечується за рахунок приросту прибутку;

– в іншому випадку зростання плати за працю може бути забезпечене лише за рахунок інших груп суспільства.

Соціальні стандарти можуть використовуватися державою як інструмент управління соціальним розвитком, у разі відпрацювання соціально-економічної політики, розподілу ресурсів соціального сектора, реалізації соціальних програм, встановленні і забезпеченні соціальних гарантій. У такому випадку соціальні стандарти набувають рис чітко фіксованих нормативів. При цьому вони можуть мати обов'язковий або рекомендований характер.

Дослідження та розробка соціальних стандартів, передусім, мають на меті використання отриманої інформації для науково обґрунтованого встановлення державних соціальних гарантій, адже в будь-якій країні практика гарантування громадянам мінімального рівня доходів базується на визначенні мінімальних життєвих стандартів суспільства. Соціальні гарантії виступають основою системи соціального захисту в будь-якій країні. Вони являють собою соціально-економічні нормативи, що гарантують населенню визнаний суспільством рівень споживання, забезпечуючи тим самим мінімальний соціальний стандарт відповідно до ресурсних можливостей держави.

Головною метою соціальних гарантій стосовно працюючого населення є забезпечення трудової активності та захисту прав працівників. Виходячи з того,

що для більшості робітників наймана праця є основним джерелом доходів, забезпечення соціальних гарантій, здебільшого, відбувається через установлення мінімальних ставок оплати праці. Соціальна гарантія у вигляді мінімальної заробітної плати використовується у всьому світі і відіграє роль перерозподілу доходів та підтримки найбільш низькооплачуваних робітників. У країнах Центральної Європи впродовж 90-х рр. минулого сторіччя мінімальна заробітна плата встановлювалася на рівні 30-40% від середньої заробітної плати, що забезпечувало мінімум проживання для низько кваліфікованих працівників. В Україні вона тривалий час у декілька разів поступалася прожитковому мінімуму для працюючих, і донині ще не досягла рівня мінімального соціального стандарту.

Успадкована з радянських часів система соціальних стандартів та гарантій виявилася непридатною для умов ринкової економіки. Обмеженість бюджетних коштів істотно зменшила суспільні соціальні фонди споживання, послуги яких безкоштовно надавалися державою членам суспільства у формі громадського обслуговування в установах охорони здоров'я, освіти, фізичної культури та для задоволення потреб у житлі, комунально-побутових послугах. У результаті певні послуги стали платними та майже недоступними в умовах низької купівельної спроможності населення.

Відбулося різке зниження рівнів якості соціальних послуг і соціального захисту, що в свою чергу, призвело до неефективного використання трудового потенціалу країни, скорочення реальних грошових доходів населення. Тому постала потреба у створенні нової системи соціальних стандартів та гарантій, яка б відповідала вимогам демократичної держави із соціально орієнтованою економікою. Зважаючи на це, в Україні впродовж 90-х рр. минулого сторіччя почалося формування такої системи соціальних стандартів та гарантій.

У 2000 р. відповідно до Закону України від 05.10.2000 р. № 2017 “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” закладено правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів, спрямованих на реалізацію закріплених Конституцією України та законами України основних соціальних гарантій.

Базовим державним соціальним стандартом у сфері доходів населення, відповідно до зазначеного Закону, визначено прожитковий мінімум. Цей стандарт є основним нормативним та аналітичним інструментом оцінки, прогнозування і регулювання показників рівня життя населення. Правову основу для його встановлення та затвердження визначено Законом України від 15.07.1999 р. № 966 “Про прожитковий мінімум”. Відповідно до зазначеного Закону прожитковий мінімум – це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров’я, набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, потрібних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Прожитковий мінімум застосовується для загальної оцінки рівня життя в Україні, що є основою для реалізації соціальної політики та розроблення окремих державних соціальних програм. А також для встановлення розмірів мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії за віком, розмірів соціальної допомоги сім’ям з дітьми, допомоги по безробіттю, інших соціальних виплат, державних соціальних гарантій і стандартів обслуговування й забезпечення в галузях охорони здоров’я, освіти, соціального обслуговування та інших, формування Державного бюджету України та місцевих бюджетів.

У результаті всіх перетворень в Україні склалась і законодавчо закріпилась державна система соціальних стандартів та гарантій, до якої входять:

- прожитковий мінімум як базовий державний соціальний стандарт, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії та стандарти у сфері доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, освіти, охорони здоров’я тощо;

- основні державні соціальні гарантії, які забезпечують конституційні права громадян на достойний життєвий рівень;

- інші державні соціальні гарантії, які встановлюють для надання соціальної підтримки населенню країни в цілому та окремим категоріям громадян.

До основних державних соціальних гарантій належать: мінімальний розмір заробітної плати, мінімальний розмір пенсії за віком, розміри державної соціальної допомоги, страхових та соціальних виплат тощо. Основні державні соціальні гарантії, що є основним джерелом існування, не можуть бути нижчим і від прожиткового мінімуму. Інші державні соціальні гарантії являють собою гарантії щодо рівня життя населення, яке постраждало внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, стипендій учням професійно-технічних та студентам вищих державних навчальних закладів, індексації грошових доходів населення, надання гарантованих обсягів соціально-культурного, житлово-комунального, транспортного, побутового обслуговування та обслуговування у сфері освіти, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту, забезпечення пільгових умов задоволення потреб у товарах та послугах окремих категорій громадян, які потребують соціальної підтримки.

Водночас установлення розмірів основних державних соціальних гарантій певним чином залежить від фінансових можливостей Державного бюджету, а також бюджетів пенсійного фонду та місцевих бюджетів. Держава намагається покращити життєвий рівень громадян і здійснює відповідні заходи, що надають змогу поступово підвищувати державні соціальні гарантії та наближати їх розмір до прожиткового мінімуму.

Відтак очевидно, що орієнтуватися в оцінці життєвого рівня населення винятково на прожитковий мінімум як мінімальний соціальний стандарт – неможливо, особливо в умовах зростаючої економіки. Треба враховувати, що в українському суспільстві, окрім бідних, є малозабезпечені, середні, заможні та багаті верстви населення, отже, доцільно використовувати, окрім прожиткового мінімуму, споживчі бюджети високого рівня. Вони мають враховувати відтворювальний рівень споживання та рівень задоволення фізіологічних, соціальних, культурних і духовних потреб населення. До того ж, застосування таких стандартів надасть можливість адекватно оцінювати рівень життя різних груп населення й отримати більш повну характеристику соціальної структури суспільства, її суперечності та найгостріші проблеми диференціації суспільства.

Це, у свою чергу, дасть змогу адекватно оцінити наслідки управлінських рішень та розробити заходи, спрямовані на підвищення рівня життя населення.

Успішне розв'язання актуальних завдань стабілізації рівня життя населення залежить від стану виробництва, перш за все від виробництва товарів народного вжитку, відповідності кількості та якості продукції суспільним потребам.

У повній мірі переваги ринкової економіки щодо рівня життя населення можуть бути з успіхом втілені в життя тільки при теоретичному осмисленні сутності соціально орієнтованої ринкової економіки в умовах України і цілеспрямованої практичної дії законодавчої і виконавчої влади, працівників всіх сфер суспільного життя. При цьому першочергового вирішення набувають проблеми, наявність яких гальмує підвищення реальних доходів працівників та соціальний захист найменш захищених груп населення (пенсіонерів, інвалідів, утриманців, студентів).

Таким чином, ефективна державна економічна політика, реалізована за умови всебічного врахування системної дії економічних чинників, може забезпечити досягнення відповідного рівня життя населення регіону.

Економічний бік рівня життя населення виступає базою для соціальної та екологічної складових, оскільки саме рівень матеріального добробуту слугує індикатором значних масштабів розшарування населення за рівнем доходів, витрат, майнового стану і потребує відповідних напрямків активної соціальної політики [178, с. 125].

Серед найважливіших комплексних показників, що характеризують рівень соціально–економічного розвитку країн, слід вважати індекс людського розвитку. Становлення концепції людського розвитку на початку 90–х років минулого століття пов'язане з переосмисленням мети та завдань усього суспільного прогресу людства, соціально–економічного розвитку країн. Якщо більшість економічних теорій XIX – XX ст. вбачали мету розвитку у нелімітованому збільшенні ВВП та національного багатства, то концепція людського розвитку в якості цієї мети визначає стає зростання рівня життя всього населення. Реалізація цієї мети досягається як через процес розширення можливостей, так і

через досягнутий рівень добробуту людей. Людина має прожити довге повноцінне життя, бути здоровою, високоосвіченою, користуватися політичними та економічними свободами, правами людини, суспільною повагою до особистості.

Проведений Г. Підгрушним аналіз підтвердив наявність тісного взаємозв'язку між економічним та людським розвитком. Коефіцієнт кореляції між показниками виробництва ВВП на душу населення (дол. США) та Індекс людського розвитку для 163 країн світу складає 0,597. Високий рівень кореляційної залежності у даному випадку є свідченням детермінованості якості життя населення країн світу їх індустріальним розвитком [109, с. 30-31].

Ефективність економіки, економічні можливості держави стимулюють забезпечення певного рівня соціальних запитів суспільства.

Головна мета соціальної політики в період ринкових відносин – забезпечення гідного рівня життя населення України, адекватних ефективності економіки та економічним можливостям держави, з одного боку, трудовій та підприємницькій активності громадян, з іншого.

Основними принципами соціальної політики в умовах економічної кризи мають бути:

- легалізація повною мірою соціальних зобов'язань держави щодо пенсіонерів, інвалідів, сімей з дітьми, непрацездатних громадян; надання пріоритетного значення завданням соціального захисту саме цих груп населення, а їх соціальній підтримці – цільового, адресного характеру;

- державне регулювання коштів, що йдуть на оплату праці, за допомогою відповідної податкової політики, державних гарантій мінімальної заробітної плати не нижче прожиткового мінімуму і диференціації рівнів заробітної плати працівників бюджетних організацій;

- запобігання невиправданої диференціації доходів працюючих на підприємствах, в установах та організаціях різних форм власності та галузях господарства, а також доходів різних соціальних груп;

- проведення індексації і компенсації доходів всіх груп населення з додержанням вимог антиінфляційного захисту;

- вдосконалення державної системи захисту від безробіття, запобігання масовому безробіттю;
- переведення такої державної сфери безкоштовного соціального обслуговування на страхову основу як пенсійне забезпечення, безробіття, медичне страхування.

Одним із принципів соціальної політики в ринкових умовах є визначення напрямів подальшого перегляду і вдосконалення системи соціальних гарантій, створення передумов для цього.

Принципи соціальної політики мають знайти своє втілення в законодавчих актах соціальних гарантій, їх захисті, а також механізмі визначення їх кількісних характеристик. Повинні бути також визначені джерела фінансування і суб'єкти реалізації соціальних гарантій (державні, а в подальшому державні і недержавні організаційні структури).

Реалізація державних гарантій щодо захисту і підтримки соціально-найвразливіших верств та груп населення, особливо на сучасному етапі, – пріоритетний розвиток соціальної політики. Соціальними групами населення України, які потребують захисту держави, вважаються пенсіонери – (ті, що одержують трудову пенсію, соціальну пенсію, пенсію по інвалідності), розмір доходу яких менший, ніж офіційно визначений прожитковий мінімум, і які не мають інших джерел доходу; сироти, одинокі матері та сім'ї з дітьми за умови, що дохід на особу не досягає розміру прожиткового мінімуму (або його певні частки); особи, що постраждали від Чорнобильської катастрофи; офіційно зареєстровані безробітні.

Для цього слід переглянути закони, що регулюють питання соціального захисту, з метою чіткого регламентування рівня забезпеченості, що може бути підставою для надання матеріальної допомоги окремим особам, розмірів допомоги у співвідношенні з прожитковим мінімумом або його складовими частками, джерел фінансування, механізму визначення та надання допомоги.

Частиною соціально-економічної політики суспільства є демографічна політика – це сукупність заходів, що впливають на демографічні процеси й



спрямовані на зміну характеристик процесу природного відновлення генерацій (народжуваності, шлюбності, розлучуваності, вікової структури, смертності) в їх тісному зв'язку, а також на регулювання міграційної рухливості населення, його розселення та щільності.

Управління демографічними процесами – це цілеспрямоване формування бажаного на перспективу типу відтворення населення або закріплення параметрів існуючого типу, якщо він оптимальний, шляхом здійснення комплексу взаємопов'язаних заходів.

Демографічна політика лише тоді може бути успішною, якщо її мета відповідає загальній спрямованості соціально-економічного розвитку суспільства і є частиною загальної соціальної стратегії.

Демографічна політика має бути спрямована на: підвищення якісних характеристик населення (освіта, культура, професійна підготовка); оптимальний приріст населення; оптимізацію міграційних процесів; створення найкращих умов для розвитку сім'ї.

До важливих чинників, що впливають на рівень життя населення, є інноваційна підтримка регіону, забезпечення доступу до нової техніки, поглиблення контактів науки і виробництва, розробки та впровадження нових технологій, вдосконалення засобів праці та виробництва, поліпшення його організації для підвищення ефективності функціонування господарства в цілому, збільшення частки кваліфікованої праці, зростання доходів зайнятих завдяки інтенсифікації виробництва. Організаційно-економічні напрями інноваційного розвитку господарства включають поглиблення спеціалізації і підвищення концентрації певної галузі. Держава має створити умови для комплексного розвитку територій, підвищення економічної ефективності виробництва, доходів працівників. Сюди входить й залучення інвестиційних коштів у розвиток господарства, розробку і реалізацію інвестиційних проектів для конкретних територій, створення нових робочих місць.

Природно-кліматичні чинники опосередковано впливають на рівень життя населення через стан галузей, які вони обумовлюють (сільське господарство,

рекреація та ін.). Наприклад, в умовах природного лиха сільське господарство несе збитки, знижуються доходи зайнятих в галузі, доходи орендодавців і погіршується рівень життя населення. Тому, для зменшення негативного впливу цих чинників має втручатися держава, розширюючи і розвиваючи систему страхування сільгоспвиробників.

Врахування екологічних чинників пояснюється їх опосередкованим, проте вагомим, впливом на рівень життя населення. Адже ерозія, зневоднення, засолення та виснаження земель через недотримання сівозміни призводять до виводу таких ґрунтів з сільськогосподарського обороту, зменшення продуктивної земельної площі і посівів, зниження кількості та якості врожаїв. Забруднення повітря, води, порушення природних ландшафтів значною мірою впливає на спосіб життя населення, його здоров'я, тим самим збільшуються витрати людей на забезпечення безпечного довкілля, на його охорону. Поліпшення якісних показників навколишнього середовища є передумовою підвищення рівня життя населення, покращення його якісних характеристик.

Система управління розвитком територій включена до сукупності чинників впливу на рівень життя, оскільки від ефективності її функціонування залежить вирішення питань збереження та розширення існуючих і створення нових можливостей для задоволення потреб людей. Крім перебування під юрисдикцією міністерств розвиток практично всіх сфер економічної діяльності (які забезпечують можливості для задоволення потреб) здійснюються через низку галузевих та територіальних органів управління. Низька ефективність системи управління пояснюється тим, що навіть за узгодженими рішеннями стоять "відомчі інтереси" і що відстоювати та взаємопов'язувати їх на регіональному, місцевому рівнях нікому.

Отримання регіонами більшої самостійності у вирішенні соціально-економічних проблем підвищує вагомість чинників регіонального та локального характеру.

## **2. 2. Тип господарського освоєння території. Рівень соціально-економічного розвитку області**

Формування життєвого рівня населення відбувається під впливом різноманітних регіональних чинників, серед яких вирішальне значення має тип освоєння і рівень освоєності території.

Тип освоєння визначається видом основної діяльності населення. Так, аграрно-промисловий тип освоєння зумовлює переважний розвиток у регіоні сільського господарства і галузей, що переробляють сільськогосподарську сировину, та обслуговують ці галузі. А це накладає відбиток на природокористування, розселення людей, умови і рівень життя населення. Як правило, області з аграрно-промисловим типом освоєння мають нижчий рівень розвитку виробничої і соціальної інфраструктури, відчувають гостро соціальні проблеми.

Тип освоєння території великою мірою визначає рівень її освоєності, що є процесом нагромадження на території соціально-економічного потенціалу, що, в свою чергу, відображає рівень концентрації суспільного багатства і населення. Отже, рівень освоєності території відображає ступінь її заселення, насиченість різноманітними господарськими об'єктами, рівень розвитку господарства. Чим вищий цей рівень, тим більші можливості для раціонального природокористування, удосконалення структури матеріального виробництва, для широкого розвитку галузей соціальної сфери, для покращення умов життя людей, підвищення їх життєвого рівня.

Тернопільська область – це агропромисловий регіон України із порівняно невисоким рівнем економічного розвитку. Останній набагато нижчий від середньоукраїнського показника. Займаючи 2,3 % площі і 2,4 % населення країни, область виробляє 0,5 % промислової і 3,1 % сільськогосподарської продукції.

Освоєність території визначається показниками концентрації суспільного багатства і населення. Важливими складовими цього рівня є заселеність, промислова, сільськогосподарська і транспортна освоєність. За сукупністю показників, що характеризують ці види освоєності, територія

Тернопільської області відноситься до регіонів України з високою заселеністю, значною сільськогосподарською, промисловою і транспортною освоєністю [60]. Щільність населення області – (79 осіб/км<sup>2</sup>), щільність автомобільних шляхів (362 км на 1000 км<sup>2</sup>), та залізниць (41,6 км на 1000 км<sup>2</sup>) значно перевищують пересічноукраїнські показники (відповідно 274 км на 1000 км<sup>2</sup> і 36 км на 1000 км<sup>2</sup>).

Такий порівняно високий рівень освоєності території є основою, підвалиною її соціально-економічного розвитку, виразом якого є величина концентрації суспільного багатства.

Національне багатство – це лише засіб підтримання життя людини, задоволення її потреб та розвитку її сил – фізичних, розумових, моральних. Збільшення цього багатства має бути спрямоване на постійне зростання рівня життя всього населення, що досягається як через процес розширення можливостей, так і через підвищення добробуту людей.

Показниками суспільного багатства є обсяги валового суспільного продукту і національного доходу. Звичайно, в умовах загальноекономічної кризи, що триває в області, як і в Україні, з кінця ХХ ст., ці показники зазнають значних змін (у бік зменшення), за ними область віднесли до так званих економічно депресивних регіонів [61].

Депресивний регіон – це такий проблемний регіон, який не в змозі сам (без допомоги з боку держави або зовнішньої допомоги) вирішити свої власні гострі соціально-економічні проблеми.

В Україні, де більша частина регіонів можуть розглядатися як депресивні, особливо важливо знайти оптимальне поєднання загальнонаціональних і регіональних інтересів. Надаючи бюджетну допомогу територіям, слід виходити з пріоритетів стабілізації й прискорення загальноекономічного зростання та необхідності зближення міжрегіональних відмінностей в умовах життєдіяльності населення. Цим зумовлюється переважаюча орієнтація на бюджетну самостійність господарюючих суб'єктів у вирішенні їхніх внутрішніх соціально-економічних проблем.

Критерії виділення та характеристики депресивних територій наведені у багатьох публікаціях, а категорія “депресивні регіони” на різних рівнях обговорюється достатньо багато років. Зокрема, В. С. Коломийчук [68] виділив п’ять типів депресивних адміністративних районів; детально депресивність території проаналізував і Ф. Д. Заставний [64].

У Законі України “Про стимулювання розвитку регіонів”, який набув чинності з 1 січня 2006 р., наведені ознаки депресивності, зокрема зазначено, що її критеріями є: найнижчі за останні п’ять років показники валової доданої вартості на одну особу; найнижчі щільність населення, природний приріст, обсяги виробництва продукції на одну особу, заробітна плата впродовж трьох останніх років, найвищі показники зайнятості в сільському господарстві [56].

Доцільно розглянути, що ж може являти собою категорія “депресивні регіони” з погляду теорії та практики. Оскільки в даному понятті присутнє слово “депресивний”, необхідно враховувати той сенс, який традиційно в нього вкладається. Так, у вітчизняній і зарубіжній економічній теорії депресія (depression) – “ситуація, для якої характерні падіння виробництва, тенденція до зниження цін і зростання безробіття. Характеризується кумулятивним процесом, при якому падіння попиту (інвестиційного і споживчого) спричиняє за собою зниження виробництва і веде до зменшення використання ресурсів, що в свою чергу підтримує попит на низькому рівні” [61; 64].

Ситуація ускладнюється ще й тим, що застосування поняття “депресивний регіон” можливе і при розумінні під регіоном частини адміністративної області України, або територій декількох областей. “Депресивний” стан може бути властивим багатьом окремим районам чи місцевостям навіть у відносно благополучних областях, а у депресивних регіонах є, у свою чергу, місцевості відносно благополучні, такі, що явно не вимагають допомоги як депресивні. Тому програма підтримки таких регіонів повинна містити заходи допомоги і таким відносно невеликим місцевостям за межами виділених депресивних чи не депресивних регіонів або областей. Критеріями депресивності можуть залишитися ті ж параметри, що і для регіонів – областей України. Необхідно

підкреслити ще один важливий момент. Більшість прихильників підтримки “депресивних регіонів” концентруються тільки на виділенні фінансової підтримки, не визначаючи її одержувачів. Проте, не визначивши, кому будуть направлені засоби, неможливо вирішити, скільки їх потрібно. Спрощено кажучи, якщо одержувач – обласний бюджет, то проблема зводиться до вдосконалення діючої системи міжбюджетних розрахунків; якщо одержувач – підприємство, то питання полягає в поліпшенні форм галузевого фінансування і т.д.

У депресивному регіоні загострюються проблеми формування та реалізації трудового потенціалу, природною основою розвитку якого є відтворення населення. Якісні та кількісні параметри трудового потенціалу регіону визначаються рядом демосоціальних чинників. Так, для Тернопільської області характерною є висока і зростаюча частка осіб у віці, старшому за працездатний (майже 24 %), що є наслідком депопуляції. Збільшується також кількість та питома вага пенсіонерів (288 осіб на 1000 населення). На якісні параметри трудового потенціалу негативно впливає високий рівень захворюваності та інвалідності населення, особливо в працездатному віці. Реалізація трудового потенціалу ускладнюється в депресивному регіоні у зв'язку з скороченням попиту на робочу силу. В Тернопільській області зберігається тенденція скорочення рівня зайнятості населення, значного поширення набули зайнятість у тіньовому секторі економіки, комерційний туризм та робота за кордоном, одним з найвищих в країні залишається рівень зареєстрованого безробіття (5,1 %), особливої гостроти набуває проблема працевлаштування молоді, в тому числі випускників навчальних закладів.

В основних законодавчих документах України, що визначають стратегічні пріоритети регіонального розвитку, зокрема, в Законі України “Про стимулювання розвитку регіонів” [56], Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р., Стратегії підвищення добробуту [118], Стратегії економічного та соціального розвитку України (2004-2015 рр.) “Шляхом європейської інтеграції”[152], йдеться про основні шляхи міжрегіональної

диференціації: підтримку розвитку депресивних територій та стимулювання розвитку регіонів, що є так званими точками зростання.

Тернопільська область належить за усіма показниками до депресивних територій в Україні. Займаючи 2,3 % території України, Тернопільська область дає 1,2 % валової доданої вартості (ВДВ) (7755 млн. грн., 2007 р.). У розрахунку на одну особу тут виробляється 7037 грн. ВДВ, що у 2 рази менше, ніж загалом у країні (26 місце серед регіонів).

Як і в Україні загалом, так і в Тернопільській області, зокрема, вже припинилося зменшення фізичного обсягу ВДВ. Із 1999 р. спостерігається щорічний приріст цього показника, правда, ще не значний (1-2 %) і суттєвого впливу на рівень життя населення він ще не має. Цей приріст ще значно нижчий, ніж у сусідніх регіонах і в Україні взагалі, тому можемо стверджувати, що населення регіону біднішає швидше, ніж мешканці всієї країни.

Крім загального обсягу ВДВ, важливим показником, що ілюструє рівень життя населення і впливає на нього, є структура виробленої продукції різними галузями господарства. Від неї залежить рівень оплати найманих працівників, що є важливим показником рівня життя людей. В області провідне місце вже тривалий час займає промисловість – 3938 млн. грн., на другому місці – сільське господарство – 2997 млн. грн., (2007р.). Ці галузі зумовлюють значною мірою рівень матеріального добробуту населення, особливості його споживання. Доведено, що регіони з високим рівнем промислового розвитку мають значно вищі показники доходів населення, ніж регіони з низьким рівнем (для порівняння у Донецькій області середньомісячна зарплата у 2007 р. становила 1525 грн., а у Тернопільській – 943 грн.) [150, с. 468]. А позаяк основна кількість промислових підприємств концентрується у міських поселеннях, то і доходи їх населення є вищими, ніж сільських жителів. Якщо взяти до уваги той факт, що у містах зосереджуються основні заклади соціальної сфери, будівництва, транспорту, то рівень доходів їх жителів є вищим, а відповідно вищим і рівень життя. В умовах загальноекономічної кризи, коли багато промислових підприємств області скоротили свої виробництва, або закрилися взагалі, відбулося значне зменшення

працівників у них. Так, якщо у 1992 р. у промисловості було зайнято 87,8 тис. осіб, то вже у 2007 р. – 36 тис. осіб. Зупинка великих промислових підприємств, таких як ВО “Комбайновий завод”. “Текстерно”, “Оріон”, “Сатурн”, Тернопільський фарфоровий завод, швейних, галантерейних та взуттєвих фабрик та інших стали важливим чинником вивільнення тисяч працівників, що зумовило безробіття і зниження рівня життя. Багато з них сталим потенційними мігрантами, деякі перекваліфікувалися і знайшли собі роботу в інших галузях, передусім у сфері послуг. Середньомісячна заробітна плата у промисловості області становила у 2007 р. 982,2 грн., що на 1212 грн. менше, ніж загалом по Україні. Це зумовлено галузевою структурою даної галузі.

У тих регіонах, де переважають галузі важкої промисловості, зарплата вища, ніж там, де розвинуті передусім легка і харчова галузі, – саме таким регіоном є Тернопільська область. Більшість підприємств, що ще діють в області і працюють неритмічно, переробляють сільськогосподарську сировину (масло- і молокозаводи, м'ясо комбінати і ковбасні цехи, пекарні, цукрозаводи, спиртзаводи та ін.) або займаються розробкою будівельної сировини. Це пов'язано із високим рівнем сільськогосподарської освоєності території. Землі сільськогосподарського призначення (сільськогосподарські угіддя) займають 76 % території (2007 р.). У структурі цих угідь переважає рілля (81,3 %), на сіножаті припадає 2,8 %, на пасовища – 14,3 %, на багаторічні насадження – 1,6 %. У розрахунку на одного жителя в області припадає 0,8 га орних земель і близько 1 га сільськогосподарських угідь. За цим показником регіон відноситься до недостатньо забезпечених в Україні.

У Тернопільській області виробляється 2,6 % зерна, 3,5 % молока, 2,3 % м'яса, 4,1 % картоплі, 10,6 % цукрових буряків, 2,7 % яєць в Україні. Але показники виробництва продукції є значно нижчі від тих, що були у докризовий період. Так, порівняно з 1990 роком у 2007 році в розрахунку на одну людину було вироблено менше м'яса – у 3,2 раза, зерна - в 1,1 раза, молока – в 1,6 раза, цукрових буряків – у 1,6 раза, ягід і плодів – у 1,8 раза. Але виробництво яєць



збільшилося в 1,2 раза, овочів – у 1,3 раза. Значно скоротилося поголів'я великої рогатої худоби (у 4,1 раза), свиней (в 1,6 раза), овець (у 12,7 разів).

На території області є 858,4 тис. землекористувачів, з них 847,6 тис. – громадяни, решта – сільськогосподарські підприємства. Кількість землекористувачів перевищує чисельність сільського населення, тобто землекористувачами виступають і деякі міські жителі. Це позитивне явище, позаяк займаючись сільськогосподарською діяльністю населення значною мірою забезпечує себе продуктами харчування, що є вагомим чинником зменшення їх витрат. Частка господарств населення у виробництві сільськогосподарської продукції постійно збільшується – у 2007 році вона становила 69,4 % (проти 34,7 % у 1990 році). Задовольняючи власні потреби, ці господарства значну частину продукції постачають на ринок та переробним підприємствам, підвищуючи дохідну частину свого бюджету. Середня зарплата у сільськогосподарських підприємствах – 592 грн. (2007 р.).

Загалом індивідуальні господарства в сучасних умовах поруч з функціями підсобної діяльності виконують для більшості селян функції основного місця праці. Ці господарства внаслідок відсутності техніки та засобів для високопродуктивної роботи є поки що високозатратними і не приносять високих прибутків їх працівникам.

Для забезпечення певного рівня життя селяни змушені підвищувати тривалість та інтенсивність своєї праці, вкладати кошти у засоби виробництва (техніку, добрива, отрутохімікати та ін.).

Внаслідок реформування земельних відносин, передусім роздержавлення земель сільськогосподарського призначення шляхом паювання і передачі у приватну власність рівень життя населення дещо підвищився внаслідок отримання селянами орендної плати за землю (у 2007 р. – 49,5 млн. грн..) Ця плата ще, звичайно, не відповідає науково обґрунтованому рівню, [125, с. 208], нерідко буває натуральною і тільки фіксується в грошовому еквіваленті, тому можливості щодо її підвищення можуть бути реалізовані у майбутньому.

Важливим джерелом прибутку населення є транспорт і зв'язок. Висока транспортна освоєність території сприяє розвитку сполучення між населеними пунктами, а висока зарплата транспортників (у середньому 1328 грн.) є важливим джерелом доходів для 14,6 тис. працівників.

Завдяки автомобільним магістралям Київ – Тернопіль - Чоп, Дубно - Тернопіль - Чернівці та залізницям Київ - Львів і Тернопіль - Чернівці населення області може здійснювати сполучення з поселеннями різних областей України та зарубіжних країн (Угорщини, Польщі, Словаччини, Румунії, Росії, Білорусі, Молдови та ін.). Дорогами обласного значення люди мають сполучення із більшістю поселень регіону (залізниці Тернопіль - Підволочиськ, Тернопіль - Бережани - Рогатин, Тернопіль - Іване-Пусте, Тернопіль - Заліщики, Тернопіль - Ланівці, автомобільні шляхи Тернопіль - Бучач - Монастириська, Тернопіль - Бережани, Тернопіль - Борщів, Тернопіль - Кременець - Почаїв, Тернопіль - Збараж - Ланівці та ін.).

Обсяги перевезень пасажирів всіма видами транспорту значно збільшилися за останні роки. Так, з 2000 р. до 2007 р. обсяги міжміського сполучення збільшилося в 1,6 раза, приміського сполучення – в 1,3 раза. Цьому сприяло як збільшення рухомих засобів на автомобільному та залізничному транспорті, так і впровадження прогресивних методів роботи у цих галузях (тільки за 2000-2007 рр. автобусний парк збільшився в 1,4 раза).

Рівень розвитку зв'язку в області досить високий. Це і телеграфний, поштовий, мобільний, комп'ютерний, радіозв'язок та інші види. Ним охоплено всі населені пункти, найвищий рівень – у міських поселеннях. Доходи підприємств цієї галузі стрімко зростають (за 2000-2007 роки – у 37 разів), а відповідно і зарплата працівників у ній є однією з найвищих в області.

Великий вплив на рівень життя населення має розвиток сфери послуг, її територіальна організація. Вона визначає ступінь задоволення потреб населення у різних видах послуг (освітніх, торговельних, культурних, побутових, медичних та ін.). Її розвиток має значні відмінності у міських і сільських поселеннях (див. п. 2. 2). В області склалась ступінчаста система побудови закладів сфери

послуг (ступінь складності послуги наростає із збільшенням рангу населеного пункту у системах розселення). Але різке зниження рівня життя населення у кінці ХХ ст. призвело до зменшення попиту на окремі послуги, що призвело до закриття багатьох закладів цієї сфери. А вже на початку ХХІ ст. ця галузь почала відроджуватись переважно за рахунок створення приватних закладів, найперше у торгівлі, а пізніше і в інших галузях. Надати комплекс послуг в одному місці, наблизити послуги до споживача, максимально задовольнити його потреби у різноманітних послугах зможе тільки ступінчасто-логістична побудова цієї галузі. Для підвищення рівня життя людей мусить ця система бути перебудована. Важливу роль при цьому відіграють малі підприємства. Із 4759 таких підприємств, що функціонували у регіоні, 2504 – у сфері послуг. Це, передусім, магазини, майстерні з ремонту автомобілів і побутової техніки, ресторани, готелі, аптеки та ін., що надають високоякісні послуги і забезпечують належний рівень життя та діяльності людей. Хоча майже половина цих підприємств знаходиться у м. Тернополі, вони все більше наближають свої послуги до споживача, забезпечуючи йому навіть у віддалених селах потреби у різноманітних послугах.

Розвиток ринкової економіки передбачає посилення ролі малих підприємств в економіці регіону та підвищенні рівня життя населення. Із 2000 р. в Тернопільській області намітилася тенденція до постійного збільшення їх кількості. Так, у 2000 р. було зареєстровано 3030, у 2003 р. – 4147, а у 2007 р. 4759 підприємств (за ці роки збільшилося на 50,2 %). Але кількість працівників у них навіть зменшилася – у 2003 р. 39791 особа, у 2007 р. – 31966 осіб. Зменшилась і частка малих підприємств в обсязі реалізованої продукції (у 2003 р. – 16,1 %, у 2007 р. – 11,2 %). Це негативна риса формування доходів працівників, вона може бути частково пояснена наявністю тіньового бізнесу.

На рівень життя населення регіону мають вплив і обсяги та структура інвестицій, їх розміщення. У Тернопільській області в 2007 р. інвестиції в основний капітал становили 1,98 млрд. грн. (на одну особу – 1801 грн.), з них у виробництво – 39,5 %. Невеликі обсяги інвестицій, незалучення іноземного

капіталу до розвитку економіки не сприяють підвищенню рівня доходів населення і поліпшення структури його споживання.

Рівень життя населення змінюється під впливом зміни індексу цін. Після гіперінфляції, що була в Україні, і з часу введення національної валюти, індекси споживчих цін зростали повільно (на 4–2 % щорічно), але вже з 2007 р. вони пришвидшили ріст (у 2007 р. – на 10 %, у 2008 р. – знизилась на 1,5 %). Найбільше зросли ціни за житлові і комунальні послуги (паливо, електроенергія, вода), транспортні, медичні послуги, ціни на продовольчі товари. Це та група товарів і послуг, яка забезпечує життєво необхідний рівень споживання людини і тому від цін на неї залежить рівень життя всіх людей. А, отже, така ситуація призводить до зниження рівня життя всіх верств населення, особливо найбіднішого. Доведено, що люди, які мають нерухоме і рухоме майно, стійкіші до коливання споживчих цін, їх рівень життя не відразу реагує на зміни. А бідне населення дуже залежить від цін на найнеобхідніші товари, зокрема продовольчі, тому збільшення індексу цін відразу різко знижує рівень життя бідняків.

Враховуючи ситуацію на ринку енергоресурсів, що склалася у 2009 р., можемо прогнозувати значне підвищення цін на усі товари і послуги, що відразу негативно вплине на рівень життя всіх людей у регіоні.

### **2. 3. Демографічні чинники**

Одним із важливих чинників, що зумовлює рівень життя населення регіону, є демографічний, тобто той, що пов'язаний із його чисельністю, структурою, а найбільше – умовами життя людей та системою господарювання. Зміни, що відбуваються у демографічній ситуації, накладають відбиток на функціонування домогосподарств, їх типологію. Домогосподарства – це сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти [125, с. 58].

На території Тернопільської області нараховується 364,3 тис. домогосподарств (2009 р.), в них проживає 1098,6 тис. осіб, у середньому одне домогосподарство охоплює 2,97 особи. Зміна чисельності населення, особливо, його зменшення (у 1992 р. – 1177,1 тис. осіб), що відбувається від кінця ХХ ст., зумовили зменшення чисельності домогосподарств та вплинули на зміну кількості їх членів. Так, за даними першого Всеукраїнського перепису населення, в області було 378,4 тис. домогосподарств, що на 14,1 тис. більше, ніж у 2008 р.

Депопуляційні процеси, що відбуваються у регіоні, а також старіння населення зумовлюють зміни у структурі домогосподарств (табл. 2. 1). Вони зумовлені зміною чисельності населення у всіх типах поселень. Як видно із рис. 2.1, найвищі показники скорочення населення мають сільські поселення, тільки у Тернопільському та Бучацькому районах спостерігається деяке його збільшення порівняно із 1989 р. Навіть у більшості міських поселень, крім Бережан, Чорткова, Зборова, Шумська, Тернополя і Козови, спостерігається зменшення кількості жителів. Це зумовлено, передусім, природним скороченням населення і міграційними процесами, що мають в області негативне сальдо.

Постійне зменшення показників природного приросту населення з 1990 р. (у 2008 р. – 4,5 %) та зменшення кількості дітей (з 1989 р. до 2008 р. на 83,4 тис. осіб) призвели до того, що в структурі домогосподарств зменшується кількість членів, збільшується число домогосподарств без дітей. Особливо ці тенденції виявились на початку ХХ ст. Як свідчать показники табл. 2. 1, за 2000-2007 рр. частка домогосподарств із одним членом збільшилась із 17,4 % до 22,0 %, а домогосподарств без дітей – із 47,2 % до 53,2 %. Водночас зменшилась кількість і частка домогосподарств з двома, трьома і чотирма дітьми. У домогосподарствах із одним мешканцем переважають люди старшого віку. Це зумовлено високою часткою в області таких людей (23,6 %), а особливо у сільській місцевості (27,7 %). У селах майже  $\frac{1}{4}$  домогосподарств складається з одного жителя (у 2000 р.– 1/5).

Приріст (скорочення) чисельності міського населення (в%)

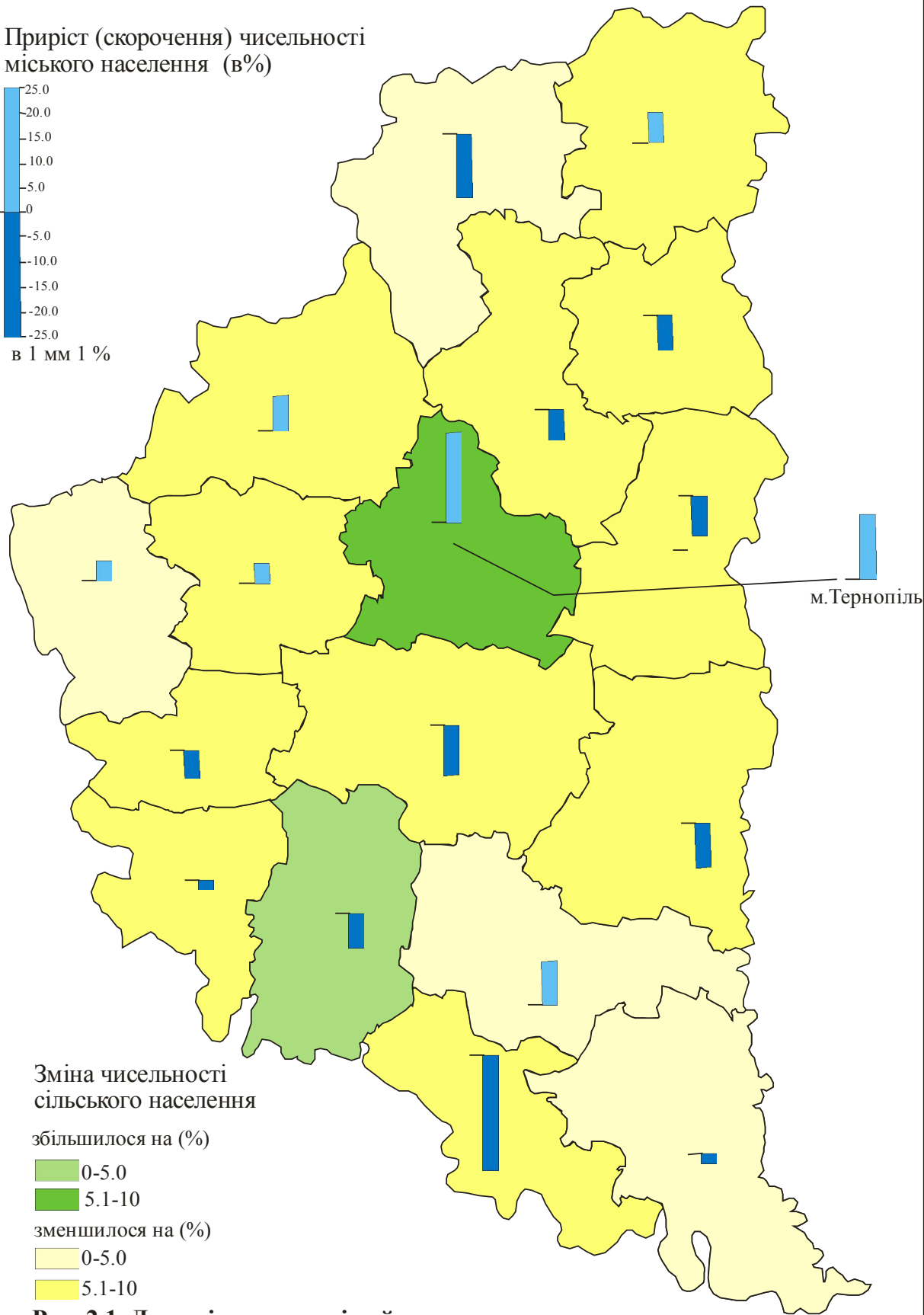
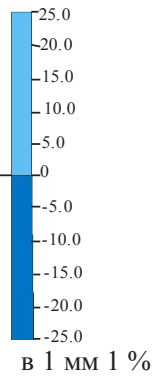


Рис. 2.1. Динаміка людності районних систем розселення Тернопільської області за 1989-2006 рр.

Таблиця 2.1

## Розподіл домогосподарств Тернопільської області за кількістю їх членів і наявністю дітей у їх складі (відсотків)

[150, с. 331]

Показники	2000			2005			2006			2007		
	всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають	
		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості
<b>Всі домогосподарства</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>
у тому числі складаються з осіб												
однієї	17,4	10,5	22,5	19,0	21,0	17,4	21,0	18,4	23,2	22,0	20,5	23,3
двох	20,5	18,5	21,8	25,5	26,2	24,9	17,8	19,7	16,3	18,2	17,7	18,5
трьох	18,7	25,2	14,0	19,4	23,7	15,9	24,5	30,7	19,4	27,3	35,6	20,5
чотирьох і більше	43,4	45,8	41,7	36,1	29,1	41,8	36,7	31,2	41,1	32,5	26,2	37,7
Середній розмір одного домогосподарства, осіб	3,34	3,38	3,31	2,98	2,80	3,12	2,98	2,79	3,14	2,97	2,79	3,12
Частка домогосподарств без дітей	47,2	37,6	54,2	54,1	55,7	52,8	53,6	47,5	58,5	53,2	44,8	60,1
Частка домогосподарств з дітьми до 18 років	52,8	62,4	45,8	45,9	44,3	47,2	46,4	52,5	41,5	46,8	55,2	39,9
з них частка домогосподарств з дітьми у віці												
до 7 років	41,8	39,1	44,5	37,9	40,7	35,8	41,3	43,0	39,6	35,9	39,9	31,3
7 – 13 років	50,4	47,0	53,8	41,1	39,0	42,7	45,4	41,8	49,1	42,2	45,6	38,5
14 – 17 років	39,9	43,8	36,1	36,4	36,4	36,5	37,0	32,8	41,3	40,9	36,7	45,6

Вікова структура накладає відбиток і на структуру домогосподарств за кількістю працюючих осіб. Збільшення кількості пенсіонерів призвело до того, що їх частка у структурі домогосподарств дещо збільшилась, а середня кількість осіб, які працюють, зменшилась за 2000-2008 рр. з 1,1 до 0,8 осіб. Коефіцієнт демографічного навантаження за цей час збільшився із 2,95 до 3,08 разів, частка домогосподарств, де немає жодної працюючої особи, становить 35,1% (в селах – 43,8 %). Це значною мірою зумовлює величину і структуру доходів і споживання населення регіону (табл. 2. 2).

Доведено, що кількість працівників і утриманців у складі домогосподарств впливає на потреби – чим більше працівників у родині, тим більші економічні можливості, і, навпаки. Економічні можливості домогосподарств залежать також від сфери праці її членів, від її важкості, це зумовлює різну потребу у відпочинку, продуктах харчування, одягу та ін. Наявність у родині власників земельних паїв та майна також впливає на рівень життя у бік його збільшення.

Збільшення у домогосподарствах людей старшого віку, яким необхідний постійний медичний догляд, вимагає більших затрат для забезпечення їх життєдіяльності. Знижується рівень життя і у сім'ях, що мають дітей.

За даними відділу дослідження рівня життя населення Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, серед родин з однією дитиною бідними себе вважає 29,5 %, з двома дітьми – 35,9 %, з трьома – 47 %, чотирма – 67 %. Наявність у родині одного безробітного підвищує ризик бідності на 50 %.

Важливим чинником, що впливає на рівень життя населення регіону, є соціально-економічні (заробітчанські) міграції населення. Вони набули широкого поширення серед населення області внаслідок високого рівня безробіття. Крім постійних міграцій у країни Європи, Америки поширені в області тимчасові міграції у Росію, великі міста України (передусім у м. Київ) переважно на будови, що також є матеріальною підмогою окремим сім'ям.

На рівень життя населення впливає і розселення людей у різних типах населених пунктів. Пріоритетність у соціально-економічному розвитку міських поселень, що була притаманною для соціалістичної економіки, обумовили значні



Таблиця 2.2

## Розподіл домогосподарств Тернопільської області за наявністю працюючих осіб у їх складі

(відсотків) [150, с. 332]

Показники	2000			2005			2006			2007		
	всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають	
		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості
<b>Всі домогосподарства</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>
у тому числі частка домогосподарств, відсотків, де												
є працюючі особи	65,0	85,3	50,0	59,6	64,3	55,8	64,9	75,6	56,2	64,6	70,6	59,7
немає працюючих осіб	35,0	14,7	50,0	40,4	35,7	44,2	35,1	24,4	43,8	35,4	29,4	40,3
Середня кількість працюючих в розрахунку на одне домогосподарство, осіб	1,1	1,6	0,8	1,0	1,1	0,9	1,0	1,2	0,8	1,0	1,1	0,9
Коефіцієнт економічного навантаження на одного працюючого члена домогосподарства, разів	2,94	2,13	4,14	2,95	2,97	3,31	3,08	2,34	4,0	2,99	2,47	3,53

відмінності в облаштуванні міських і сільських поселень, у способі життя і діяльності їх мешканців.

Тип населеного пункту, його людність, адміністративний статус визначає умови життя його мешканців. Від того, в якому поселенні живе людина, залежить можливість її праці, побуту і дозвілля, а, отже, і рівень життя. У малолюдних, вимираючих чи занепадаючих селах мало місць прикладання праці, переважає зайнятість у підсобному особистому господарстві, а у великих селах чи містечках сфера прикладання праці є ширшою, там краще розвинена соціальна інфраструктура, а тому й рівень життя вищий.

Тернопільська область відноситься до регіонів із переважанням сільського населення (56,7 %), воно проживає у 1020 поселеннях, а міське населення – у 37. Серед сільських поселень переважають середні за людністю (500–1000 жителів), їх частка становить 33% від кількості сіл і 35 % від кількості сільського населення (рис. 2. 2). Це, переважно, сільськогосподарські поселення з достатньо розвинутою соціальною інфраструктурою, центри сільських рад. Рівень життя населення таких сіл формується переважно сільськогосподарським виробництвом. Він значно знизився в умовах кризи, бо формувався ще й за рахунок розвитку малого бізнесу (ремонт автомобілів, переробка сільськогосподарської продукції та ін.), який зазнав найбільшого удару.

Майже 47,4 % сільських поселень – малі села з людністю до 500 осіб. Вони розміщені на всій території області, але найбільше – у її північній і західній частинах (рис. 2. 2). Більшість з них – колишні хутори, які у радянський період зазнали деградації. Внаслідок ліквідації у них об'єктів соціальної інфраструктури рівень і якість життя мешканців сильно знизились, молодь залишала ці поселення, перебираючись у більші села чи міста. Вони поступово знелюднювалися, зараз там проживають переважно люди старшого віку і багато з таких сіл вже на межі вимирання.

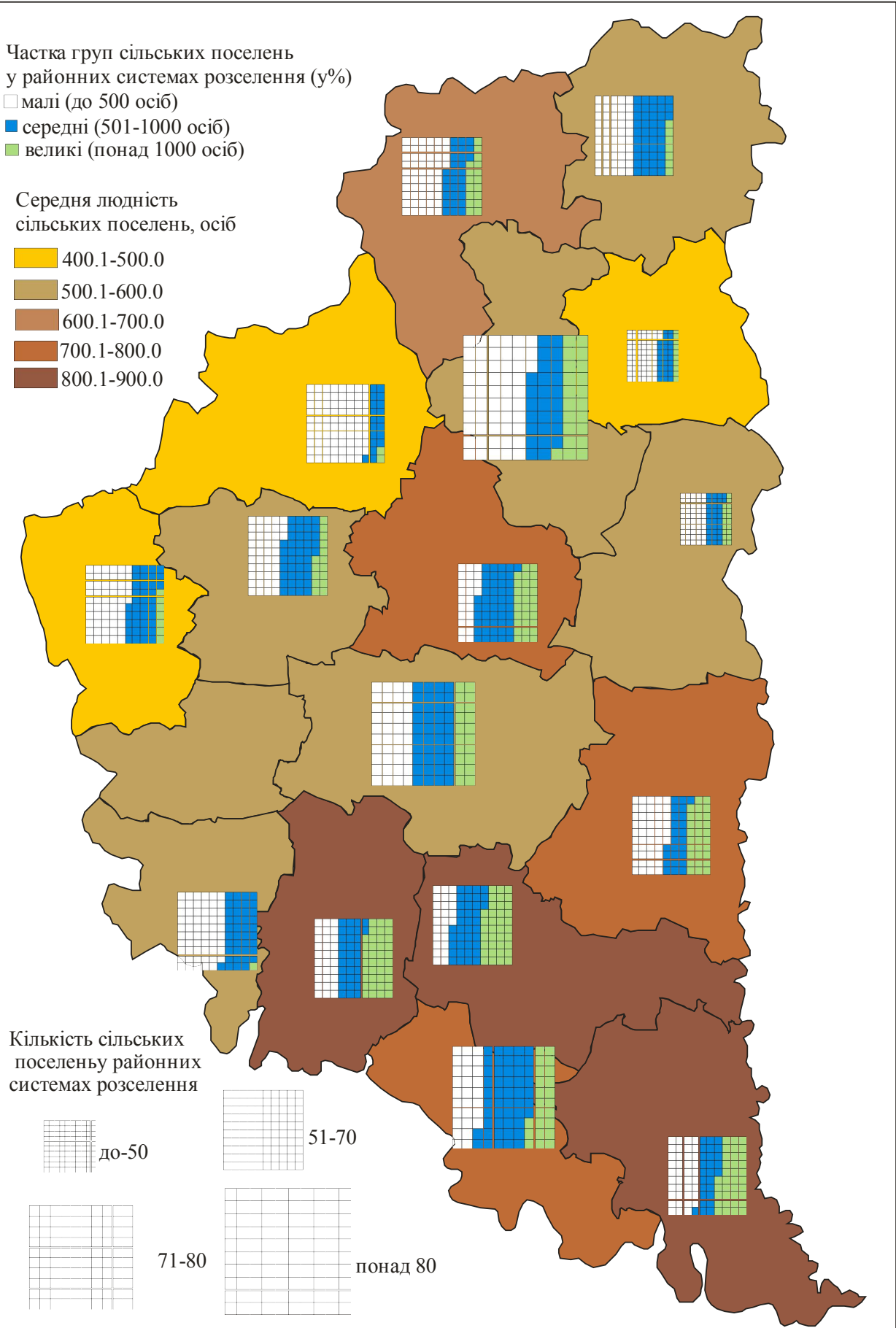
Великі села (понад 1000 жителів) становлять 20 % поселенської мережі, вони найбільше зосереджені у центральній та південній частинах області (рис. 2. 2). Вони знаходяться або поблизу міст чи важливих шляхів сполучення. У

них проживає майже половина сільських жителів області. Такі села найкраще облаштовані, мають відносно розвинену соціальну інфраструктуру. Серед них виділяються села з кількістю жителів понад 3000 осіб. Це – села Великі Гаї і Петриків Тернопільського району, с. Біла Чортківського району, с. Озерна Зборівського району і с. Трибухівці Бучацького району. Вони є центрами систем розселення, фокусами соціально-економічних зв'язків населення навколишніх сіл. У них, на відміну від попередніх груп сіл, кількість населення стабілізувалася і вже майже не змінюється впродовж останніх років завдяки або приміському положенню, або високому рівню розвитку соціальної інфраструктури.

На тлі загальноукраїнських показників Тернопільська область помітно відстає щодо задоволення селян різноманітними видами послуг, має істотні недоліки їх ресурсного забезпечення, соціальної інфраструктури, оновлення матеріально-технічної бази.

Найкраще забезпечені села освітніми закладами. Мережа шкіл та інших освітніх закладів загалом відповідає сучасному системному розселенню та нормативам забезпечення населення місцями в освітніх закладах : переважно невеликі села мають школу I ступеня, середні – школу I - II ступенів, а великі – I-III ступенів. Але в області є ще багато сіл, переважно хуторів, де школи були закриті ще в часи ліквідації таких поселень (70-і роки XX ст.), і так і не відновлені через відсутність дітей або малу їх кількість. Без шкіл існує і багато поселень, що мають від 200 до 500 жителів. Загалом в області школи відсутні в 238 селах, найбільше таких сіл їх у Збаразькому (30), Зборівському (23), Кременецькому (38), Шумському (28), Бережанському (17) районах. Ці села віднесли до так званих неперспективних.

У селах області ще недостатньо розвинена мережа дошкільних закладів, багато із них були закриті у кризовий період. Тепер функціонує 377 таких закладів, в яких виховується 8,0 тис. дітей. (у 1990 р. – 515 закладів, 16,0 тис. дітей). Вони відновлені у третині сіл, переважно великих і середніх.



**Рис. 2.2. Людність сільських поселень, 2001 р.**

Знижує рівень життя населення у селах і сучасний стан розвитку культури. Мережа закладів цієї галузі (клуби, бібліотеки) досить розгалужена, всі населені пункти, що мають більше 500 жителів, охоплені закладами культури, вони є і у деяких менших селах. Але низький рівень обслуговування, недостатня матеріально-технічна база, незадовільний стан приміщень є важливими рисами цієї сфери, що не сприяє задоволенню сільських мешканців високоякісними послугами.

На рівень життя населення впливає і рівень його медичного обслуговування. Просторове розміщення закладів охорони здоров'я, як і освіти, загалом тривалий час відповідало тій системі розселення, що склалася в області. У зв'язку з реконструкцією системи охорони здоров'я, що відбулася у кінці ХХ ст., значно скоротилась кількість лікарень і амбулаторій у селах області (на 36 %), малі села були позбавлені фельдшерсько-амбулаторних пунктів. Внаслідок цього погіршилась доступність селян до медичних послуг, що відбилося на їхньому здоров'ї і тривалості життя. Сільські лікарні функціонують тільки у селах Більче-Золоте Борщівського району, Язловець Буцацького району, Нове Село Підволочиського району, Золотники і Буданів Терехівського району Великі Дедеркали Шумського і Білобожниця Чортківського району. Чисельність населення у пересічній зоні обслуговування у лікарні становить в області 15,7 тис. осіб, що у три рази перевищує оптимальний показник (5 тис. осіб).

До позитивних чинників формування рівня життя населення відноситься розвиток торгівлі. Заклади цієї сфери наближають торговельні послуги до споживача, забезпечують сільське населення необхідними продовольчими і промисловими товарами. У цій галузі характерний розвиток малих чи середніх закладів, пересувних форм у всіх селах області, що наближає споживача до торговця і виробника продукції. Але ще майже у половині малих сіл, людністю до 100 жителів, торговельні заклади відсутні. Підприємства служби побуту практично ніде не функціонують.

Сучасна соціальна інфраструктура у сільській місцевості ще не задовольняє багатьох потреб жителів, вони змушені затрачати час і гроші для отримання

багатьох послуг за межами свого населеного пункту. А це також є негативним чинником формування рівня життя сільського населення.

Мережа міських поселень області відзначається наявністю одного великого міста Тернопіль та 17 малих міст та 17 селищ міського типу. Донедавна більшість малих міст розвивалися завдяки переробній промисловості (переважно підприємства харчової, легкої, деревообробної промисловості) та як адміністративні та обслуговувальні центри системи розселення. В сучасних умовах майже половина міських поселень виконує функції райцентрів, у них проживає 17% населення області. Ці поселення мають дуже широкий діапазон людності – від 4,0 тис. осіб (м. Підгайці) до майже 30 тис. осіб (м. Чортків), вони також відрізняються функціональною структурою. Функції з обслуговування населення є головними, особливо культурно-освітні, лікувально-профілактичні, торговельно-побутові.

Майже у кожному районному центрі ще залишилися промислові функції, що формуються підприємствами харчової промисловості (цукрозаводи, молоко-і маслозаводи, м'ясокомбінати, пекарні, спиртзаводи та ін.). Внаслідок економічної кризи підприємства легкої, деревообробної та промисловості будматеріалів згорнули свої виробництва.

В окремих райцентрах є освітні заклади обласного і районного значення (Бережани, Тербовля, Кременець, Чортків) чи рекреаційні установи (Гусятин, Збараж та ін.).

Дещо менше функціонально розвиненими є міста і містечка, які тепер не виконують функції райцентрів (таких в області 17). У них, як правило, є лікарні, поліклініки, спеціалізовані школи, дитсадки, в окремих з них – промислові підприємства (Залізці, Дружба, Велика Березовиця, Хоростків, Скала-Подільська, Заводське, Копичинці, Скалат), санаторно-курортні заклади (Микулинці, Золотий Потік), навчальні заклади (Гримайлів), сакральні об'єкти (Почаїв) та ін. Тим самим ці населені пункти виділяються на тлі сільської місцевості і є вузлами притягання населення з навколишніх сіл.

Характерною особливістю життя мешканців малих міських поселень є тісний зв'язок з навколишньою природою. Майже всі вони мають індивідуальні господарства, тому як і сільські жителі частково задовольняють свої потреби у продуктах харчування за рахунок власного виробництва. Це певною мірою згладжує наслідки економічної кризи, зокрема у плані отримання доходів, поліпшує структуру споживання людей.

Найскладнішу функціональну структуру в області має її обласний центр – місто Тернопіль – 215,8 тис. осіб (на 1. 01. 2009 р.) або 47 % міського населення області. Його виробничі функції визначаються підприємствами харчової, легкої, машинобудівної, деревообробної галузей, виробництвом будматеріалів. Це значний освітній, культурний, торговельний центр, транспортний вузол області.

Зважаючи на те, що функціональна структура поселень значною мірою формує джерело доходів населення, передусім його зарплату, можемо стверджувати, що загалом рівень життя населення є вищим у багатофункціональних поселеннях, у містах порівняно з сільською місцевістю.

#### **2. 4. Екологічні чинники**

Одним із чинників, які впливають на рівень життя людей, є екологічний. Залежно від сприятливості екологічної ситуації населення змушене витратити більші чи менші кошти на очищення середовища існування, на створення безпечних умов проживання, дотримання принципів екополітики.

Екологічна політика розглядається як система дій, спрямована на охорону та оздоровлення навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, збереження і розвиток соціосфери, забезпечення нормальної життєдіяльності й безпеки людини. Організація, регуляція та контроль процесів, що розгортаються у сфері екологічної діяльності людини, та базуються на всебічному врахуванні законів його розвитку передбачають оптимальну структуру продуктивних сил, темпи і пропорції розвитку яких забезпечують відтворення природного середовища та

гарантують суспільству процвітання і благополуччя. Екологічна політика покликана сконцентрувати зусилля суспільства у напрямку оптимізації його природоперетворювальної діяльності та гармонії відносин з природою. Тим самим досягається відповідний рівень життя його членів, висока його якість.

Екологічний чинник відіграє велику роль у формуванні рівня життя населення Тернопільщини. Здійснено типізацію районів за рівнем сприятливості екологічних умов. При цьому враховувались такі показники: якісний стан навколишнього природного середовища, забезпеченість просторовими ресурсами та структура землекористування [178, с. 105-108].

Ранжування районів за цими показниками хоч і в загальних рисах, але відбиває ступінь сприятливості екологічної ситуації у області.

Аналіз показників екологічної ситуації (табл. 2. 3), які було застосовано для порівняльного дослідження районів Тернопільської області, виявив суттєву їх територіальну диференціацію і амплітуду.

Так, за показником забезпеченості просторовими ресурсами у найгіршому становищі виявився Тернопільський район, у якому населення забезпечене простором всього на 13,5 % від загальноприйнятої норми, за ним розташувалися Чортківський, Буцацький та Кременецький райони. В області є лише три райони, в яких населення може проживати надзвичайно комфортно, оскільки просторові ресурси тут перевищують норму – це Шумський, Підгаєцький та Зборівський райони.

Проаналізувавши ступінь перетворення природних ландшафтів, можна побачити, що вся територія області надзвичайно перетворена людиною, але найгірша ситуація у Підволочиському, Лановецькому, Теремовлянському, Збаразькому та Чортківському районах. Найкраща ситуація у Бережанському районі, де розораність не перевищує 50 % (45,4 %), а також у Монастирському та Шумському районах, в яких антропогенний вплив не перевищує 60%.



Таблиця 2.3

**Показники комфортності життєдіяльності населення Тернопільської області,  
2008 р. [150, с. 438-431]**

Адміністративні райони	Ступінь забезпеченості просторовими ресурсами населення, га/ос.	Якісний стан довкілля			Структура землекористування (частка антропогенних ландшафтів), %
		Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря тис. т	Скидання забруднених вод у природні поверхневі водні об'єкти, млн.м <sup>3</sup>	Показники концентрації промислових токсичних відходів, т на км <sup>2</sup>	
Бережанський	1,33	1,7	0,265	14	45,5
Борщівський	1,33	3,7	0,151	12	69,1
Бучацький	1,19	3,0	0,213	17	66,9
Гусятинський	1,50	6,3	0,112	8	72,3
Заліщицький	1,25	1,7	0,136	–	68,1
Збаразький	1,42	2,7	0,046	9	76,4
Зборівський	2,02	1,8	0,087	2	67,7
Козівський	1,67	1,5	0,083	11	74,0
Кременецький	1,20	3,8	0,328	18	62,2
Лановецький	1,96	1,2	0,069	6	78,4
Монастирський	1,59	1,2	0,038	4	52,8
Підволочиський	1,79	2,3	0,197	8	81,4
Підгаєцький	2,28	0,7	–	–	65,1
Теребовлянський	1,56	3,4	0,245	8	77,8
Тернопільський	0,27	24,1	0,042	262	74,9
Чортківський	1,13	4,4	0,577	36	75,4
Шумський	2,30	1,3	0,030	10	56,4

Найгірші показники викидів шкідливих речовин в атмосферне повітря Тернопільському районі (включаючи м. Тернопіль), Гусятинському та Чортківському районах.

Приблизно однакові показники із скидання забруднених вод у природні поверхневі водні об'єкти в усіх районах Тернопільської області, окрім Підгаєцького, Підволочиського та Монастирського. Особлива ситуація склалась у Тернопільському районі та м. Тернополі, де офіційна статистика не фіксує скидання забруднених вод, адже працюють очисні споруди. Проте фактичний стан очисних споруд не може гарантувати достатнього рівня безпеки.

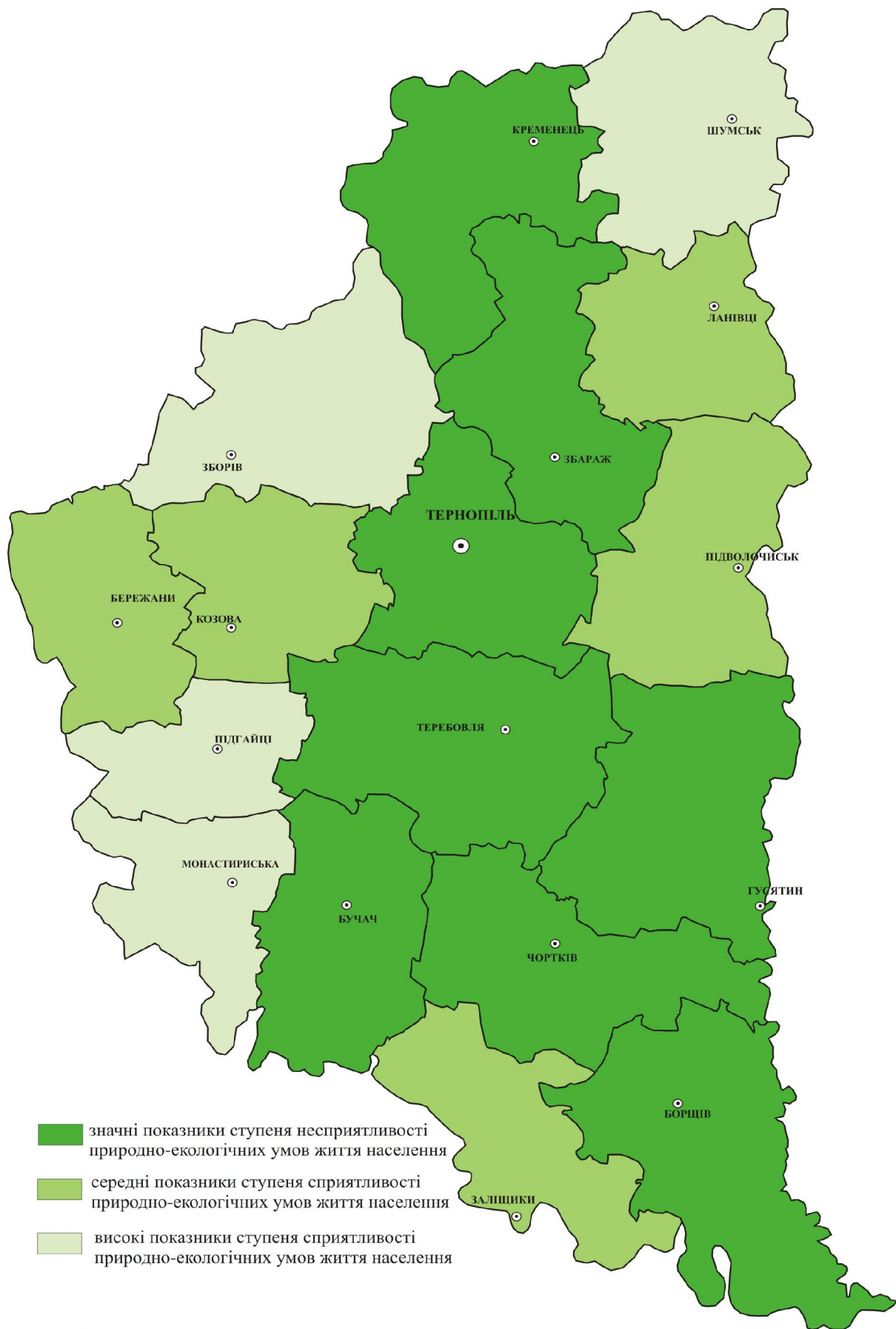
Показники концентрації промислових токсичних відходів знову ж таки вищі у Тернопільському (включаючи м. Тернопіль) та Чортківському районі, а найнижчі ці показники в Зборівському, Підгаєцькому та Заліщицькому районах Тернопільської області.

Структура землекористування, забезпеченість природними ресурсами та якісний стан довкілля дещо відрізняються між собою в розрізі адміністративних районів. Тому важливою є зведена оцінка екологічної ситуації в області, що характеризуватиме рівень сприятливості екологічних умов життя населення як складової рівня життя.

Таблиця 2.4

**Загальна оцінка сприятливості екологічної ситуації в Тернопільській області, 2007 р.**

Адміністративні райони	Рейтинг за ступенем комфортності просторового проживання населення	Рейтинг за ступенем сприятливості якісного стану довкілля	Рейтинг за ступенем структури землекористування	Зведений індекс оцінки реакцій населення на несприятливі умови (1+2+3)/3	Загальний рейтинг
	1	2	3	4	5
Бережанський	6	5	17	9,33	9
Борщівський	6	4	9	6,3	4
Бучацький	3	5	12	6,66	5
Гусятинський	8	6	8	6,66	5
Заліщицький	5	12	10	9	8
Збаразький	7	7	4	6	3
Зборівський	14	14	11	13	10
Козівський	11	9	7	9	8
Кременецький	4	3	14	6,66	5
Лановецький	13	11	2	8,66	7
Монастириський	10	13	16	13	10
Підволочиський	12	10	1	7,66	6
Підгаєцький	15	15	13	14,33	11
Теребовлянський	9	8	3	6,66	5
Тернопільський	1	2	6	3	2
Чортківський	2	1	5	2,66	1
Шумський	16	12	15	14,33	11



**Рис 2.3. Ступінь сприятливості природно-екологічних умов життя населення Тернопільської області**

У табл. 2. 4 і на рис. 2. 1 наведено рейтинги районів Тернопільської області за зведеним показником рівня сприятливості екологічних умов. Найгіршою виявилась ситуація в Чортківському, Тернопільському, Збараському, Борщівському та Бучацькому районах. На кращих місцях – Підгаєцький, Шумський, Зборівський та Монастириський райони.

Встановлення кореляційного зв'язку між зведеним індикатором опосередкованої оцінки рівня сприятливості умов проживання і екологічним навантаженням дало значення рангового коефіцієнта кореляції в  $0.57+/-0,14$ , що свідчить про наявність не випадкового і статистично достовірного зв'язку між цими двома явищами. Опосередковано та у формалізованому вигляді це доводить реальну значимість екологічної складової в переліку інших складових рівня життя населення.

Регіональний аналіз ситуації в районах Тернопільської області дав змогу за допомогою методу рангової кореляції виявити помірно сильний зв'язок між низьким рівнем сприятливості сучасної екологічної ситуації і негативним загальним сприйняттям населенням умов свого проживання в цілому. Зрозуміло, що серед умов, які підштовхують населення змінювати своє місце життя, не народжувати дітей і т.п., економічні негаразди відіграють подекуди більшу роль, ніж забруднення природного середовища. Проте роль останнього чинника вже не може зводитися до нуля, тому що має безпосередній вплив на сприйняття населенням якості умов свого життя.

## **Висновки до розділу 2**

Рівень життя населення формується під впливом сукупної дії чинників, серед яких виділяють загальні, регіональні і локальні (сімейні). Серед загальних – економічна і соціальна політика держави, що визначає правові гарантії можливостей для задоволення потреб, напрямки діяльності органів державної влади стосовно поліпшення рівня життя населення.

Найважливіший регіональний чинник – тип освоєння території та рівень її освоєння. Він відображає рівень соціально-економічного розвитку території, напрям її господарської спеціалізації. Тернопільська область є давньоосвоєним густозаселеним агропромисловим регіоном, який за рівнем розвитку відноситься до депресивних. Займаючи 26 місце в Україні за рівнем економічного розвитку, область відзначається низькими доходами населення, на це впливає переважна зайнятість населення у сільськогосподарському виробництві – галузі, в якій доходи людей невисокі. Реформування сільського господарства, перехід на виробництво сільськогосподарської продукції переважно в індивідуальних високотратних господарствах ще не приносить значних доходів виробникам. Отримання селянами орендної плати за земельні паї (переважно в натуральній формі) не є вагомим чинником підвищення доходів селянських родин. Важливими джерелами доходів населення області є транспорт і зв'язок, розвиток малого і середнього бізнесу у галузях сфери послуг. Негативно впливають на це невеликі обсяги інвестицій, ріст цін та показників інфляції, що в останні роки різко вплинули на рівень життя людей у регіоні, постійно знижуючи його.

Демографічний чинник справляє важливий вплив на склад і функціонування домогосподарств, їх структуру, спосіб і умови життя людей. Депопуляційні процеси, що характерні для Тернопільської області, призвели до зменшення кількості членів домогосподарств, передусім дітей, до збільшення кількості осіб пенсійного віку у їх структурі (у 35 % домогосподарствах немає жодної працездатної особи). Це накладає відбиток на доходи і витрати сімей, вони зменшуються.

Деяке збільшення рівня життя спостерігається у домогосподарствах, члени яких перебувають на заробітках за кордоном, і матеріально підтримують свої родини.

На рівень життя населення впливає і тип населеного пункту. Чим більше населення і ширша його функціональна структура, тим вищий рівень життя його мешканців. Переважання в регіоні сільськогосподарського розселення (майже половина – малі села), звуження функцій поселень (а відповідно і сфери

прикладання праці) зумовлюють невисокі доходи селян, недостатнє забезпечення сіл об'єктами соціальної інфраструктури. За цими показниками регіон помітно відстає від інших областей країни.

Установлено вплив екологічного чинника на рівень життя населення: він незначний у Тернопільській області, але має певні особливості у районах. За ступенем сприятливості умов життя населення виділено райони з відносно несприятливою, сприятливою і середньосприятливою екологічною ситуацією. За допомогою показників рангової кореляції виявлено помірно сильний зв'язок між рівнем сприятливості екологічної ситуації і сприйняттям населенням умов свого проживання, що є також важливим індикатором рівня життя людей.

## РОЗДІЛ 3

### ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ РІВНЯ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ І ШЛЯХИ ЙОГО ПІДВИЩЕННЯ

#### 3. 1. Формування доходів населення

Важливим індикатором рівня життя населення регіону є доходи, від яких залежить матеріальне становище людей. У період перехідної економіки, коли відбувається різке падіння рівня життя людей, матеріальна складова добробуту виходить на перший план. Від неї залежить споживання людей, задоволення їх особистих потреб. Саме доходи характеризують економічний статус особи чи домогосподарств. Вони мають різне походження і структуру (табл. 3.1)

Таблиця 3.1

**Система сукупних доходів населення за критеріями  
їх походження та формування [125, с. 21]**

<i>Критерії</i>	<i>Складові системи сукупних доходів</i>
Ресурсний	Доходи від найманої праці Доходи від підприємницької діяльності Доходи від власності(на капітал, нерухомість тощо) Трансферти
За способом одержання	Законні (від діяльності, яка не суперечить чинному законодавству) Незаконні (контрабанда, продаж зброї і т.п.)
За правом власності	Власні (отримані від праці, власності та у вигляді трансфертів) Запозичені (позика, кредит)
За відношенням до процесу праці	Трудові (підприємницький дохід, заробітна плата) Нетрудові (спадщина, проценти на вклади і т. ін..)
Натурально-речовинний	Матеріальні (грошові, натуральні) Нематеріальні (покращення умов життя та праці, доступності соціальних послуг)
За ступенем ризику	Пов'язані з ризиком ринком ринкової діяльності (дохід від підприємницької діяльності, дивіденди, проценти і т. ін..) Відносно не пов'язані з ризиком (заробітна плата, пенсії, стипендії, допомоги, орендний дохід)
Розподільчий	Первинні (заробітна плата, прибуток) Вторинний (пенсії, соціальні виплати)
Методико-методологічний	Нараховані (до сплати податків та обов'язкових платежів) Наявні (після сплати податків та обов'язкових платежів)
За споживчою спроможністю	Номинальні (фактичні у поточних цінах) Реальні (скореговані на індекс споживчих цін)
За рівнем споживання	Індивідуальні Родинні Колективні
За ступенем мобільності	Мобільні (залежать від активності особи) Імобільні (пільги, безкоштовні послуги)

Джерела формування доходів домогосподарств дуже різні: заробітна плата, доходи від власності (нерухомого майна і землі), соціальні трансферти, допомога родичів та ін. Загалом в Україні рівень доходів населення є досить низьким, але існують деякі відмінності у рівнях доходів і особливостях їх формування в різних регіонах та серед жителів сільської місцевості та міст.

Для аналізу рівня життя населення використано показники по 235 домогосподарствах Тернопільської області (табл. 3. 2) [173].

Таблиця 3.2

**Основні характеристики домогосподарств Тернопільської області, 2007 р.**

[173, с. 10]

Показники	Всі домогосподарства	У тому числі					
		у міських поселеннях	у сільській місцевості	з дітьми	без дітей	є працюючі особи	працюючих осіб немає
Кількість домогосподарств, тис.	364,3	162,5	201,8	166,7	197,6	217,9	146,4
Середній розмір домогосподарства, осіб	2,97	2,79	3,12	4,08	1,99	3,59	1,84
Кількість обстежених домогосподарств	235	105	130	86	149	130	105

Таблиця 3.3

**Розподіл домогосподарств за місцем проживання [173, с. 10]**

	Кількість домогосподарств (тисяч)	у тому числі, які проживають (%):				Середній розмір домогосподарства (осіб)
		у міських поселеннях			у сільській місцевості	
		у великих містах	у малих містах	всього		
Україна	17199,0	43,1	25,8	68,9	31,1	2,60
Тернопільська	364,3	22,3	22,7	45,0	55,0	2,97



Таблиця 3.4

## Розподіл домогосподарств за кількістю їх членів і наявністю дітей [173, с. 9]

	Кількість домогосподарств (тисяч)	Частка домогосподарств (%), які складаються з:				Частка домогосподарств з дітьми до 18 років (%)
		однієї особи	двох осіб	трьох осіб	чотирьох і більше осіб	
<b>Україна</b>	17199,0	23,7	27,0	25,7	23,6	37,8
Тернопільська	364,3	20,9	25,8	16,9	36,4	46,9

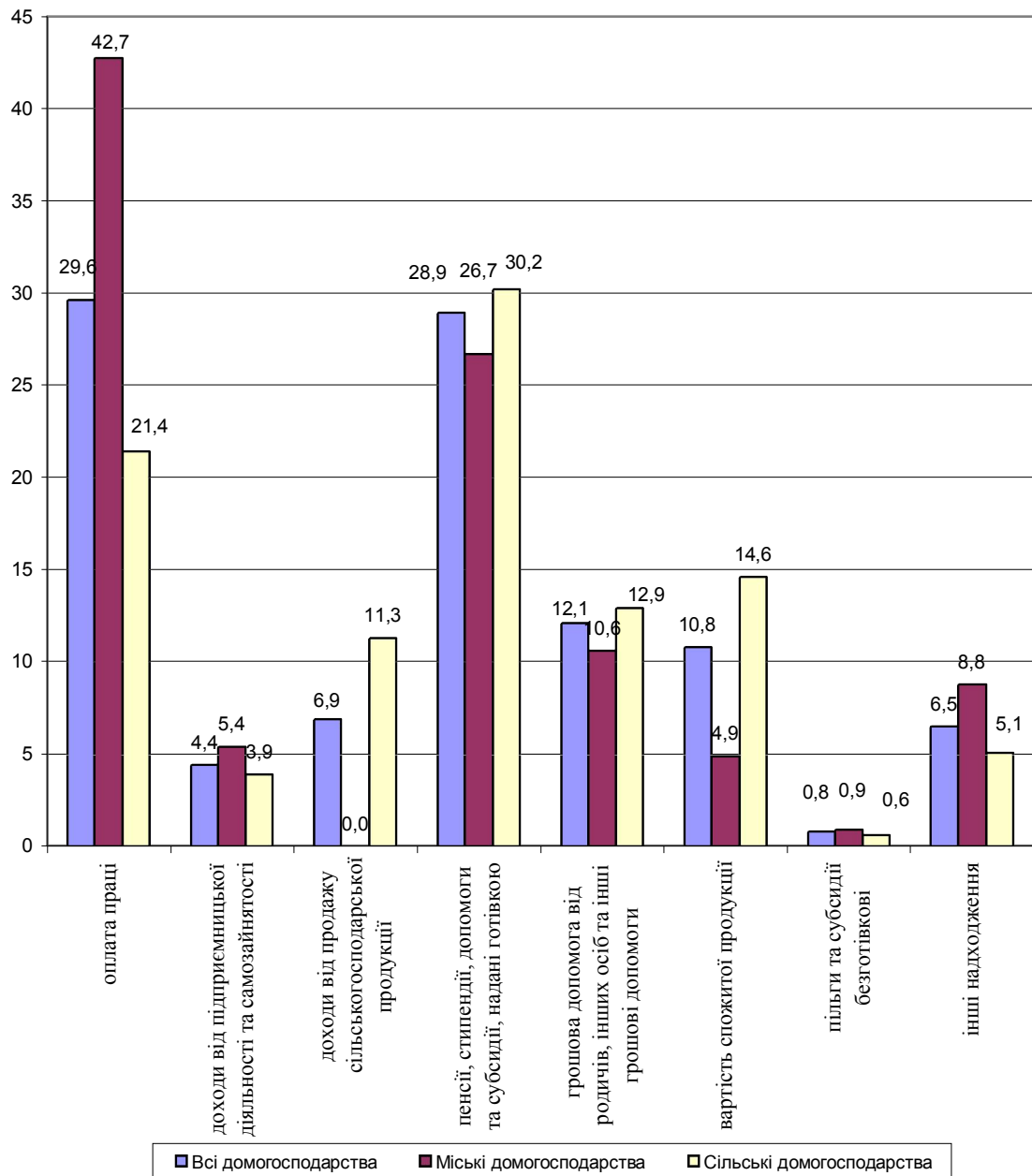
Динаміку обсягів грошових доходів населення регіону ілюструє табл. 3.5.

Таблиця 3.5

## Доходи населення Тернопільської області, (млн. грн.) [150, с. 323]

Показники	2001	2002	2004	2005	2006	2007	2008
Доходи	2740	3119	4942	6969	8708	11367	15527
у тому числі							
Заробітна плата	935	1044	1530	2118	2793	3791	5007
Прибуток і змішаний дохід	758	857	962	1285	1620	2276	3152
Доходи від власності, одержані	93	89	133	179	208	301	432
Соціальна допомога та інші одержані поточні трансферти	954	1129	2317	3387	4087	4999	6666
у тому числі							
соціальні допомоги	442	607	1031	1778	2146	2408	3232
інші поточні трансферти	6	10	542	575	644	810	...
соціальні трансферти в натурі	506	512	744	1034	1297	1781	...

За 2001-2007 рр. ці доходи збільшилися загалом у 5 разів. У їх структурі зарплата становить близько третини, а соціальні трансферти – майже половину надходжень. Поступово збільшуються доходи людей від власності – за 2001-2007 рр. – майже у три рази. Це, переважно, доходи людей, що мають власне житло і здають його у найм, або мають земельні ділянки і здають їх в оренду.



**Рис. 3. 1. Структура сукупних ресурсів у домогосподарствах Тернопільської області, 2007 р. [150, с. 352]**

*(в середньому за місяць в розрахунку на одне домогосподарство)*

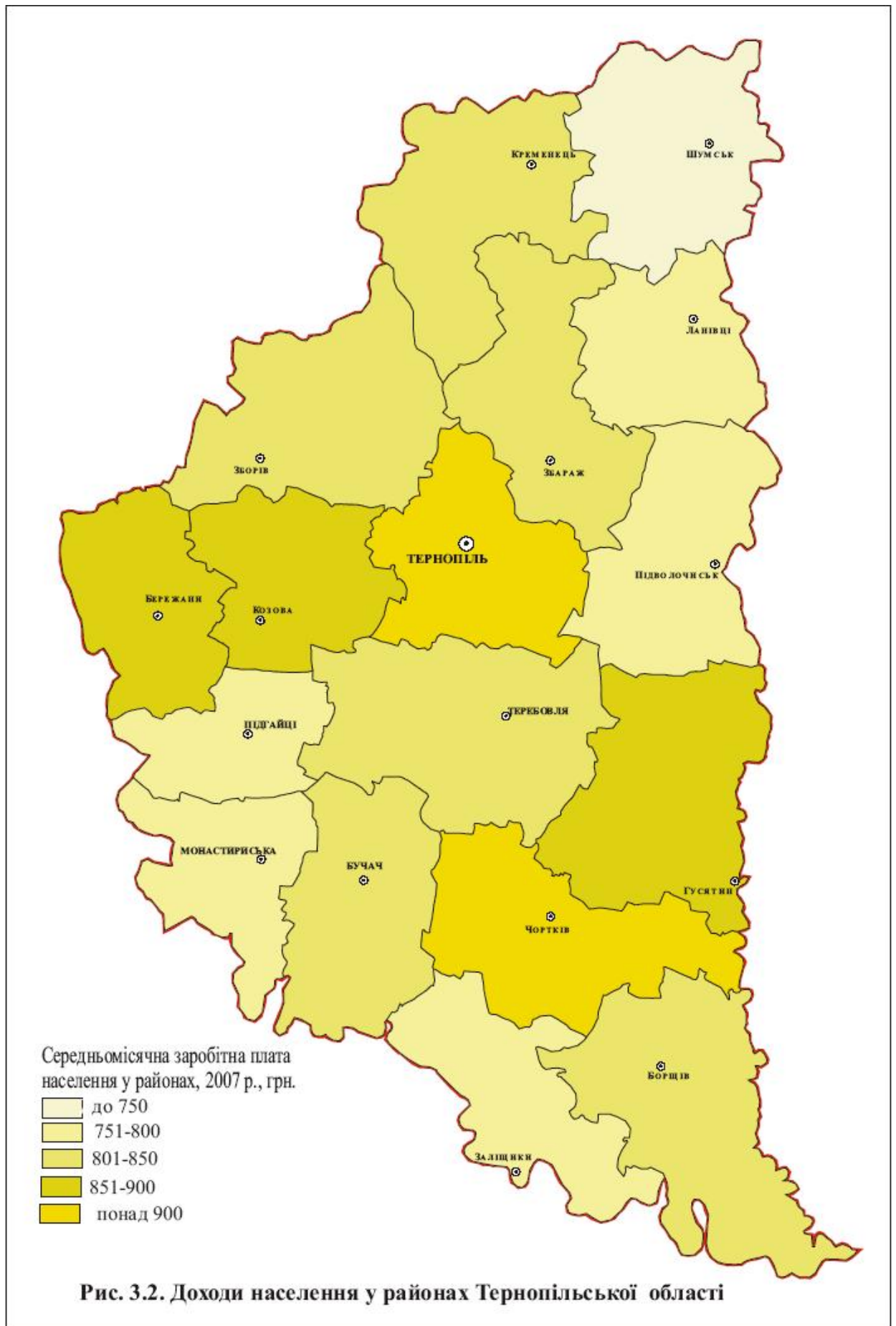
Основною статтею грошових доходів домогосподарств, що проживають у сільській місцевості, є пенсії – 38,4 % (проти 22,6 % у міських поселеннях). Частка грошової допомоги від родичів та інших осіб склала 16,3 % у міських та 10,5 % у сільських домогосподарствах, доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості – 5,9 % у міських та 1 % у сільських домогосподарствах.

Також, вагомою статтею грошових доходів для жителів сільської місцевості є дохід від продажу сільськогосподарської продукції – 10,8 %.

Середньомісячні сукупні ресурси одного пересічного домогосподарства Тернопільщини становили 1938 грн., (міського – 1947 грн., сільського – 1930 грн.) (рис. 3. 1).

Частка грошових доходів у структурі сукупних ресурсів склала 80,2 % (у міських поселеннях 83,9 %, у сільській місцевості 77,4 %). Основним джерелом грошових надходжень міських домогосподарств залишається оплата праці – 46,1 % (проти 29,0 % у сільських господарствах). Вона загалом є однією з найнижчих в Україні (у 2007 р. 942,67 грн. проти 1352,75 грн. в Україні). В межах області є значні розбіжності у її показниках. Звичайно, вона є вищою у містах, ніж у селах, а у районах її відмінності представлені на рис. 3. 2. Крім Тернополя і Тернопільського району, вона порівняно вища у Гусятинському, Чортківському, Бережанському і Козівському районах, а найнижча – у Шумському, Монастириському і Підгаєцькому районах (рис. 3. 2).

Значні розбіжності мають структури формування грошових доходів домогосподарств, у складі яких є діти, і домогосподарств без дітей. Грошові доходи склали 2446 грн. у домогосподарствах з дітьми і 1491 грн. (2007 р.) у домогосподарствах без дітей. І надалі, майже половину (42,2 %) грошових доходів домогосподарств з дітьми складає оплата праці, а у домогосподарствах без дітей – майже одну третину (28,7 %). Основною часткою грошових доходів домогосподарств без дітей є доходи від пенсій – 34,6 %, що на 16,6 % більше, ніж у домогосподарствах з дітьми. Суттєво відрізняються частки доходу від підприємницької діяльності та самозайнятості – 3,9 % у домогосподарствах з дітьми, проти 0,9 % у домогосподарствах без дітей, та допомоги, пільги, надані готівкою, відповідно 12,0 % проти 8,7 %. Доходи від продажу сільськогосподарської продукції складають 3,9 % у домогосподарствах з дітьми і 5,8 % в домогосподарств без дітей. Частка грошової допомоги від родичів у домогосподарствах без дітей менша на 3,3 % і становить 8,7 %.



Грошові доходи домогосподарств, у складі яких є працюючі особи, становили 2309 грн., що більше в 1,8 рази, ніж доходи домогосподарств, у складі яких працюючих осіб немає (1260 грн.). Найбільшу частку грошових доходів домогосподарств, у складі яких є працюючі особи, має оплата праці – 47,0 %. Другою за величиною є частка пенсій – 17,6 %. Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості склали 3,5 %, грошова допомога від родичів та інших осіб – 9,6 %, дохід від продажу сільськогосподарської продукції – 4,6 %. У домогосподарствах, у складі яких працюючих осіб немає, найбільшою часткою є пенсії – 49,0 %. Оплата праці в даних домогосподарствах становить лише 2,3 %. Зумовлено це тим, що ці домогосподарства складаються переважно з людей похилого віку (жінки старше 55 років та чоловіки старше 60 років). Грошова допомога від родичів та інших осіб – 13,8 %, доходи від продажу сільськогосподарської продукції – 4,9 %. Наявність працюючих осіб чи їх відсутність суттєво не вплинула на надання допомоги, пільг та субсидій (готівкових). Частки цієї статті доходів були відповідно – 0,4 % і 1,2 % у тих групах.

Грошові доходи найбільш забезпечених домогосподарств склали 2357 грн., тоді як у найменш забезпечених домогосподарствах – 961 грн. (2007 р.). Проте частка доходів від оплати праці у найбільш забезпечених домогосподарствах на 2,8 % менша, ніж у малозабезпечених домогосподарствах. Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості у найменш забезпечених домогосподарствах становили менше 1 %, тоді як у найбільш забезпечених господарствах – 9 %. Окрім цього, останні мали право на отримання допомоги, пільг та субсидій готівкових, частка яких складала – 7,6 %, що на 5,9 % більше, ніж у найбільш забезпечених домогосподарствах. Частка доходів від грошової допомоги від родичів та інших осіб у найменш забезпечених домогосподарствах менша на 18,3 %.

Дані таблиці 3.6 свідчать, що і надалі низькими є грошові доходи одного члена у домогосподарствах з дітьми та у найменш забезпечених домогосподарствах. Також, високий рівень доходів спостерігається у порівнянні з

2006 р. у домогосподарствах, в складі яких є працюючі особи, у домогосподарствах без дітей, у тих, що проживають у міських поселеннях.

Таблиця 3.6

**Співвідношення грошових доходів та основних державних соціальних гарантій домогосподарств у Тернопільській області, 2007 р. [16, с. 102-119]**  
(в середньому за місяць у розрахунку на одну особу)

Рік	2006		2007	
	всього грошових доходів, грн.	у % до прожиткового мінімуму (472 грн.)	всього грошових доходів, грн.	у % до прожиткового мінімуму (532 грн.)
Всі домогосподарства	336	71	524	98
В тому числі				
у міських поселеннях	324	69	585	110
у сільській місцевості	345	73	479	90
з дітьми	274	58	483	91
без дітей	447	95	599	113
є працюючі особи	313	66	534	100
працюючих осіб немає	395	84	487	92
найменш забезпечені домогосподарства	246	52	447	84
найбільш забезпечені домогосподарства	670	142	1016	191

Зумовлено це тим, що середній розмір одного домогосподарства з дітьми складає 4,08 особи, домогосподарства, в складі якого є працюючі особи – 3,59 особи, найменш забезпечених домогосподарств – 4,31 особи, відповідно коефіцієнт економічного навантаження на одного працюючого більший.

Отже, основним джерелом доходів домогосподарств є оплата праці. За даними управління статистики праці, середньомісячна номінальна заробітна плата у 2007 р. становила 942,67 грн. та перевищила на 29,6 % відповідний показник у попередньому році, на 77 % – встановлений розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб (532,00 грн.).

Збільшення рівня заробітної плати також пов'язано з підвищенням рівня мінімальної заробітної плати у законодавчому порядку (табл. 3. 7).

**Співвідношення рівня номінальної заробітної плати працівників у  
Тернопільській області та основних державних соціальних гарантій [16,с.102]**

Роки	2006	2007
Номінальна заробітна плата, грн.	727,27	942,67
у % до попереднього року	131,4	129,6
у % до мінімального рівня, що діяв у відповідному році	207,8	227,1
у % до прожиткового мінімуму, що діяв у відповідному році	171,9	177,2

Рівень заробітної плати визначається належністю до певної сфери економічної діяльності, а не формується під впливом загально визнаних чинників, якими є кількість, якість та результати праці. Істотне підвищення (у 1,3-2,0 рази) розміру середньомісячної номінальної заробітної плати в економіці області спостерігалось у працівників на підприємствах по транспортуванню трубопроводами (1817,45 грн.), управління та нагляду у сфері оподаткування (1803,57 грн.), фінансовому посередництві (1186,28 грн.), юстиції (1176,26 грн.), залізничному транспорті (1121,21 грн.). Водночас найменш оплачуваними залишаються працівники готельного господарства (650,53 грн.), рибного та сільського господарства, відповідно 404,00 грн. та 591,72 грн.

Розміри середньої заробітної плати в області у 2007 р. коливалися в межах від 741 грн. у Шумському до 939 грн. у Тернопільському районах. Найвищий рівень середньої зарплати був у м. Тернополі – 1108 грн., що свідчить про значний розрив в доходах жителів області і обласного центру. Тернопільський, Чортківський, Гусятинський райони характеризувались найвищими рівнями (0,996; 0,989; 0,926 відповідно) в порівнянні з середньо обласним показником, тоді як Заліщицький, Підгаєцький і Шумський (0,818; 0,816; 0,786 відповідно) – найнижчими рівнями (див. дод. К).

Під впливом економічного зростання та постійного підвищення законодавчого встановленого розміру мінімальної заробітної плати в області спостерігається стійка тенденція до зменшення частки низькооплачуваних і відповідно збільшення середньо- та високооплачуваних працівників.

Важливою складовою рівня життя населення є різноманітні соціальні трансферти (пільги, субсидії) та пенсії. Внаслідок старіння населення в області кількість людей, що отримують пенсії і потребують соціальної допомоги, збільшується (316,2 тис. осіб на 1. 01. 2008 р.) Внаслідок збільшення розмірів стипендій та матеріальної допомоги у зв'язку з народженням дитини та інвалідам соціальні виплати значно збільшилися. Якщо у 2000 р. в середньому на одне домогосподарство вони склали 54 грн. на місяць, то вже у 2007 р. – 481 грн.

Крім цього, у 2007 р. взято на облік 62,9 тис. осіб, що є малозабезпеченими і непрацевдатними. Їм надано грошову і натуральну допомогу в середньому на суму 301,7 грн., що є деяким поповненням до їх доходу. Грошову допомогу отримали і 15,1 тис. пенсіонерів, що мають мінімальну пенсію, але її розміри такі незначні, що суттєвого впливу на дохід цієї категорії громадян вони не мають.

Для деякого відшкодування витрат населенню на оплату житлово-комунальних послуг 46,5 тис. сім'ям в області призначено субсидії на суму 3,9 млн. грн., на оплату палива – 9,9 тис. сім'ям на суму 4,4 млн. грн. Це значно підвищує реальні доходи домогосподарств, особливо тих, в яких ці доходи є невисокими.

На рівень життя населення значний вплив має також забезпечення його майном. При однаковому рівні доходів цей рівень є значно вищим у тих домогосподарствах, які таке майно (а особливо житло) мають. Відсутність власного житла є додатковим ризиком для домогосподарств стати бідними, бо в сучасних умовах отримати житло чи оплатити його оренду стає все недоступнішим для багатьох громадян. Водночас власники житла отримують додаткові доходи внаслідок постійного збільшення оплати за його орендування.

У сільській місцевості важливим показником майнової забезпеченості, крім володіння житлом, є розмір земельної ділянки. І хоча в сучасних умовах він ще не сильно впливає на розміри доходів селянських господарств, то в майбутньому, коли буде вдосконалене земельне законодавство, доходи від землеволодіння будуть значними.



Земельні ділянки сільськогосподарського призначення мають в області 20,5 тис. домогосподарств, або 50,5 %. При цьому понад 70,2 % мають ділянки площею до 1 га, а найменші ділянки (до 0,1 га) мають домогосподарства, що складаються з однієї або двох осіб. 27% домогосподарств мають ділянки площею від 1,0 до 5,0 га і тільки 2,8 % – понад 5,0 га. Існують значні територіальні відмінності у землеволодінні людей на території різних частин області (табл. 3. 8).

Таблиця 3.8

**Розподіл домогосподарств Тернопільської області за розмірами земельних ділянок [42]**

Адміністративні райони	Всього домогосподарств, що мають земельні ділянки	в тому числі за площею					
		менше 0,1га.	від 0,1 до 0,5га.	від 0,5 до 1,0га.	від 1,0 до 5,0га.	від 5,0 до 10,0га.	понад 10га.
<b>По області</b>	205631	5192	47862	91976	53839	5886	876
Бережанський	11066	2369	2091	4712	1875	12	7
Борщівський	22412	2465	6838	8648	4223	190	48
Бучацький	16530	1940	5052	7659	1813	56	10
Гусятинський	19072	1801	5960	4513	5481	1157	160
Заліщицький	14972	1606	2144	2794	7898	505	25
Збаразький	17032	2780	3495	6521	3851	362	23
Зборівський	14087	1228	3938	6811	1940	134	36
Козівський	13288	429	3588	5828	3360	72	11
Кременецький	18580	3468	4651	7635	2764	56	6
Лановецький	10360	973	3245	4036	1939	124	43
Монастирський	10536	696	2870	5717	1253	7	3
Підволочиський	13672	2108	2728	2676	3931	1901	328
Підгаєцький	7313	680	2010	3102	1450	59	12
Теребовлянський	21552	2519	6855	8198	3528	384	68
Тернопільський	16570	1711	7528	3044	3510	697	80
Чортківський	18855	2726	5248	7723	2869	252	37
Шумський	11368	767	2433	4730	3381	46	11
м. Тернопіль	15384	12101	1918	1147	151	51	15

Як видно з таблиці 3. 8, найбільші земельні ділянки має населення десяти районів, дещо менші – восьми районів. При цьому важливим є те, що малі ділянки, як правило, мають жителі міст, що є додатковим джерелом їх прибутку (натурального).

Вже тепер населення має певні надходження від підсобного господарства, якщо не в грошовому, то у натуральному вираженні.

Більшість економічних чинників соціального середовища сьогодні визначені станом ринку праці. Адже основну частину доходів українського населення становлять саме доходи від оплати праці. А отже, нормальний розвиток цієї сфери життєдіяльності людини сприяє стабілізації соціального середовища.

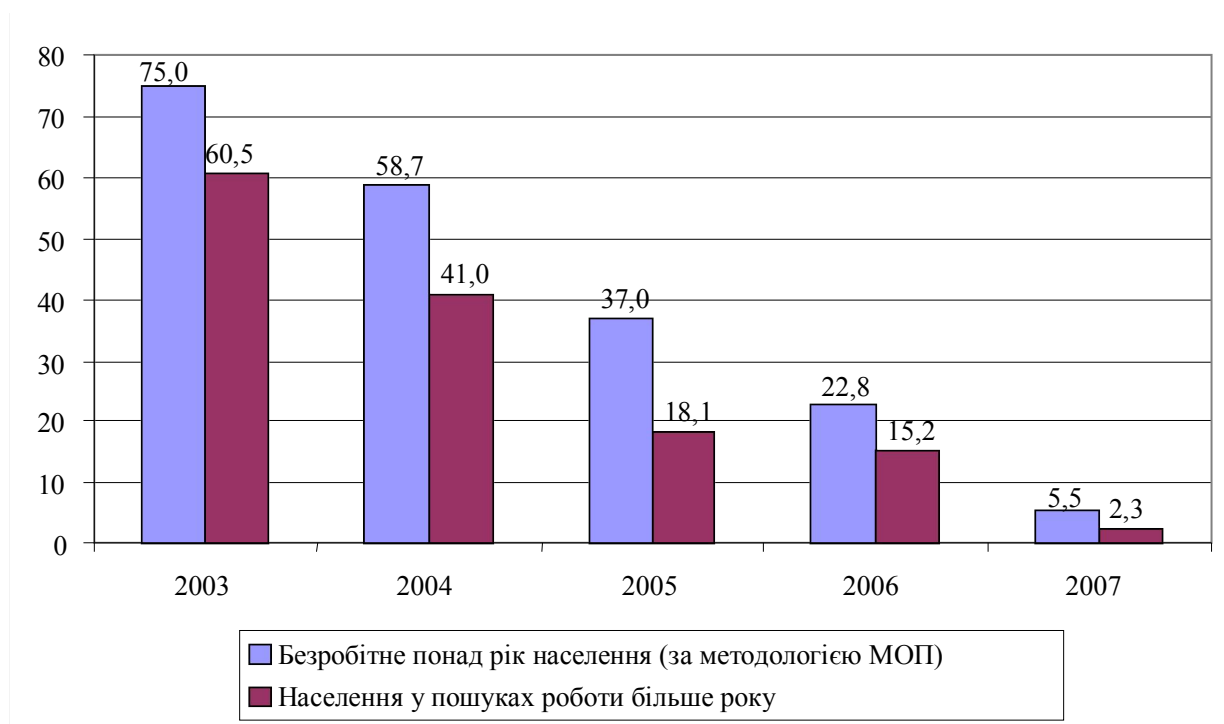
Основним джерелом доходів домогосподарства є оплата праці. За даними управління статистики праці середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників області у 2007 р. становить 943 грн. та перевищила на 29,6 % відповідний показник у попередньому році, та у два рази перевищила розмір мінімальної заробітної плати. Темп зростання реальної заробітної плати до відповідного періоду попереднього року становив 112,3 %. Співвідношення середньої заробітної плати та фактичної величини прожиткового мінімуму для працездатної особи становить 177,3 %.

Негативними явищами, що підривають стабільність соціального середовища, нині виступають високі рівні безробіття. За методологією Міжнародної організації праці (МОП), рівень безробіття населення віком 15-70 років в області у 2007 р., порівняно з попереднім роком, зменшився на 0,6 % та становив 8,6 % економічно активного населення зазначеного віку: у міських поселеннях – 8,4 %, у сільській місцевості – 8,7 %. Потенційно таке населення може викликати загострення соціальних проблем.

Загалом, за останні роки помітне поліпшення показників стану соціального середовища, що стосуються ринку праці, а саме спостерігається зменшення масштабів безробіття та частки активного населення у пошуках роботи.

Так, за період з 2003-2007 рр. відбулося зменшення частки незайнятих понад рік (за методологією МОП) серед усього економічно активного населення, і у 2007 р. цей показник був найнижчим за останні 5 років (5,5 %).

Особливо чітко ця позитивна тенденція простежується у 2007 р., коли тільки 2,3 % усіх безробітних економічно активного віку не могли знайти роботу понад рік (рис. 3. 3).



**Рис. 3. 3. Динаміка показників розвитку ринку праці у 2003-2007 рр. за методологією МОП, у % [173, с. 20]**

Дослідження доходів населення Тернопільської області дозволяє зробити висновки про те, що їх структура є оптимальною. Про це свідчить той факт, що у структурі доходів соціальні трансферти є нерідко більшими, ніж зарплата, а це, у свою чергу, є свідченням соціально-орієнтованої економіки, відсутності економічних реформ у всіх сферах економіки регіону, як і України загалом. Така ситуація є також причиною т.з. “утриманських настроїв” у багатьох категорій населення, відсутності у них бажання працювати. Ці настрої в окремих людей посилюються і через допомогу родичів з-за кордону. Це може бути змінено завдяки новій економічній політиці держави, у якій працівник займав би гідне місце щодо своїх прибутків, що забезпечували б його високий рівень життя.

### 3. 2. Витрати населення, їх структура

Рівень життя населення значною мірою відображає ступінь задоволення його індивідуальних потреб для підтримання певного життєвого рівня і духовного розвитку. Як стверджують економісти, сукупність різного роду потреб формує певні стандарти життя у суспільстві. Це означає, що більшість людей прагне до більш-менш однакового способу життя, до володіння певним майном, до подібного харчування, тощо. Незважаючи на певні відмінності у досягнутому рівні життя у сільській і міській місцевостях, що ще спостерігається в нашій країні, відбувається певна уніфікація системи цінностей (завдяки телекомунікаціям, системам комп'ютерного і мобільного зв'язку, Інтернет та ін.). Завдяки цьому люди прагнуть приблизно однакового рівня задоволення своїх потреб, незалежно від того, де вони проживають, і членами домогосподарств з яким рівнем доходів вони є. Але певні відмінності, викликані способом життя людей у різних типах поселень (місто, село, селище міського типу), ще зберігаються, тому і обсяги та структура витрат у сільського та міського населення є дещо іншою. Загалом Тернопільська область, що має в основному позитивні зрушення у структурі сукупних доходів населення (збільшення трудових надходжень, зниження натуральних доходів), відзначається низьким рівнем життя, бо половину своїх ресурсів домогосподарства витрачають на харчування та товари першої необхідності. Структуру витрат населення ілюструє табл. 3.9.

У Тернопільській області понад 71 % доходу люди витрачають на товари і послуги, у 2001 р. – 83,2 %. До 2005 року відбувалося зростання обсягів заощаджень населення (2005 р.– 25,7 % проти 10,2 у 2001 р.), а після цього – значне скорочення – у 2006 р. – 20 %, а в 2007 р. – 38,3 %. Це свідчить про погіршення життя людей в останні роки.

Середньомісячні сукупні витрати одного домогосподарства у 2007 р. становили 1556 грн. Міське домогосподарство витрачало в середньому за місяць 1876 грн., сільське – 1294 грн. У середньому на одного члена домогосподарства сукупні витрати становили 524 грн., у міських домогосподарствах – 632 грн., у

сільських – 436 грн. У 2008 р. сукупні витрати однієї особи збільшилися відповідно до затвердженого прожиткового мінімуму на 28,4 %.

Таблиця 3.9

**Обсяги і структура витрат населення Тернопільської області (млн. грн.)**

[150, с. 323]

Показники	2001	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Витрати та заощадження	2740	3983	4942	6969	8708	11367	1525
у тому числі							
Придбання товарів та послуг							1119
	2278	2976	3453	4727	6169	8107	9
Доходи від власності, сплачені	1	7	19	42	93	180	312
Поточні податки на доходи та майно, інші сплачені поточні трансферти							
	113	201	221	277	351	520	761
у тому числі							
поточні податки на доходи, майно тощо	90	154	151	200	249	395	524
внески на соціальне страхування	17	34	52	57	77	94	....
інші поточні трансферти	6	13	18	20	25	31	....
Нагромадження не фінансових активів	68	0	-7	131	168	288	496
Приріст фінансових активів	280	799	1256	1792	1927	2272	2489

Споживчі витрати становили 90,4 % усіх сукупних витрат домогосподарств, у міських поселеннях – 91,7 %, у сільській місцевості – 89,2 % (рис. 3.4).

Найбільша частка сукупних витрат господарства припадає на продовольчі товари (включаючи витрати на харчування поза домом) – 52,1 %. На купівлю непродовольчих товарів та оплату послуг (без витрат на харчування поза домом) домогосподарства витрачали 38,3 % усіх витрат. Частка сукупних витрат на допомогу родичам та іншим особам, купівлю акцій, сертифікатів, вклади до банків, на будівництво та капітальний ремонт житла та інші напрями використання ресурсів склала – 9,6 %.

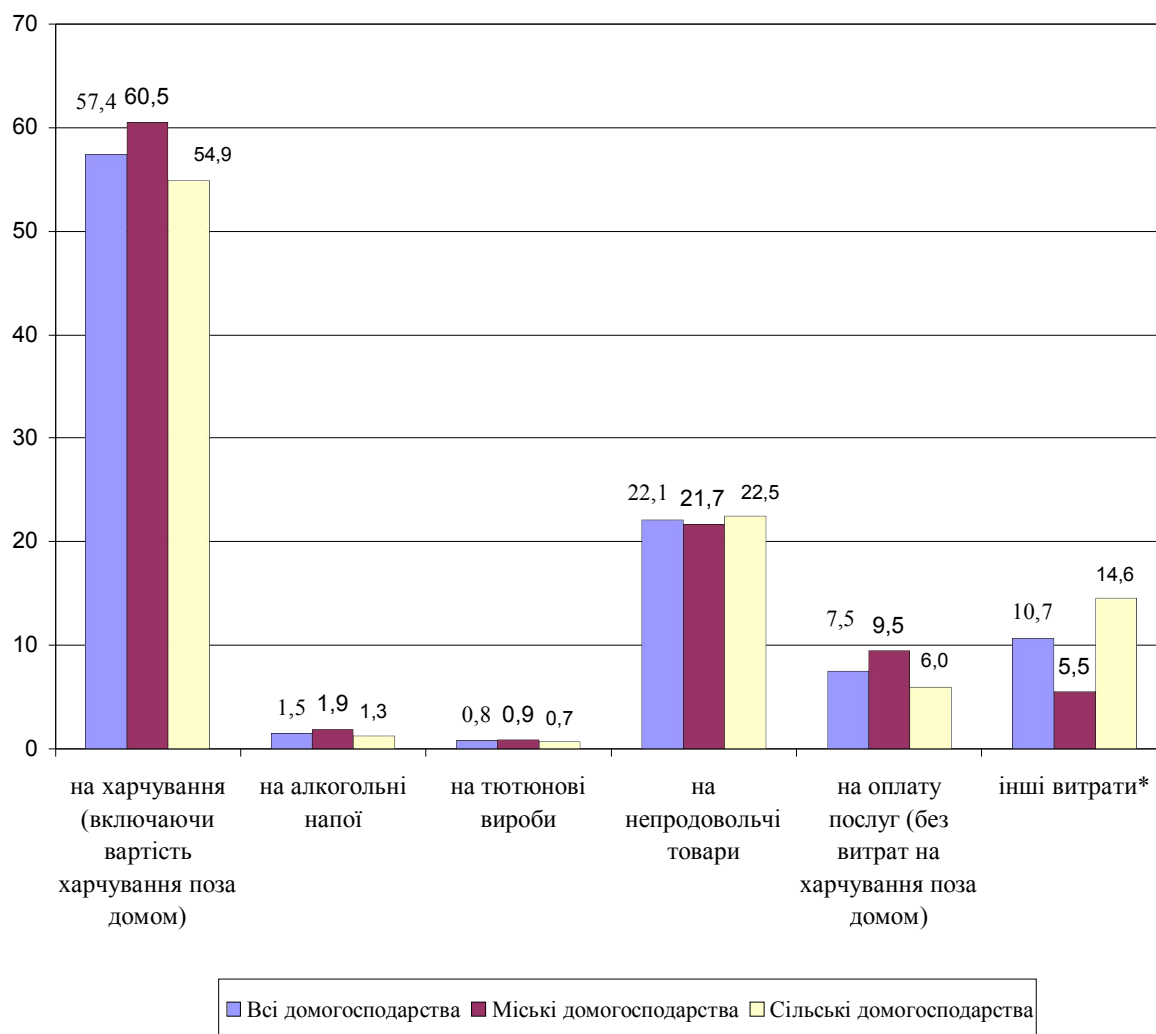
Збільшення середньомісячних сукупних витрат домогосподарств (за рахунок збільшення рівня мінімальної заробітної плати, зростання розмірів пенсій та окремих видів соціальної допомоги) не сприяло скороченню диференціації населення за рівнем життя та добробуту. Коефіцієнт фондів (співвідношення сукупних витрат 10 % найбільш та найменш забезпеченого населення) становив

4,3 разів. Коефіцієнт диференціації (співвідношення мінімального рівня сукупних витрат серед 10 % найбільш забезпеченого населення до максимального серед 10 % найменш забезпеченого) становив 3,7 разів.

У 2008 р. зменшилась частка населення із середньодушовими загальними доходами на місяць нижчими від прожиткового мінімуму порівняно з 2007 р. на 12,1 %. Проте, Тернопільська область за цим показником на 15 % відстає від середньоукраїнського і залишається на передостанньому місці в рейтингу областей України.

Переважна кількість людей в області на місяць витрачає до 360 грн. (на одну особу) – 57,4 %, у 2004 р. – 76,2 %, і тільки 10 % людей – понад 720 грн. Обсяги місячних витрат значно більші у міських поселеннях, ніж у селах. Менше 360 грн. на місяць витрачає 41,0 % жителів міст і 69,3 % сільських мешканців. Частка людей з середньодушовими грошовими витратами, що нижчі від середнього рівня грошових витрат, становить в області 63,4 %, а від прожиткового мінімуму (у 2007 р. – 532 грн.) – 70,9 % (у селах – 83,2 %, містах – 54 %). Грошові витрати на харчування та споживання продуктів харчування одного домогосподарства у 2007 р. в середньому за місяць становили 987 грн., що склало 84 % від усіх сукупних витрат, у міських поселеннях – 1018 грн. (90 %), у сільській місцевості – 963 грн. (79 %). Вартість харчування збільшилась порівняно з 2006 р. у три рази та становила в середньому на одну особу 11 грн. на добу.

Витрати на купівлю продовольчих товарів (включаючи харчування поза домом) переважали серед інших напрямів грошових витрат – 49 %. Міські домогосподарства витрачали на харчування більше, ніж сільські – відповідно 60 % проти 40 % грошових витрат. ( див. дод. Е 2 [150, с. 336]. При цьому міські жителі споживали більше фруктів, ягід, горіхів, винограду в 1,8 раза; риби, рибопродуктів в 1,6 раза; цукру (включаючи цукор, використаний на кондитерські вироби), меду в 1,4 раза; яєць, овочів та баштанних (кавуни, дині) в 1,2 раза; м'яса, м'ясопродуктів, сала в 1,1 раза.



**Рис. 3. 4. Структура сукупних витрат домогосподарств  
Тернопільської області, 2007 р. [149, с. 344]**

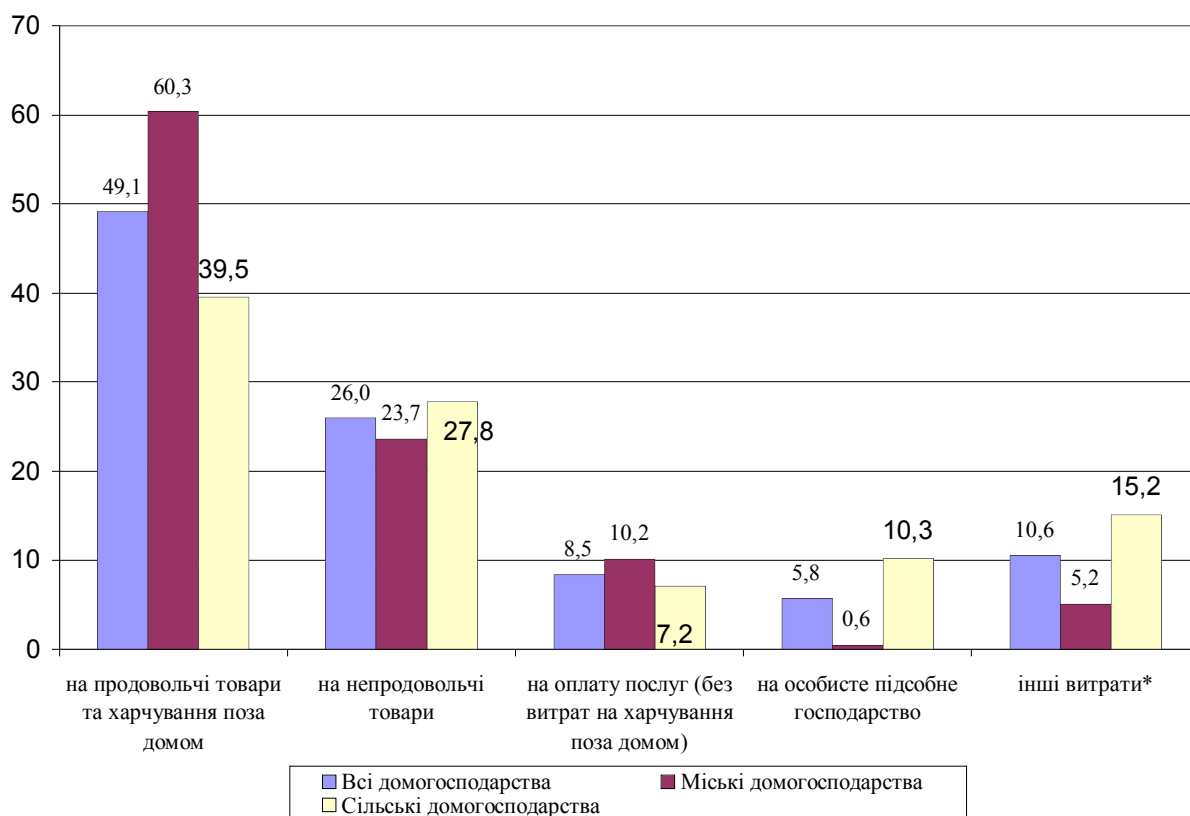
*(в середньому за місяць в розрахунку на одне домогосподарство, %)*

Для жителів сільської місцевості важливу роль відіграють особисті підсобні господарства. В них вироблено 100 % спожитої в домогосподарствах картоплі (проти 58 % у міських господарствах), 90 % яєць (проти 16 %), 61 % овочів і баштанних (проти 17 %), 55 % м'яса, м'ясопродуктів та фруктів, ягід, горіхів, винограду (проти 6%), 51 % молока і молочних продуктів (проти 0,2 %), 26 % хліба та хлібопродуктів (проти 1 %), 14 % цукру та меду (проти 1 %).

Домогосподарства з дітьми направляли на купівлю продовольчих товарів (включаючи харчування поза домом) 58,6 % грошових витрат, тоді як домогосподарства, у складі яких немає дітей, – 55,8 %. Кількість спожитих

основних продуктів харчування однією особою в домогосподарствах з дітьми була більшою, ніж у домогосподарствах без дітей ( див. дод. Е 3 [150, с. 337]. Зокрема, спожито менше в 1,9 раза – риби, рибопродуктів та цукру; в 1,7 раза – хліба, хлібних продуктів та олії, інших рослинних жирів; в 1,6 раза – молока, молокопродуктів і масла (в перерахунку на молоко); в 1,4 раза – м'яса, м'ясопродуктів, сала (в перерахунку на м'ясо), яєць та картоплі; в 1,3 раза – овочів і баштанних (рис. 3. 4).

Частка витрат на продовольчі товари (включаючи харчування поза домом) домогосподарств, у складі яких є працюючі особи, склала 58,6 % грошових витрат, що на 6,3 % більше, ніж у домогосподарствах, у складі яких працюючих осіб немає.



**Рис. 3. 5. Структура грошових витрат домогосподарств**

**Тернопільської області, 2007 р. [149, с. 337]**

*(в середньому за місяць в розрахунку на одне домогосподарство, %)*



Одночасно домогосподарства цієї групи споживали менше таких продуктів: цукру в 1,4 раза; хліба, хлібних продуктів, олії та інших рослинних жирів в 1,3 раза; риби, рибопродуктів та картоплі в 1,2 раза; молока, молокопродуктів і масла (в перерахунку на молоко), яєць, овочів і баштанних в 1,1 раза.

Продовжує зберігатись диференціація у структурі грошових витрат між найменш забезпеченими та найбільш заможними домогосподарствами. Частка витрат на купівлю продуктів харчування у останніх склала 49% грошових витрат, що на 3% менше порівняно з домогосподарствами найменш забезпеченими. Ця різниця зумовлена тим, що у структурі грошових витрат найбільш забезпечених домогосподарств частки витрат на допомогу родичам та інші витрати значно більші, ніж у найменш забезпечених домогосподарствах. Слід зазначити, що середній розмір домогосподарств перших становить 4,30 особи, тоді як других – 1,52 особи.

У споживанні продуктів харчування також спостерігається різниця між заможними та малозабезпеченими домогосподарствами. В найменш забезпечених домогосподарствах однією особою спожито менше: цукру, меду в 7,4 раза; фруктів, ягід, горіхів, винограду в 6,1 раза; риби і рибопродуктів в 4,5 раза; м'яса, м'ясопродуктів, сала (в перерахунку на м'ясо), молока, молокопродуктів та масла (в перерахунку на молоко) в 3,4 раза; хліба та хлібних продуктів, олії, інших рослинних жирів в 2,8 раза; овочів і баштанних в 2,6 раза; яєць в 2,3 раза.

В області відбувається збільшення обсягу послуг, що реалізуються населенню, за 2005-2008 рр. – на 65 %. Територіальні відмінності у показниках загального обсягу і обсягу, що припадає на одного жителя, ілюструє рис. 3.6.

Зростання грошових витрат зумовлене також зростанням цін. За даними спостереження, яке щомісячно проводиться відділом статистики цін, індекс роздрібних цін на споживчі товари, включаючи ресторанне господарство, у 2007 р. порівняно з відповідним періодом 2006 р. становив 116,6 %, зокрема по продовольчих товарах – 108,7 %, непродовольчих – 123,7 %.

На купівлю непродовольчих товарів та послуг (без витрат на харчування поза домом) домогосподарства щомісячно направляли 44,5 % грошових витрат,

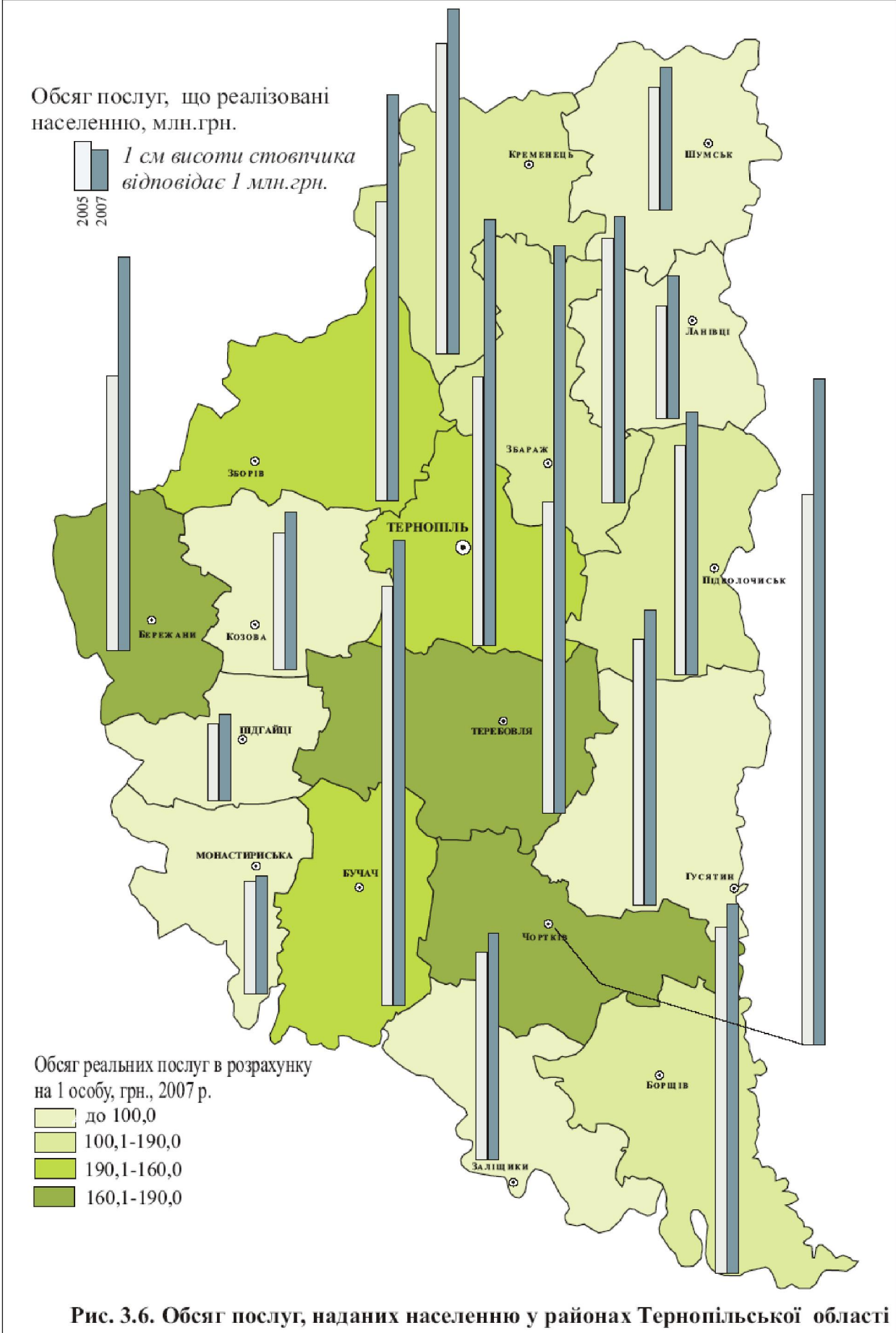
(міські господарства – 48,3 %, сільські – 39,9 %). На утримання житла (включаючи поточний ремонт), воду, електроенергію, газ та інші види палива пересічне домогосподарство витратило 9 % (як міські, так сільські домогосподарства), на оновлення гардеробу – 8 % (міське – 7 %, сільське – 10 %), на інші напрями (на купівлю меблів, предметів домашнього вжитку, побутової техніки та щоденне обслуговування житла, на освіту, відпочинок і культуру, охорону здоров'я, транспорт, тощо) від 2 до 4,1 % грошових витрат.

Нespoживчі грошові витрати склали 11,5 %, але частка неспоживчих витрат жителів сільської місцевості перевищували аналогічну частку витрат міських жителів на 11,4 %. (відповідно 17,7 % проти 6,3 %).

Частка витрат домогосподарств з дітьми на купівлю непродовольчих товарів та послуг (без вартості харчування поза домом) склала 37 % грошових витрат, що на 5 % більше, ніж у домогосподарствах без дітей.

Домогосподарства з дітьми витрачали більше коштів на: одяг та взуття – на 2,8 %; відпочинок і культуру – на 1,8 %; транспорт 1,3 %, зв'язок, інші товари та послуги – від 0,3 до 0,9 %. Тоді, як у структурі споживчих грошових витрат домогосподарств без дітей більші такі частки: охорона здоров'я (медикаменти та медичні послуги) – на 1,2 %; меблі, предмети домашнього вжитку, побутова техніка та щоденне обслуговування житла – на 0,5 %. Нespoживчі грошові витрати у домогосподарствах з дітьми склали 11,3 %, у домогосподарствах без дітей – 11,9 %.

Частка споживчих витрат домогосподарств у складі, яких є працюючі особи, перевищувала аналогічну частку витрат домогосподарств, у складі яких працюючих осіб немає – на 1,6 %. (відповідно 88,8 % проти 87,2 %). Зокрема, на: оновлення гардеробу – 2,6 %; транспорт – 1,1 %; зв'язок – 0,9 %; відпочинок та культуру – на 0,8 %; освіту 0,7 %; на меблі, предмети домашнього побуту, побутову техніку та щоденне обслуговування житла – 0,5 %. Проте, частка неспоживчих витрат домогосподарств, у складі яких немає працюючих осіб, перевищували таку ж частку витрат домогосподарств, у складі яких є працюючі особи на 1,6 % (відповідно 12,8 % проти 11,2 %).



Однакову частку направляли на купівлю непродовольчих товарів та отримання послуг, як найменш забезпечені домогосподарства, так і найбільш забезпечені – 31 % усіх грошових витрат. Частки витрат останніх за основними напрямками використання були вищі на: відпочинок та культуру – на 2,6 %; охорону здоров'я – 2,2 %; меблі, предмети домашнього вжитку, побутову техніку та щоденне обслуговування житла – на 2,1 %; зв'язок – на 1,1 %; інші товари та послуги – на 1,8 %; освіту – на 0,7 %. Лише частки грошових витрат на житло, воду, електроенергію, газ, інші види палива та одяг і взуття були значно вищі у найменш забезпечених домогосподарствах порівняно із заможними домогосподарствами – на 5 %.

Частка неспоживчих грошових витрат у найменш забезпечених домогосподарствах склала 11 %, що на 9 % менше, ніж у найбільш забезпечених домогосподарствах. Ця різниця зумовлена тим, що більш забезпечені домогосподарства витрачали кошти на капітальний ремонт, будівництво житла, купівлю акцій, сертифікатів тощо – 12 % та на допомогу родичам, іншим особам – 5 % усіх грошових витрат.

Розподіл населення Тернопільщини за рівнем середньодушових грошових витрат свідчить про низький рівень їх матеріального забезпечення. Частка населення з середньодушовими грошовими витратами на місяць нижче 75 % медіанного рівня грошових витрат склала 25,1 %, нижче середнього рівня грошових витрат – 50 %, нижче прожиткового мінімуму – 55,5 %.

Про накопичений дохід певним чином свідчить забезпечення населення товарами тривалого користування, наявність у власності житла, земельної ділянки, фінансових активів. В останні роки населення області значну частину доходу тратить на придбання сучасної побутової і комп'ютерної техніки, засоби зв'язку, автомобілі, облаштування і ремонт житла. Це є свідченням підвищення добробуту громадян, і ознакою того, що рівні їх доходів є значно вищими, ніж подає статистика.

Для характеристики матеріального добробуту населення раз у два роки проводиться вибіркоче опитування домогосподарств щодо наявності у них товарів

тривалого користування.

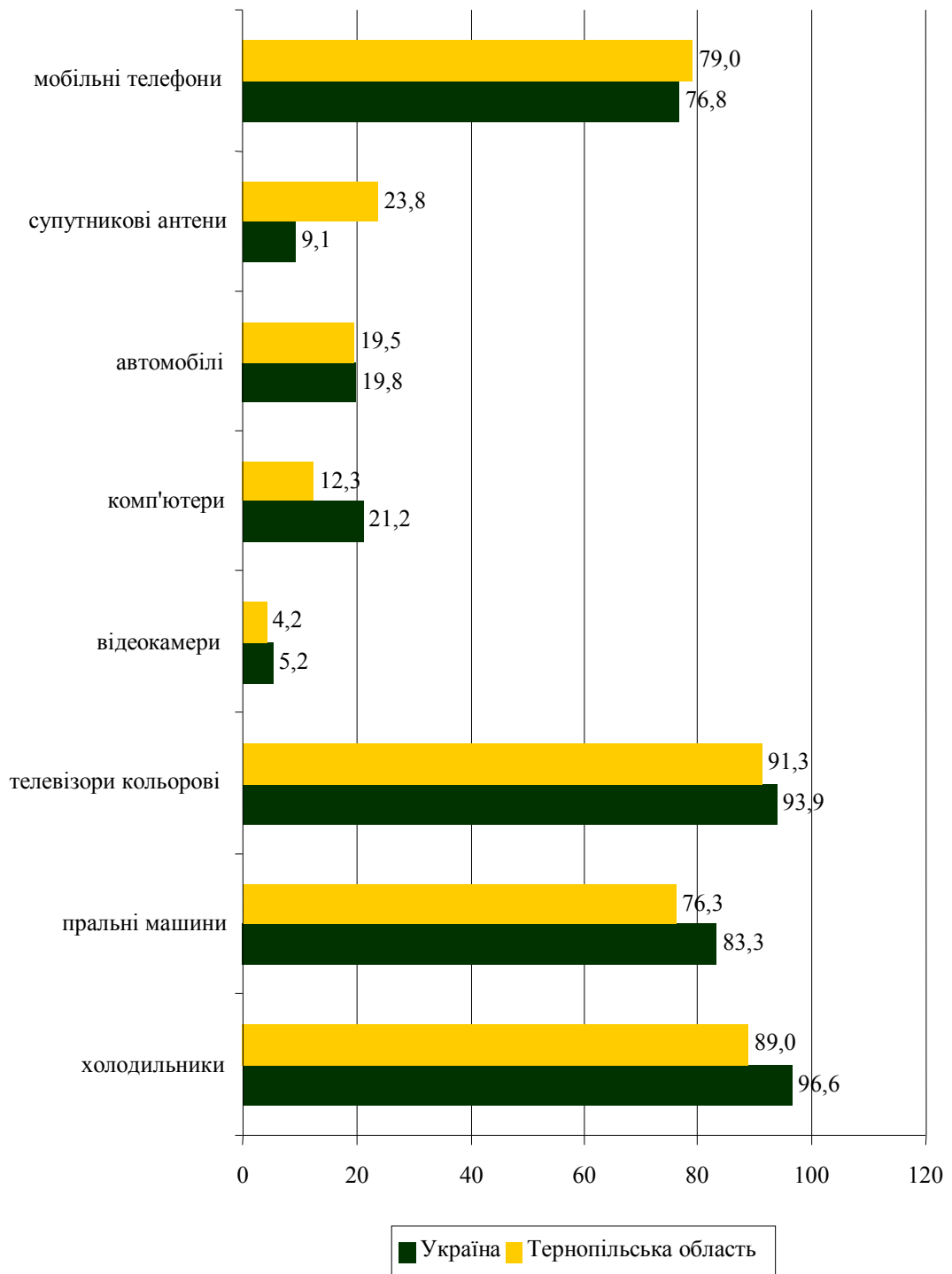
За підсумками опитування, холодильниками користуються 89,0 % домогосподарств Тернопільщини, пральними машинами – 76,3 %, пирососами – 65,5 %, кольоровими телевізорами – 91,3 %, електропрасками – 93,7 %, фотоапаратами – 42,8 %. Слід особливо відзначити, що частки домогосподарств, які мають такі сучасні товари тривалого користування, як мікрохвильові печі становлять 37,8 %, супутникові антени – 23,8 %, комп'ютери – 12,3 %, музичні центри – 9,5%, відеокамери – 4,2 % збільшилися до попереднього періоду, але все ще залишаються низькими. Суттєво підвищилася забезпеченість населення мобільними телефонами – на 100 домогосподарств Тернопільщини припадає 150 мобільних телефонів.

Домогосподарства значно оновили домашню побутову техніку. За словами респондентів, впродовж останніх п'яти років кожним третім домогосподарством було придбано холодильник, майже кожним другим – пральну машину, кольоровий телевізор, велосипед.

Переважна більшість домогосподарств мають в користуванні товари імпортного виробництва.

Про рівень життя населення свідчать і обсяги житлового будівництва. Вони в області постійно зростають вже з 2002 р. (121 тис. м<sup>2</sup>) і становили у 2007 р. – 304 тис. м<sup>2</sup> (див. дод. А. 4) Із загальної площі майже п'ята частина припадає на м. Тернопіль. Із розрахунку на 1000 жителів тільки у 2007 р. введено 277 м<sup>2</sup> житла, найбільше – у Тернопільському районі і місті Тернополі, Заліщицькому районах (див. дод. А. 1), що певною мірою відбиває вищий рівень життя населення у цих районах. Найнижчі показники – у Підгаєцькому, Шумському, Монастириському, Лановецькому і Підволочиському районах (див. рис. 3.8).

Значно позжавилося будівництво у сільській місцевості, загальна площа введення в експлуатацію житла в селах у 2007 р. становила 71,7 тис. м<sup>2</sup> (у 2005 р. – 44,9 тис. м<sup>2</sup>) (див. дод. А. 2).



**Рис. 3. 7. Розподіл домогосподарств за наявністю товарів тривалого користування (у відсотках) [173, с. 12]**

Дуже зросли в області обсяги будівництва індивідуального житла населення у 2007 р. – 158,4 тис. м<sup>2</sup> (у 2005 р. – 108,1 тис. м<sup>2</sup>), особливо у Тернопільському, Кременецькому, Чортківському районах та м. Тернополі, що також є ознакою

Обсяг житлового фонду у районах,  
тис.м<sup>2</sup>, 2007 р.

1990 2007  
1 см висоти стовпчика  
відповідає 200 тис. м<sup>2</sup>

Забезпеченість міського населення  
житлом у районах, м<sup>2</sup> на 1 жителя (2007 р.)

до 18,0  
18,1-22,0  
22,1-26,0  
понад 30,0

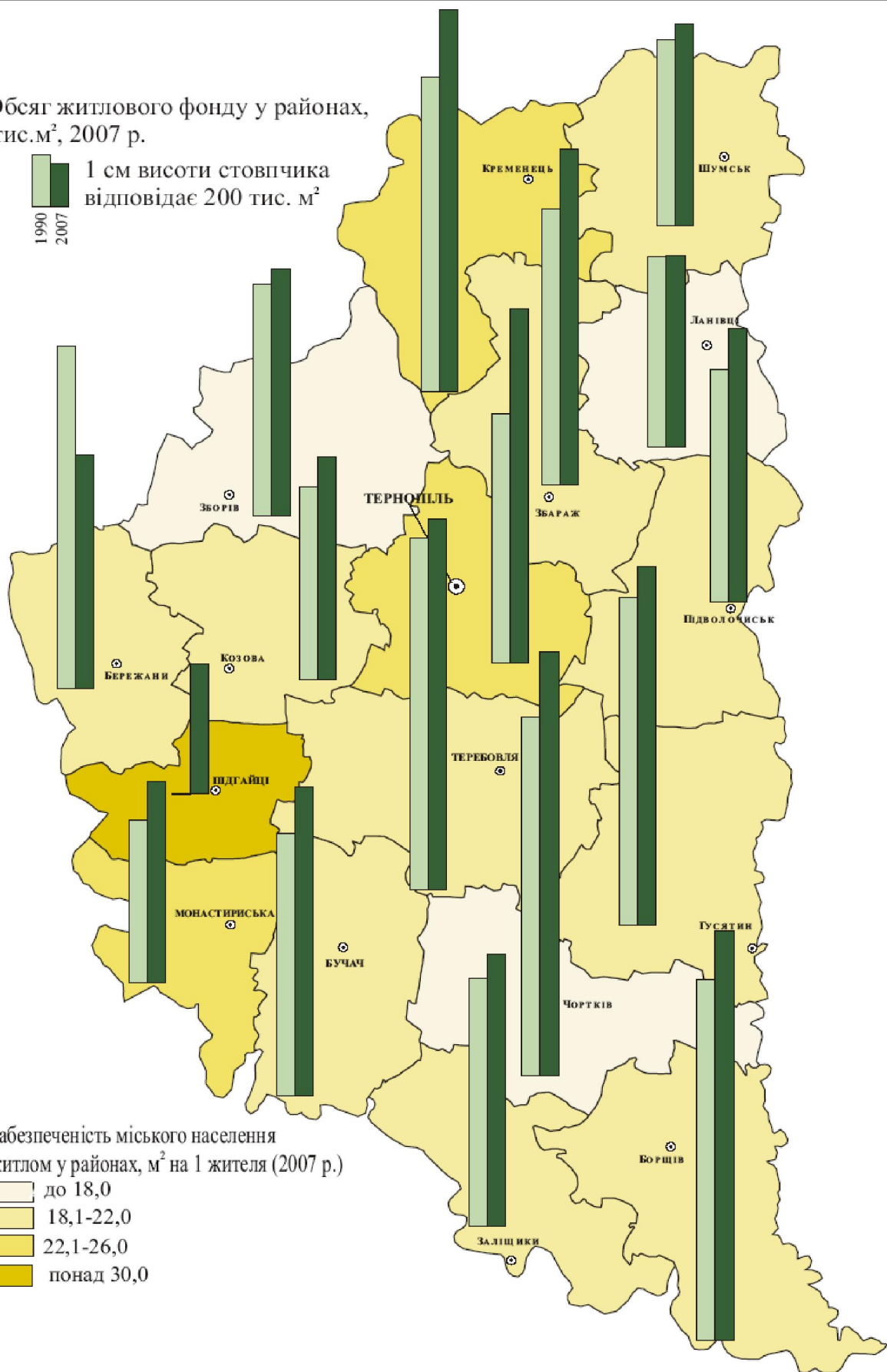


Рис. 3.8. Забезпечення населення Тернопільської області житлом

підвищення матеріального добробуту людей і деякого поліпшення структури споживання як міського, так і сільського населення. Щоправда, цей процес у 2008 і 2009 роках вже значно сповільнився, тимчасово житлове будівництво майже призупинилося, що є наслідком чергової економічної кризи. Зменшення доходів населення, підвищення цін на товари першої необхідності, комунальні платежі, газ наклали негативний відбиток і на будівництво житла. Рівень забезпечення міського населення житлом у районах показано на рис. 3.8. На кінець 2007 р. в розрахунку на одного міського жителя в області припадало 20,8 м<sup>2</sup> житла, найменше – у Зборівському, Лановецькому, Чортківському районах.

Таблиця 3.10

**Обсяги послуг у Тернопільській області за видами економічної діяльності**

[150, с. 243]

Показники	Обсяг реалізованих послуг, млн. грн.					
	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Всього	355,9	500,8	609,2	774,2	967,4	1210,8
у тому числі						
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	3,9	5,0	8,3	20,0	25,6	30,0
Діяльність готелів та ресторанів	5,7	6,7	10,8	10,1	13,0	12,8
Діяльність транспорту та зв'язку	248,8	344,5	411,7	508,7	620,2	716,0
Операції з нерухомим майном, оренда та надання послуг підприємцям	52,6	88,6	111,3	150,6	215,1	317,5
Освіта	12,9	16,9	19,2	19,9	24,3	36,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	13,5	15,8	18,8	25,2	24,2	35,3
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	18,6	23,3	29,1	39,7	45,0	63,2

Важливим індикатором, що свідчить про рівень життя людей, є зміна кількості і якості послуг. Так, у 2008 р. у Тернопільській області обсяг реалізованих послуг становив 1210,8 млн. грн.. (у 2005 р. – 609,2 млн. грн.), серед них виділяються послуги транспорту і зв'язку (59,1 %), операції з нерухомим майном (26,2 %). На відпочинок і охорону здоров'я витрачено тільки 35,3 млн. грн., освіту – 36 млн. грн. Ці послуги характеризуються незначним



зростанням за останні роки. Найбільше зростання обсягів торговельних послуг і послуг з ремонту автомобілів (майже у 4 рази).

### **3.3. Якісні індикатори рівня життя**

Крім показників матеріального добробуту, рівень життя людей в регіоні відображає ще й стан соціального середовища. Останній охоплює суспільно – економічну систему, зокрема відносини окремих сукупностей населення у процесі економічної діяльності, суспільну свідомість, культуру, духовність [125, с. 25]. Аналіз таких відносин дозволяє оцінити розвиток суспільства, виявити в ньому ознаки соціальної напруги, поширення соціально небезпечних явищ. Тому дуже важливо вивчити умови життя і діяльності людей загалом і окремої людини і груп людей, зокрема.

Дослідження проблем рівня життя населення як важливої риси людського розвитку, що здійснюються в Україні (В. Мандибура, Л. Черенько, Л. Шевчук, ...), показали, що найважливішими компонентами соціального середовища, які найбільше впливають на умови життя людини, є демографічна ситуація, забезпечення її житлом, функціонування ринку праці, суспільна безпека, поширення соціальних хвороб (туберкульозу, СНІДу та ін.).

Найпершим індикатором соціального середовища у регіоні є стан демографічних процесів, вони найбільше віддзеркалюють життя суспільства на той чи інший період. Зміна чисельності і складу сімей, рівень їх здоров'я і освіти мають прямий вплив на рівень життя населення, а він, у свою чергу, визначає стабільність шлюбно-сімейної сфери життя людей.

Така ситуація, коли майже кожен третій шлюб розпадається, несприятливо позначається на народжуваності і на рівні добробуту родин (табл. 3.11). Адже такі сім'ї мають найбільші в Україні ризики бідності. Збільшення частки дітей без батьків, що спостерігається в останні роки, є негативною рисою соціального середовища. У 2007 р. в матерів, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, народилося 808 дітей або 7,1 % від всіх народжених, у 1990 р. 756 дітей або 4,5 %,

причому 485 дітей – у сільській місцевості, де рівень життя досить низький. Але ці показники на тлі пересічно українських ще є більш менш благополучними – в Україні вже кожна п’ята дитина народжується поза шлюбом.

Таблиця 3.11

**Шлюби та розлучення населення Тернопільської області [150, с. 287]**

Показники	1990	1995	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008
<b>Одиниць</b>									
Кількість зареєстрованих шлюбів									
всього	10144	9622	6856	8999	7298	8180	8726	9565	7666
<b>у міських поселеннях</b>	<b>4779</b>	<b>4822</b>	<b>3266</b>	<b>4745</b>	<b>3674</b>	<b>4245</b>	<b>4458</b>	<b>4850</b>	<b>3861</b>
<b>у сільській місцевості</b>	<b>5365</b>	<b>4800</b>	<b>3590</b>	<b>4254</b>	<b>3624</b>	<b>3935</b>	<b>4268</b>	<b>4715</b>	<b>3805</b>
Кількість зареєстрованих розлучень									
всього	2094	2424	2764	3588	3440	3706	3467	3375	3100
<b>у міських поселеннях</b>	<b>1504</b>	<b>1709</b>	<b>1740</b>	<b>2104</b>	<b>2008</b>	<b>2108</b>	<b>1975</b>	<b>1954</b>	<b>1674</b>
<b>у сільській місцевості</b>	<b>590</b>	<b>715</b>	<b>1024</b>	<b>1484</b>	<b>1432</b>	<b>1598</b>	<b>1492</b>	<b>1421</b>	<b>1426</b>
<b>На 1000 наявного населення</b>									
Кількість зареєстрованих шлюбів									
всього	8,6	8,2	5,9	8,0	6,5	7,3	7,9	8,7	7,0
<b>у міських поселеннях</b>	<b>9,7</b>	<b>9,4</b>	<b>6,5</b>	<b>9,8</b>	<b>7,7</b>	<b>8,9</b>	<b>9,4</b>	<b>10,2</b>	<b>8,1</b>
<b>у сільській місцевості</b>	<b>7,9</b>	<b>7,2</b>	<b>5,5</b>	<b>6,6</b>	<b>5,6</b>	<b>6,2</b>	<b>6,7</b>	<b>7,5</b>	<b>6,1</b>
Кількість зареєстрованих розлучень									
всього	1,8	2,1	2,4	3,2	3,1	3,3	3,1	3,1	2,8
<b>у міських поселеннях</b>	<b>3,1</b>	<b>3,3</b>	<b>3,5</b>	<b>4,4</b>	<b>4,2</b>	<b>4,4</b>	<b>4,1</b>	<b>4,1</b>	<b>3,5</b>
<b>у сільській місцевості</b>	<b>0,9</b>	<b>1,1</b>	<b>1,6</b>	<b>2,3</b>	<b>2,2</b>	<b>2,5</b>	<b>2,4</b>	<b>2,3</b>	<b>2,3</b>

Позитивною в області є також тенденція до зменшення кількості дітей, які народжені дуже молодими матерями. Так, у 2007 р. матері, що народили у віці до 20 років, становили 31,6 % від всіх народжених, а у 1990 р. – 60,7 %. Це означає, що кількість матерів, які встигають отримати освіту, щоб у майбутньому матеріально забезпечити себе і дитину, збільшується. В умовах економічного занепаду все більше молодих сімей мають невеликі засоби до існування. З цих причин багато молодих сімей відмовляється певний час від народження дітей, тому незважаючи на відчутну матеріальну допомогу держави новонародженим

дітям, у регіоні, як і в Україні загалом, ще не спостерігається відчутного збільшення показників народжуваності (табл. 3. 12).

Таблиця 3.12

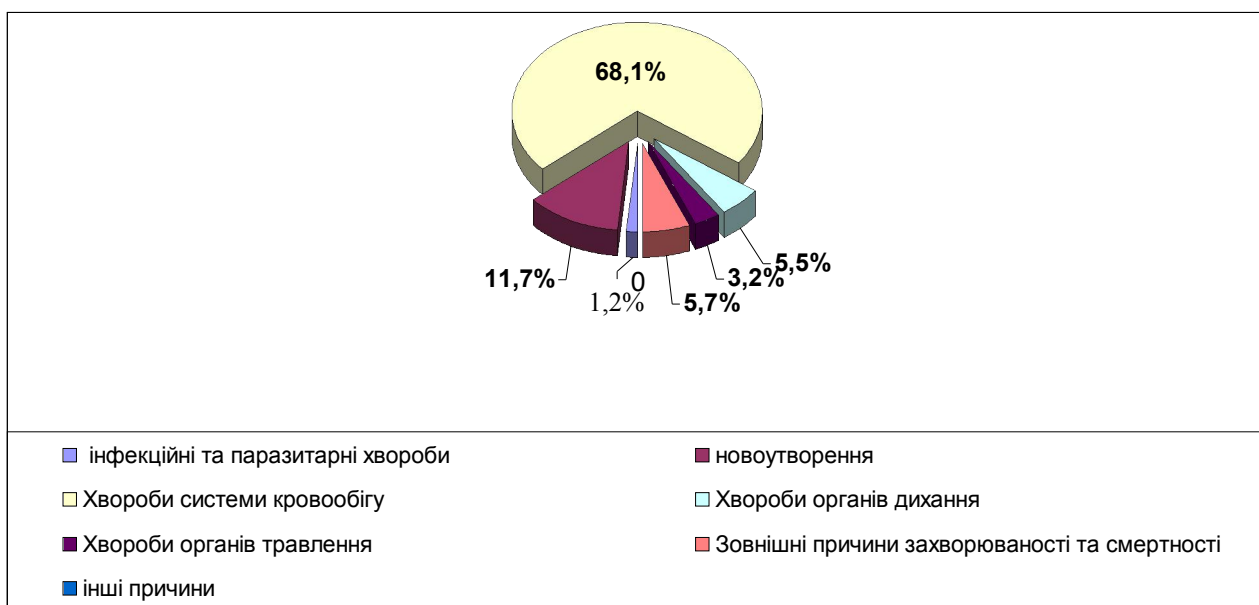
**Загальні коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту населення У Тернопільській області, у проміле[150, с. 281]**

Показники	1990	1995	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Кількість народжених всього	14,2	12,0	9,2	9,3	9,9	9,9	10,5	10,4	11,3
у міських поселеннях	16,5	12,1	8,8	9,9	10,6	10,6	11,3	11,1	11,8
у сільській місцевості	12,6	11,9	9,4	8,8	9,3	9,4	9,9	9,8	10,9
Кількість померлих всього	12,8	13,7	13,6	14,9	14,4	15,1	14,9	14,9	14,8
у міських поселеннях	7,9	8,8	9,1	10,0	10,1	10,4	10,6	10,5	10,5
у сільській місцевості	16,3	17,5	17,1	18,5	17,6	18,6	18,2	18,3	18,1
Природний приріст населення всього	1,4	-1,7	-4,4	-5,6	-4,5	-5,2	-4,4	-4,5	-3,5
у міських поселеннях	8,6	3,3	-0,3	-0,1	0,5	0,2	0,7	0,6	1,3
у сільській місцевості	-3,7	-5,6	-7,7	-9,7	-8,3	-9,2	-8,3	-8,5	-7,2

Незначне підвищення коефіцієнта народжуваності в останні роки компенсується повільним збільшенням коефіцієнта смертності і це загалом позначає негативну демографічну ситуацію в області, а особливо у її сільській місцевості. Правда, вона ще не є такою критичною, як загалом в Україні (показник природного скорочення населення в області – -4,5 ‰, в Україні – -8,0 ‰), але вона супроводжується поступовим старінням населення, що вже само собою призведе у майбутньому до ще більшої смертності. Негативними явищами є збільшення померлих у працездатному віці, особливо у віці до 40 років (передчасна смерть) та збільшення кількості смертей від зовнішніх причин (нешасних випадків, суїциду та ін.) У 2007 р. число померлих від цих причин становило 88,9 осіб в розрахунку на 100 тисяч наявного населення.

У системі соціальних чинників домінує орієнтація на стан здоров'я. Адже поступовий перехід до платної медицини робить досягнення цієї цінності досить затратною статтею сімейного бюджету. Очевидно, що добре здоров'я є передумовою всіх інших мотиваційних установок добробуту населення. Але саме з цією складовою якості життя населення в області склалась не досить сприятлива

ситуація. Це пояснюється тим, що не кожен пересічний тернополянин ладен заплатити велику суму за своє здоров'я, а для деякого лікування залишається взагалі недоступним. Все це призводить до того, що рівень смертності населення у зв'язку із захворюваннями значно перевищує всі інші причини. У загальній кількості померлих за 2007 рік від хвороб системи кровообігу становили 68,1 %, від новоутворень – 11,7 %, від хвороб органів дихання – 5,5 %, від нещасних випадків, вбивств, самогубств та інших зовнішніх дій – 5,7 %, від хвороб органів травлення – 3,2 %, від деяких інфекційних та паразитарних хвороб – 1,2 % (рис. 3. 9).



**Рис. 3. 9. Структура померлих у Тернопільській області від окремих причин смерті, 2007 р. [149, с. 284]**

За умов низького рівня народжуваності особливо актуальним є збереження життя новонароджених. Рівень смертності новонароджених залежить від рівня медичного обслуговування та від кількості народжень. Так, за останні роки спостерігається збільшення рівня дитячої смертності саме в роки підвищення народжуваності (у 2004 році 10,7 ‰, у 2006 р. – 9,4 ‰ проти 8,9 ‰ у 2005 році, коли народжуваність дещо скоротилась). У 2007 році коефіцієнт дитячої смертності становив 8,9 ‰. Основними причинами смерті новонароджених були окремі стани, що виникають у перинатальному періоді (45,9 %), природжені вади

розвитку, деформації та хромосомні аномалії (29,6 %), зовнішні причини захворюваності та смертності (6,1 %) і хвороби органів дихання (4,1 %) (рис.3.10).



**Рис. 3. 10. Структура померлих дітей віком до одного року у Тернопільській області від окремих причин смерті, 2007 р. [149, с. 285]**

Актуальною для області є проблема боротьби з інфекційною патологією, а особливо соціально небезпечними захворюваннями, як: туберкульоз, ВІЛ (СНІД) та ін.

Упродовж 2007 року на облік було взято 746 осіб або 6,8 осіб у розрахунку на 10000 жителів, яким уперше в житті встановлено діагноз активного туберкульозу, проти відповідно 509 або 4,4 – у 2000 р. Найгіршими в цьому відношенні виявились Бережанський (10,3 осіб на 10000 жителів), Тербовлянський райони (8,9 осіб).

Діагноз ВІЛ-інфекції було встановлено вперше в житті 115 особам, а 48 осіб зареєстровані як хворі на СНІД. Серед ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД, що перебували на обліку в медичних закладах області на кінець 2007 р., 64,8% –

чоловіки, 2/3 з них інфіковані під час вживання наркотиків шляхом ін'єкцій. Майже третина осіб, що захворіли (31,3%), проживали в м. Тернополі.

Якщо в боротьбі з венеричними хворобами досягнуто деяких зрушень, і захворюваність поступово зменшується, то захворюваність населення на розлади психіки та поведінки внаслідок уживання наркотичних та інших психоактивних речовин (наркоманії, токсикоманії) та внаслідок вживання алкоголю в порівнянні з 2000 р. поступово збільшується. У 2007 р. на облік з метою лікування та реабілітації було взято більше як 1,5 тис. осіб, що майже на 45,0 % більше, ніж в 2000 році. Найвищі показники захворюваності внаслідок вживання алкоголю на 10000 населення зафіксовано в Тернопільському, Теребовлянському та Гусятинському районах (22,1 – 20,0), а внаслідок наркоманії – у м. Тернополі (2,8), Тернопільському (0,8) і Теребовлянському (0,7) районах.

Щодо рівня організації охорони здоров'я, то важливими показниками його є кількість медичного персоналу в розрахунку на 10000 осіб населення та кількість лікарняних ліжок у розрахунку на 10000 жителів (рис. 3. 11).

У Тернопільській області за першим показником найкращі дані в м. Тернополі (1,19 від середньообласного показника), Монастириському (0,75) та Бережанському (0,73) районах (див. дод. Л. 1). Найгірші показники у Теребовлянському (0,51) та Шумському (0,48) районах. В той же час, за забезпеченістю лікарняними ліжками на першому місці Шумський район (1,21 середнього по області показника) та м. Тернопіль (1,14), тоді як в Тернопільському районі найгірша забезпеченість лікарняними ліжками в області (0,68) (рис. 3. 11).

Рівень освіти населення в Тернопільській області досить високий (дод. Б. 1). Кількість населення, яке мало вищу та повну загальну середню освіту, складала у 2001 р. 61,3 тис. осіб, що перевищило відповідний показник перепису населення 1989 року на 22,3 %. Підвищення рівня освіти характерне як для міського, так і для сільського населення. Кількість осіб, які мали повну вищу освіту у розрахунку на 1000 осіб населення у віці 6 років і старше, збільшилася порівняно з даними перепису 1989 року у містах на 41 %, а у селах – на 100 %.

Кількість лікарняних ліжок  
у районах на кінець року



1 см висоти стовпчика  
відповідає 100 ліжок

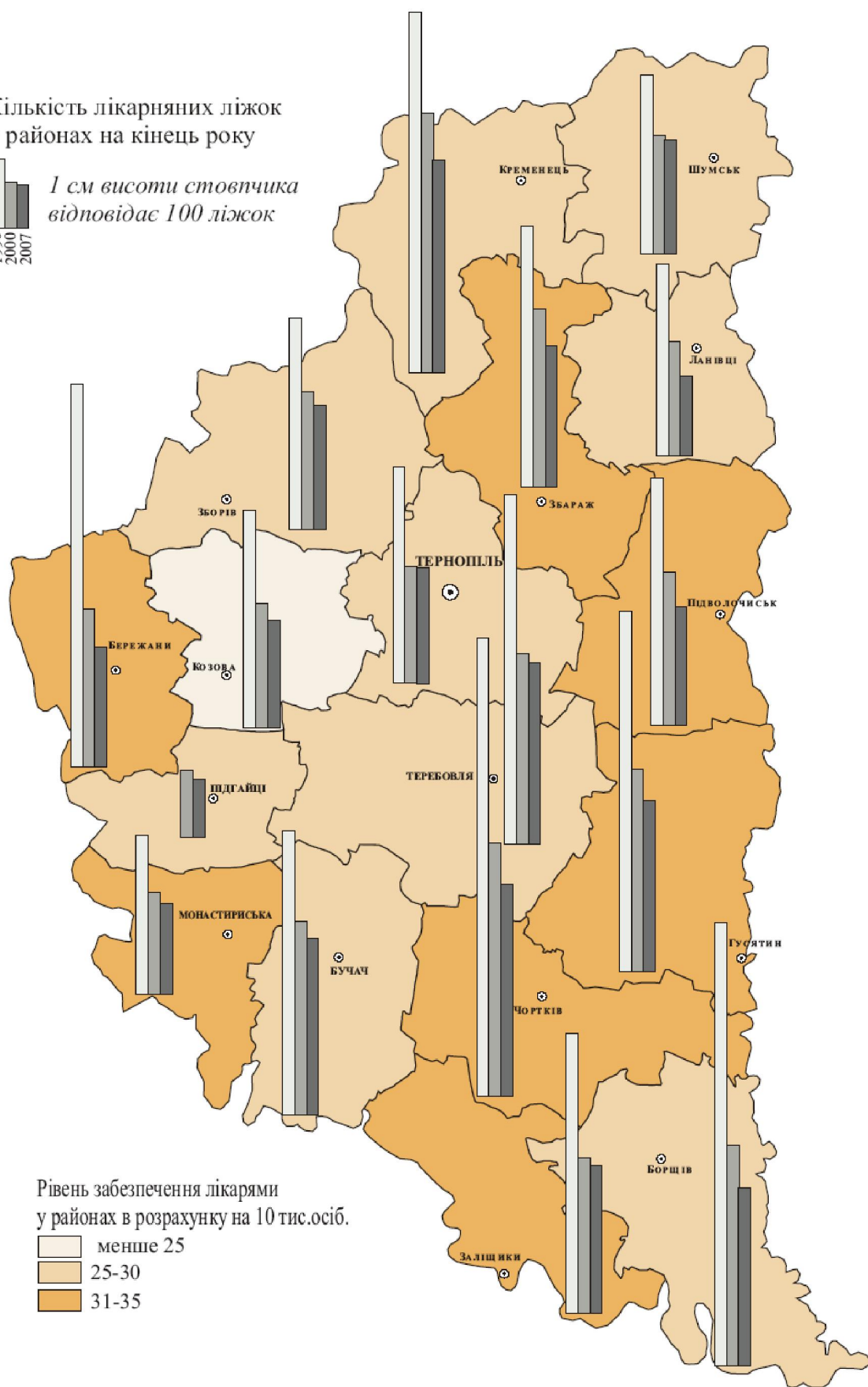


Рис 3.11. Рівень медичного обслуговування населення Тернопільської області

Серед змін, які відбулися у структурі загальноосвітніх навчальних закладів, слід відмітити збільшення кількості закладів I–III ступеня за рахунок зменшення кількості закладів нижчих ступенів, розширення мережі закладів нового типу – гімназій, ліцеїв, колегіумів (див. дод Б. 2).

Підготовку кваліфікованих робітників у 2008 р. здійснювали 24 професійно-технічних навчальних заклади, в них здобували професію 12,9 тис. осіб. Із кожних десяти учнів зазначених закладів вісім одночасно з професією здобувають повну загальну середню освіту.

Існують певні територіальні відмінності у забезпеченні населення освітніми закладами (рис. 3. 12). Найбільша їх кількість зосереджена у м. Тернополі, Чортківському, Зборівському, Буцацькому, Борщівському районах. Розміщення загальноосвітніх навчальних закладів загалом відповідає потребам населення і його розміщенню. Однак, існують дуже неоднакові показники охоплення дітей дошкільними закладами. Як видно з рис. 3. 12, найнижчі показники мають північні райони області, найвищі – південні і Лановецький район.

У системі доступу громадян до здобуття вищої освіти все відчутніший вплив ринкової економіки. На початок 2008-2009 навчального року за рахунок фізичних та юридичних осіб навчалася більша половина студентів (65,7 %). У шести недержавних вищих навчальних закладах різних рівнів акредитації навчалися 4,7 тис. студентів (7,4 %), на початок 2000-2001 навчального року у п'яти недержавних ВНЗ – відповідно 2,9 тис. (5,3 %).



Упродовж 2008 р. вищими навчальними закладами різних рівнів акредитації було підготовлено 2,9 тис. магістрів, 6,3 тис. спеціалістів, 10,8 тис. бакалаврів і 3,2 тис. молодших спеціалістів. Крім того, 1,0 тис. осіб отримали робітничу професію.

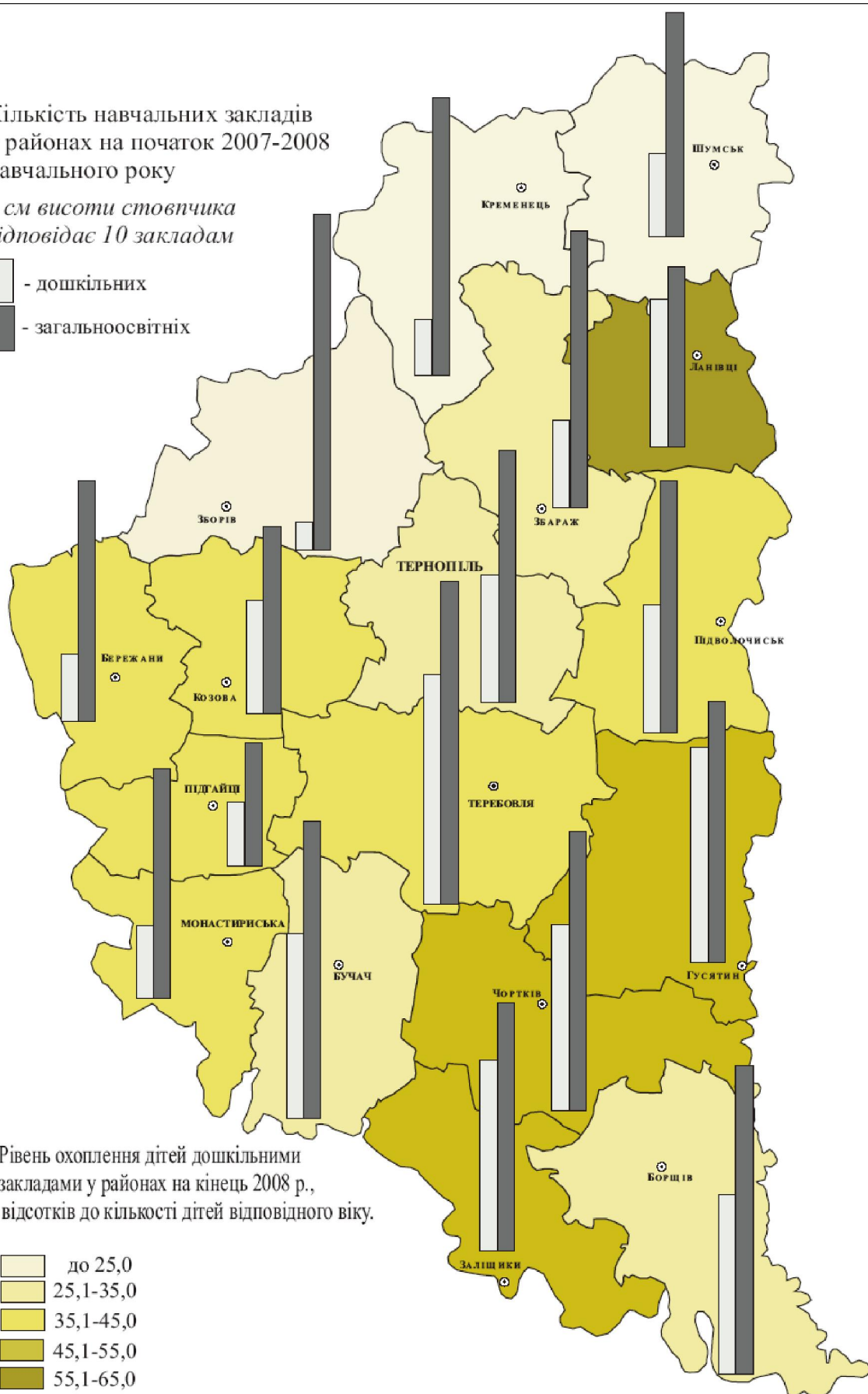
Особливим індикатором соціальної складової рівня життя населення є безпека. Він визначається такими показниками, як кількість потерпілих від травматизму, пов'язаного з виробництвом, рівень злочинності, кількість самогубств.



Кількість навчальних закладів у районах на початок 2007-2008 навчального року

1 см висоти стовпчика відповідає 10 закладам

-  - дошкільних
-  - загальноосвітніх



Рівень охоплення дітей дошкільними закладами у районах на кінець 2008 р., відсотків до кількості дітей відповідного віку.






-  до 25,0
-  25,1-35,0
-  35,1-45,0
-  45,1-55,0
-  55,1-65,0

Рис. 3.12. Рівень освіти населення Тернопільської області

В усіх адміністративних районах рівень освіти населення у розрахунку на 1000 жителів перевищує середньоукраїнський показник (табл. 3. 13).

Таблиця 3.13

**Рівень освіти населення в Тернопільській області [127, с. 23-25]**

(на 1000 осіб у віці 6 років і старше мають освіту)

Адміністративні райони	Повну вищу	Базову вищу	Початкову вищу	Незакінчену вищу	Повну загальну середню	Базову загальну середню	Початкову загальну
	На 1000 осіб у віці 6 років і старше мають освіту						
Бережанський	86	10	149	2	288	167	201
Борщівський	70	7	146	1	290	200	173
Бучацький	68	6	140	2	301	168	207
Густинський	75	10	165	2	282	137	211
Заліщицький	75	5	168	2	258	185	211
Збаразький	76	5	124	2	323	176	179
Зборівський	70	4	124	2	310	156	228
Козівський	79	7	127	2	302	167	213
Кременецький	73	6	127	2	311	188	169
Лановецький	74	4	126	2	316	164	185
Монастириський	67	6	118	2	316	165	216
Підволочиський	77	7	144	2	314	158	203
Підгаєцький	65	18	176	6	218	178	236
Теребовлянський	75	5	137	1	318	168	188
Тернопільський	90	5	124	2	348	159	184
Чортківський	85	6	153	2	323	167	174
Шумський	67	4	118	2	355	149	172
м. Тернопіль	210	9	165	4	358	88	96
По області	103	7	145	2	317	154	174

У 2007 році зафіксовано 132 осіб потерпілих і 17 осіб, що загинули внаслідок травматизму, пов'язаного з виробництвом. Найгірші показники характерні для Лановецького, Бучацького, Зборівського, Козівського (1,2-1,0 потерпілих на 1000 працюючих) районів, а також м. Тернополя.

Зростання соціальної нестабільності, збільшення обсягів еміграції (відтік дорослого населення, яке залишає дітей без належного нагляду на довгий час) тощо – приводять до підвищення соціальної напруженості та соціальної нестабільності, а ті, в свою чергу, до підвищення рівня злочинності в області.

Аналізуючи стан злочинності у Тернопільській області, можна побачити, що майже половина усіх злочинів, в тому числі і особливо важких, скоєно в місті Тернополі (див. дод. Л. 3). Також тут найвищі показники злочинів, скоєних неповнолітніми. Високі показники злочинності також і в Підволочиському, Тернопільському та Кременецькому районах (0,964; 0,956; 0,907 відповідно в порівнянні до середньообласного показника). Найбільш соціально захищеними в цьому плані є Зборівський (0,564), Бучацький (0,545) та Борщівський (0,495) райони.

Найбільше самогубств зафіксовано у Збаразькому (1,828 до середньообласного показника), Чортківському (1,688) районах та в м. Тернополі (1,688).

Отже, всі складові соціального чинника взаємопов'язані та в певній мірі впливають один на одного, що і визначає загальну соціальну ситуацію рівня життя населення.

Така цінність, як добре оплачувана робота, займає провідне місце в системі цінностей населення Тернопільської області. Оскільки можливість отримання роботи, вільний вибір роботи, безпека праці, рівність не завжди є доступними для населення. Саме це спричинює такі явища, як відтік населення за межі країни в пошуках кращої роботи, зайнятості на ринку праці некваліфікованих працівників або ж безробіття.

Розглядаючи особливості безробіття серед населення Тернопільської області, відзначимо, що в усіх адміністративних районах цей показник значно перевищує середньоукраїнський (3,6 %), тільки у Тернопільському районі рівень безробіття дещо нижчий від нього (2,1 %) (див. дод. Л. 3). Найгірша ситуація склалася у Зборівському (10,2 %), Шумському (9,3 %), Кременецькому (9,2 %) районах, де цей показник перевищує пересічноукраїнський майже втричі. Краща ситуація у Чортківському (2,6 %) та м. Тернополі (2,5 %). Але ці показники ще не становлять потенційної загрози для стабільності соціального середовища.

Важливим показником економічної складової, поряд з безробіттям, є зайнятість населення. Цей показник постійно знижується, у 2007 р. – 250,0 тис.

осіб (у 2000 р. – 330,5 тис. осіб, у 2002 р. – 289,5 тис. осіб). Область відноситься до регіонів, в яких попит і пропозиція робочої сили на ринку праці є найбільш незбалансованими. Тільки у 2007 р. кількість людей, які незайняті трудовою діяльністю, становила 30,0 тис. осіб, а потреба у працівниках – 1,8 тис. осіб. Навантаження у розрахунку на одне вільне робоче місце становило 17 осіб. Найгірша ситуація на ринку праці у Борщівському, Буцацькому, Кременецькому, Гусятинському районах.

Крім власне цього показника, необхідно звернути увагу і на рівень освіченості та кваліфікованості населення, зайнятого на ринку праці, оскільки на сьогоднішній день населення, що здобуло вищу освіту, прагне знайти добре оплачувану роботу. Підвищення освітнього рівня населення, зокрема частка осіб, які мають повну вищу освіту, становила 73,1 % від всього зайнятого населення, 68,4 % від міського, 104,2 % від сільського населення. Для осіб з повною загальною середньою освітою характерне збільшення кількості осіб на 11,4 % для всього населення і 22,2 % для сільської місцевості. Для міського населення кількість осіб з повною загальною середньою освітою зменшилась на 2,22 %.

Одними з найдостовірніших індикаторів стану соціально-економічних та екологічних умов життя є характеристики механічного руху населення. Негативне міграційне сальдо завжди було показником незадоволеності населенням якістю умов життєдіяльності. Рішення про зміну місця проживання не буває спонтанним, йому передують відповідний процес сприйняття і оцінки об'єктивних умов середовища. На жаль, всі останні роки Україна характеризується значним відтоком населення за її межі. Міграційне скорочення на 10000 наявного населення у Тернопільській області в 2007 р. становило 1,3, що свідчить про незадоволеність населенням тими умовами (в першу чергу на ринку праці, але існує і безліч інших), які склалися на сьогодні в країні або окремих її регіонах.

Крім механічного відтоку населення, в тому числі високопрофесійних його груп, всі райони області характеризуються негативним природним приростом, інтенсивність цього процесу (переважання числа смертей над числом народжень на 1000 мешканців) і його динаміка в останні роки досить неоднакова у районах.

**Соціально-демографічна оцінка відчуття населенням Тернопільської області  
несприятливості умов проживання, 2008 р.\***

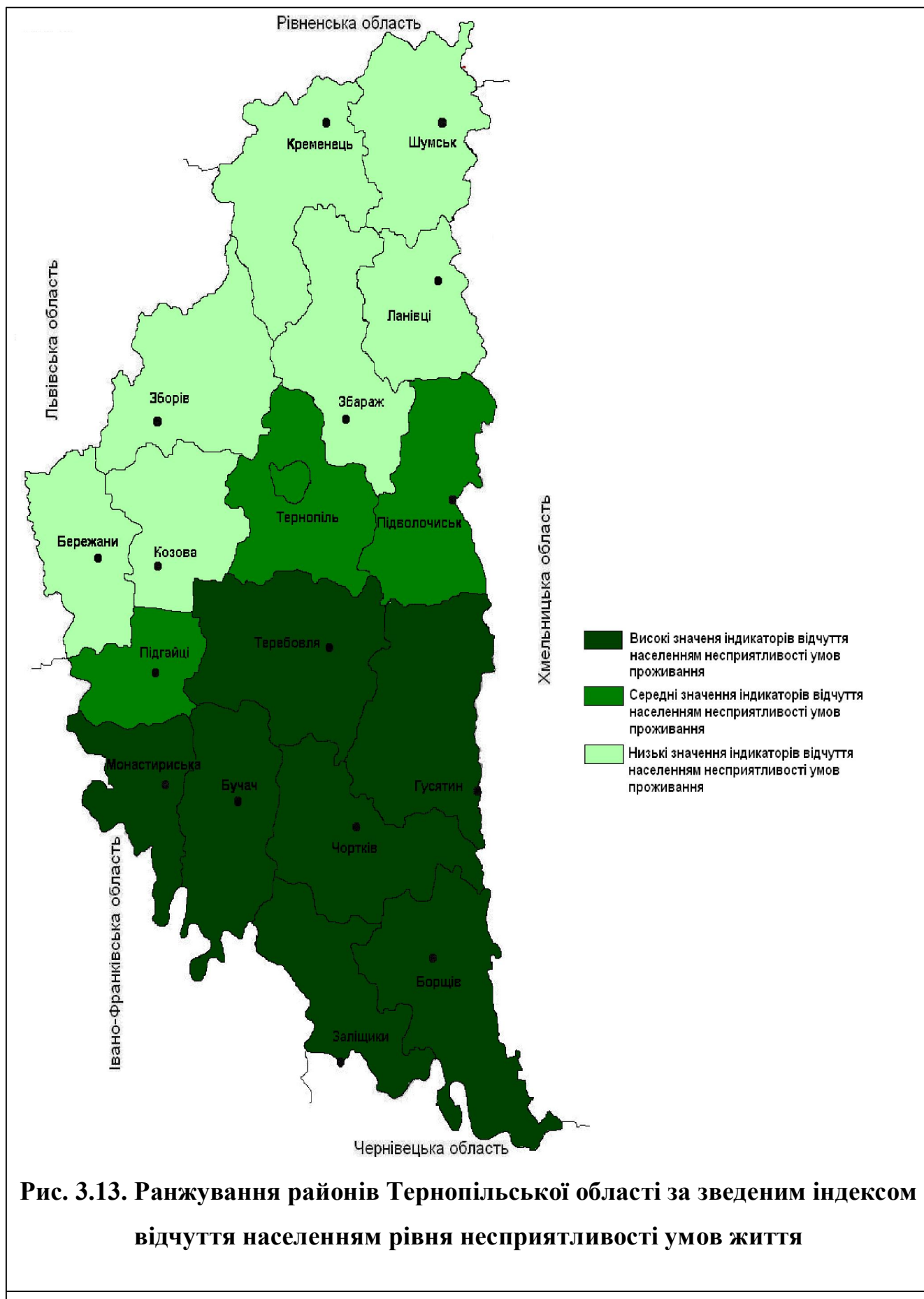
Адміністративні райони	Рейтинг за середньорічним показником міграції (перевищення числа вибулих над прибулими)	Рейтинг за середньорічним показником природного руху населення (перевищення числа померлих над числом народжених)	Зведений індекс оцінки реакцій населення на несприятливі умови (1+2)/2
	1	2	
Бережанський	13	13	13
Борщівський	8	2	5
Бучацький	9	17	13
Гусятинський	11	4	7,5
Заліщицький	3	8	5,5
Збаразький	17	5	11
Зборівський	16	7	12,5
Козівський	12	12	12
Кременецький	6	11	13,5
Лановецький	10	14	12
Монастирський	5	10	7,5
Підволочиський	15	6	10,5
Підгаєцький	2	16	9
Геребовлянський	14	1	7,5
Тернопільський	1	17	9
Чортківський	4	3	3,5
Шумський	7	15	11

\*Розраховано автором роботи за даними [150; с. 282, 289]

Природне скорочення населення зумовлене і механічним відтоком молодого населення, і низькою народжуваністю, і високим рівнем смертності.

Аналіз обсягів міграцій дав змогу встановити, що за останні п'ять років найбільший середньорічний відтік населення у Тернопільській області мав від'ємне значення і становив близько 2000 вибулих над прибулими в регіон.

Найбільше жителів залишають місто Тернопіль, Чортківський, Заліщицький, Підгаєцький, Кременецький та Монастирський райони. До районів з низькими показниками відтоку населення і тенденцією щорічного зменшення



**Рис. 3.13. Ранжування районів Тернопільської області за зведеним індексом відчуття населенням рівня несприятливості умов життя**

цього показника відносяться Тернопільський, Збаразький, Зборівський, Підволочиський та Теребовлянський райони. Інші райони характеризуються середнім рівнем міжрайонного і міжобласного відтоку населення.

Зведена оцінка зазначених опосередкованих індикаторів соціального самопочуття населення свідчить про існування серйозних проблем у населення Чортківського, Борщівського та Заліщицького районів. Більш сприятливою, принаймні з точки зору поведінкових реакцій населення, слід вважати західні та північні райони, а саме: Кременецький, Шумський, Зборівський та Бережанський райони (рис. 3. 13). Про це свідчить ранжування районів за показниками реакцій населення на несприятливі умови проживання людей (див. табл. 3. 14).

### **3. 4. Самооцінка населенням досягнутого рівня життя**

Важливим індикатором рівня життя населення є його самооцінка. Її можна виявити внаслідок соціального опитування людей різних вікових груп, з різним рівнем професійної підготовки і освіти, неоднаковим майновим статусом тих, що проживають у містах і сільській місцевості тощо. Таке опитування людей, здійснене у січні 2009 р., показало, що у 2008 р. за ступенем достатності доходів рівень життя домогосподарств покращився. Частка домогосподарств, яким не вдалося забезпечити навіть достатнє харчування, зменшилась на 9,6 % в порівнянні до минулого року ( 35,3 тис. домогосподарств).

Через фінансову неспроможність не змогли давати дітям фруктів 4,2 тис. домогосподарств, що на 0,5 тис. більше, ніж у минулому періоді, а ласощів 2,7 тис. домогосподарств, що на 2,5 тис. більше щодо минулого періоду.

При цьому вирішальне значення має факт неможливості зробити згадані витрати через фінансову неспроможність (навіть тимчасову) незалежно від причин відсутності грошей (безробіття, не виплати зарплати тощо). Якщо обмеженість споживчих можливостей була викликана не відсутністю коштів, а іншими причинами, то ці випадки в ході опитування не враховувалися

(відсутність потреби в оплаті дитсадка, оскільки дитину доглядає бабуся, лікувальне голодування тощо).

Відповідь на запитання “Як Ви вважаєте, скільки грошей на місяць (при сьогоdnішньому рівні цін) потрібно Вашому домогосподарству, щоб не відчувати себе бідними?” є своєрідним підходом до визначення суб'єктивної межі бідності. При цьому респонденти надають відповідь не стосовно середнього домогосподарства, а саме щодо грошової оцінки власних потреб.

Частка домогосподарств, які розмір середньодушового грошового доходу понад 2700,0 грн. вважають достатнім, щоб не відчувати себе бідними, збільшилась на 18,8 % до минулого періоду. А частка домогосподарств, які вважають, що середньодушовий грошовий дохід понад 5000 грн. відповідає майновому становищу середнього класу, збільшилась на 16 %. Ці відповіді говорять про значне покращення матеріального добробуту на кінець 2008 року.

Частка домогосподарств, які за оцінкою матеріального добробуту віднесли себе до бідних, склала 54,2 %, а до небідних, але ще не представників середнього класу – 42,5 %.

Відповіді на питання щодо першочергових намірів спрямування додаткових коштів при значному збільшенні їх доходів надавалося домогосподарствами шляхом визначення трьох основних цілей (див. дод. Н).

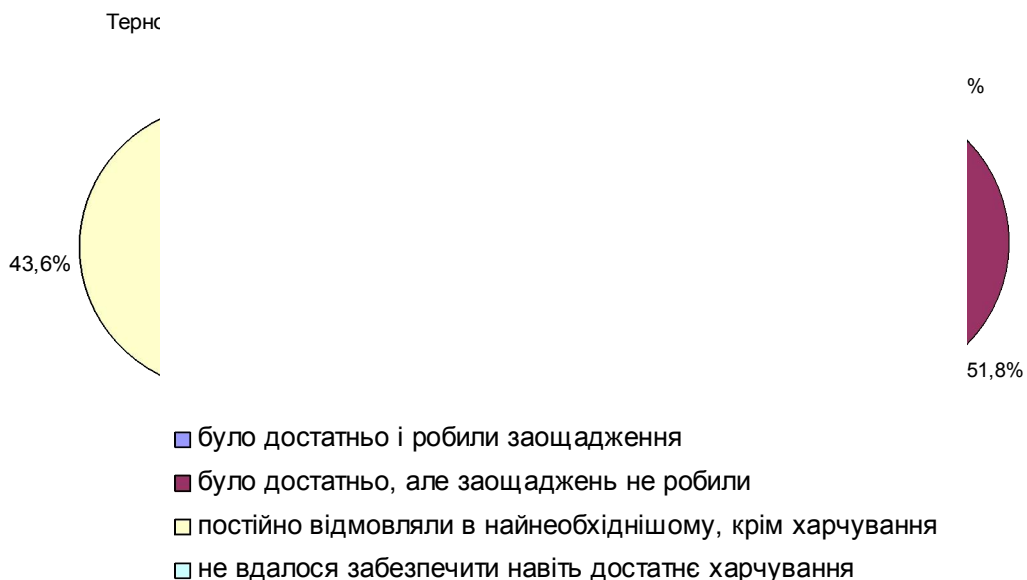
Передусім, більшість домогосподарств Тернопільщини спрямували би додаткові кошти на житло – 50,2 % , на лікування – 50,0 %, на одяг, взуття – 42,5 %, на відпочинок – 35,2 %, і на їжу – 35,1 %.

Визначення кожним членом домогосподарства у віці 15 років і старші найбільших цінностей в його житті здійснювалося також шляхом вибору трьох основних цінностей з різних варіантів відповідей (див. дод. Н).

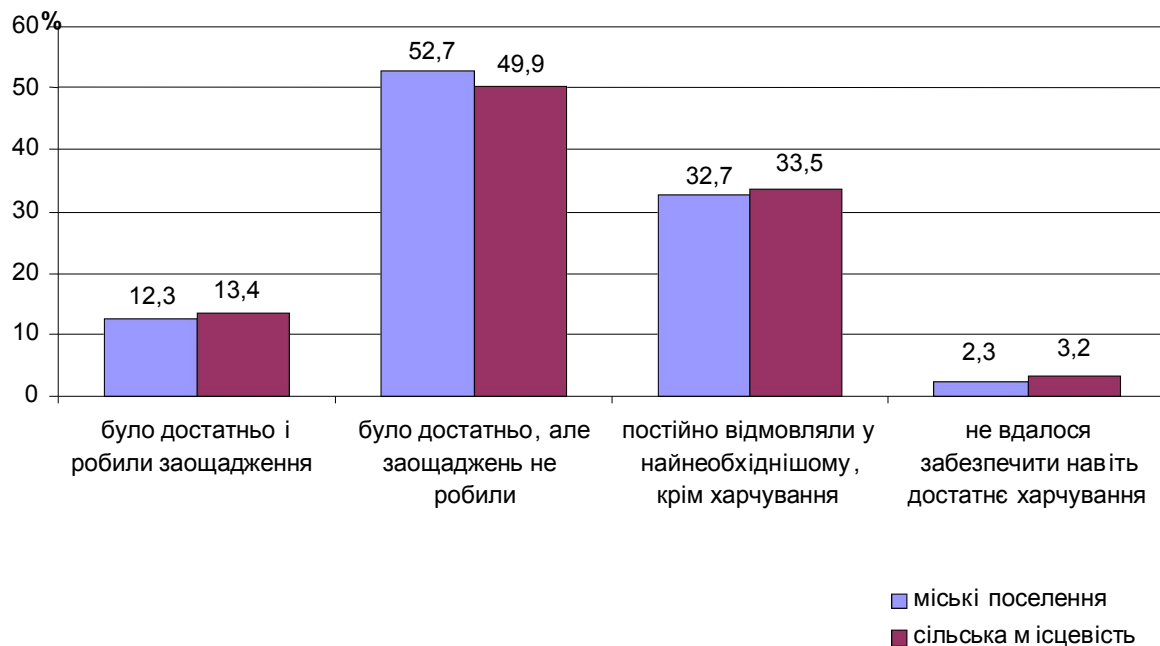


За самооцінку  
їх життя для них є зл  
– 45,5 %.

цінністю в  
ий добробут



**Рис. 3. 14. Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів впродовж 2008 року [137, с. 7]**



**Рис. 3. 15. Розподіл міських та сільських домогосподарств України за самооцінкою рівня своїх доходів впродовж 2008 року [137, с. 10]**

За розрахунковими даними, чисельність домогосподарств області у 2008 році склала 364,3 тисячі, з них більше половини знаходиться у сільській місцевості, у місті Тернополі – майже кожне п'яте домогосподарство області. Слід відмітити, що Тернопільська область є однією з малочисельних областей (менша тільки Волинська, Кіровоградська та Чернівецька), на її частку приходить лише 2,1 % домогосподарств України.

Тернопільська область є в числі областей, де показник середнього розміру домогосподарств найвищий (поряд із Закарпатською – 3,41, Львівською – 3,04, Волинською – 3,00, Івано-Франківською – 3,01, Рівненською – 2,99 особи).

В області понад третину домогосподарств складається із чотирьох і більше осіб. Кожне п'яте домогосподарство має тільки одну особу, кожне четверте має у своєму складі двоє осіб. Близько половини домогосподарств області мають у своєму складі дітей до 18 років (в Україні 37,8 %), у тому числі одну дитину мають 65,5 %, дві дитини – майже третина домогосподарств, а три дитини і більше має 2,7 %.

Середня кількість людей, які працюють, в розрахунку на одне домогосподарство становить 1,1 осіб, а коефіцієнт економічного навантаження на працюючого члена домогосподарства становить 2,65 (в Україні – 2,20). Це один з найвищих показників по Україні.

Як свідчать матеріали обстеження умов життя домогосподарств області, 68,2 % сімей проживають в індивідуальних будинках, майже кожна четверта – в окремих квартирах, кожна одинадцята – в гуртожитках, решта – в частині індивідуального будинку та іншому житлі.

Більше половини домогосподарств забезпечені житловою площею понад 13,65 м<sup>2</sup> на одну особу, майже кожна четверта сім'я має житлову площу 9,1 м<sup>2</sup>-13,65 м<sup>2</sup>. В той час майже у кожній дев'ятій сім'ї на одну особу припадає до 7,5 м<sup>2</sup>.

За підсумками опитування, майже половина домогосподарств задоволені своїми житловими умовами, майже третина – не дуже задоволені, кожне восьме домогосподарство незадоволені умовами проживання, кожне двадцятье

домогосподарство дуже незадоволені житловими умовами і лише 1,0 % домогосподарств дуже задоволені своїми житловими умовами.

Рівень життя та соціально-економічні умови домогосподарства залежать не тільки від наявності у його складі дітей, працюючих осіб, осіб непрацездатного віку, але й від їх освітнього рівня. В області працює 903 загальноосвітніх навчальних заклади, де навчається 126,8 тис. учнів і 20 вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації, де навчається 63,2 тис. студентів. Для населення області у віці 6 років і старші переважаючим рівнем освіти є повна загальна середня (38,0 %). Частка населення, яке має повну вищу освіту, становить 9,4 % (проти 16,4 % в Україні). Не мають початкової освіти та неписьменні складають 7,6 % (в Україні 5,3 %).

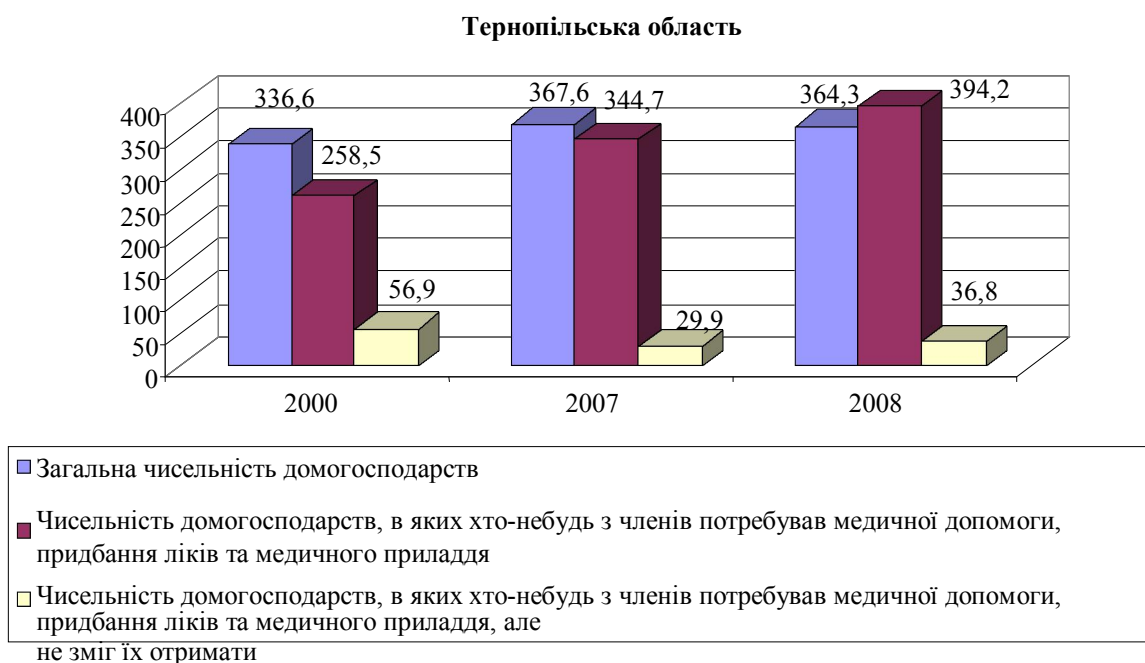
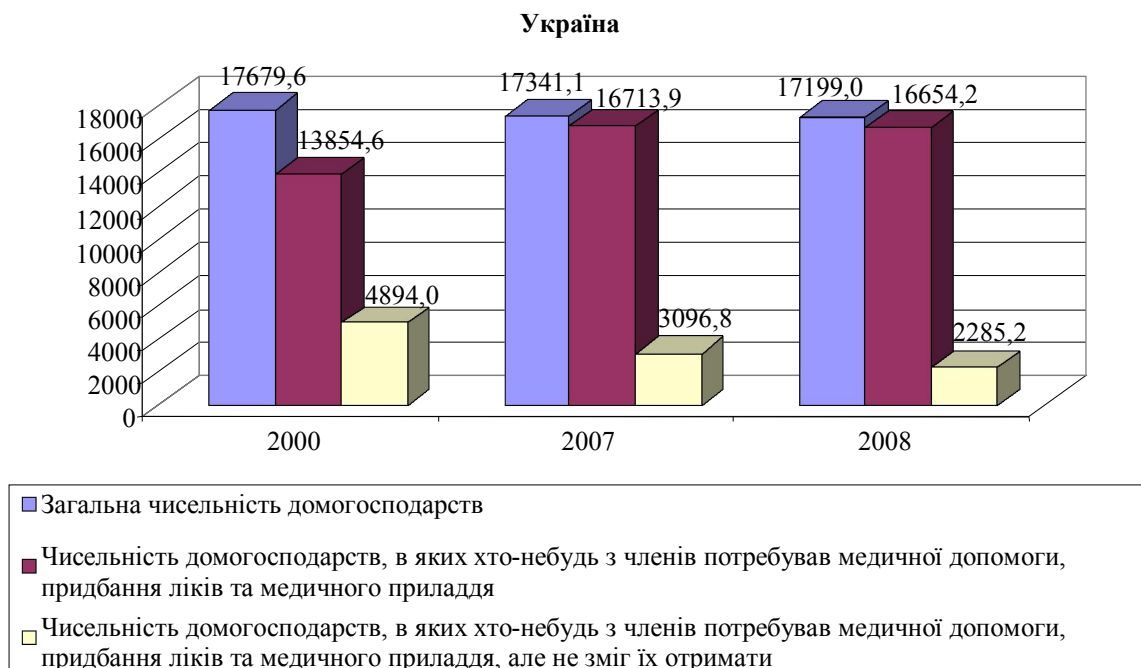
В області працює 70 лікарняних та 17 санаторно-курортних і оздоровчих закладів. За самооцінкою населення, понад половину опитаних оцінила стан свого здоров'я як “добрий”, майже третина населення оцінила стан здоров'я як “задовільний”, кожен десятий стан свого здоров'я оцінив як “поганий”.

Одним із найвпливовіших чинників, що визначають стабільність сучасного соціального середовища, є стан економічних процесів, що мають безпосередній вплив на життя людини у суспільстві.

До економічних чинників соціального середовища належать показники поширення різних форм бідності серед населення (суб'єктивна бідність, крайня бідність за національним критерієм, одержання населенням доходів на рівні мінімальних державних стандартів).

За даними вибіркового обстеження домогосподарств Тернопільської області, 11,6 % її населення знаходились нижче 60 % медіанного рівня загальних доходів, а в Україні ця цифра становить 10,7 %. Середній рівень загальних доходів в розрахунку на одного члена домогосподарства на місяць становить 606 грн. ( в Україні – 746 грн).

Нижче межі бідності (75 % медіанного рівня загальних доходів) знаходиться 22,8 % населення області, що на 3,8 % менше, ніж у 2006 р. (в Україні – 23,4%, що на 4,9 % менше, ніж у 2006 р.).

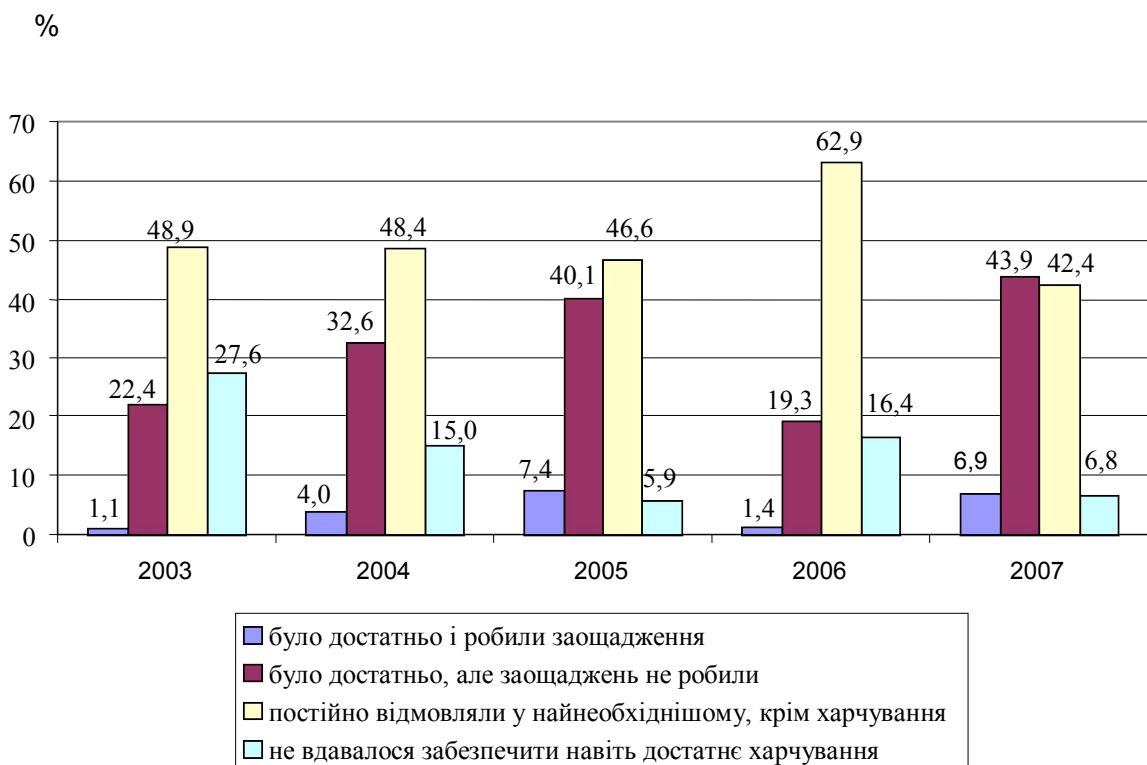


**Рис. 3. 16. Рівень доступності послуг охорони здоров'я та можливості придбання ліків та медичного приладдя для домогосподарств (чисельність домогосподарств, тисяч) [139, с. 27]**

За даними регулярного опитування, у період 2003-2005 рр. за самооцінкою рівня своїх доходів, близько половини усіх домогосподарств області постійно відмовляли собі у найнеобхіднішому, крім харчування. У 2006 р. цей показник

збільшився на 16,3 % у порівнянні з минулим роком, а вже у 2007 р. зменшився на 20,5 % до 2006 року. Частка таких домогосподарств України становить 35,1 %. Не вдалось забезпечити навіть достатнє харчування 6,8 % домогосподарств області, що на 9,6 % менше, ніж у 2006 р. Частка таких домогосподарств України становить 4,1 % (рис. 3. 17).

Своєрідним підходом до визначення суб'єктивної межі бідності є збирання інформації від домогосподарств щодо суми грошей, яка на їхню думку, необхідна на місяць у розрахунку на одну особу, щоб не відчувати себе бідним. У 2007 р. 27,2 % респондентів регіону вказали, що для віднесення себе до категорії “не бідних” вони потребують середньомісячний дохід в розмірі понад 2700 грн. на одну особу (в Україні – 24,5 %). Лише 2,8 % домогосподарств вважає достатнім для того, щоб не відчувати себе бідним, дохід в розмірі 700 грн. на місяць, а в Україні частка таких домогосподарств становить 4,3 %. Розмір офіційного прожиткового мінімуму в середньому на одну особу у 2007 р. склав 532 грн.



**Рис. 3. 17. Динаміка розподілу домогосподарств за самооцінкою рівня своїх доходів (у відсотках) [137, с. 7]**

Для дослідження питань суб'єктивної бідності та соціальної самоідентифікації домогосподарствам було запропоновано визначити, до якого класу вони себе відносять: до заможних, представників середнього класу, до небідних, (але ще не представників середнього класу) або до бідних. Майже третина домогосподарств регіону та більше половини домогосподарств України у 2007 р. за оцінкою матеріального добробуту віднесла себе до бідних, до небідних, але ще не представників середнього класу відповідно 65,4 % та 38,6 %, до представників середнього класу – 3,1 % та 2,2 %, а до заможних себе ніхто не відніс.

Результати опитування домогосподарств у 2007 р. також показали, що більше половини людей вважає, що відповідальність за його добробут має нести як держава, так і вони самі, а на Тернопільщині таких домогосподарств 61,2 %; переважно держава – 17,7 %; повністю держава 14,4 %. Лише 7,7 % домогосподарств вважають, що за їх добробут мають нести відповідальність вони самі.

Одним із проявів масової бідності населення є отримання значною часткою працюючого населення заробітної плати на мінімальному рівні, особливо враховуючи низькі стандарти оплати праці в країні. Так, мінімальна заробітна плата в Україні в середньому за 2007 р. становила 460 грн. при рівні прожиткового мінімуму для працюючих осіб 568 грн. Тобто, мінімальні стандарти оплати праці становлять 81,0 % до прожиткового мінімуму. Частка працівників, яким нараховано заробітну плату нижчу від прожиткового мінімуму для працездатної особи становить 24,8 %. Працівники, які отримували мінімальну заробітну плату в області, становили 9,4 %. Цей показник зменшився на 4,5 % в порівнянні до 2006 року. Питома вага працюючих, які отримують зарплату понад 1000 грн. збільшилась на 13,6 % в порівнянні з 2006 роком. Індекс номінальної заробітної плати до відповідного періоду попереднього року склав 129,6 %. Індекс споживчих цін у 2007 році склав 120,1 %.

У 2007 р. в області на 1000 населення 289 осіб мали статус пенсіонера. Пенсіонери є однією з найменш захищених за доходами категорією населення.

Середній розмір призначеної пенсіонерам місячної пенсії у 2007 р. на 13,3 % більший до середнього розміру прожиткового мінімуму (відповідно 603 грн. та 532 грн.).

Співвідношення середнього розміру пенсії до середньомісячної заробітної плати становило 58,4 % за 2006 р., а за 2007 р. – 64,0 %.

За даними вибіркового обстеження, 45,2 % населення регіону знаходиться нижче прожиткового мінімуму за рівнем середньодушових загальних доходів, а в Україні 29,3 %, відповідно з них 47,4 %; 25,4 % у міських поселеннях, та 43,5 %; 37,5 % у сільській місцевості.

Дані обстеження умов життя домогосподарств, які базуються на інформації, добровільно повідомленій респондентами, також свідчать про наявність позитивного впливу на соціальну сферу тенденцій економічного розвитку та змін у політиці соціального захисту.

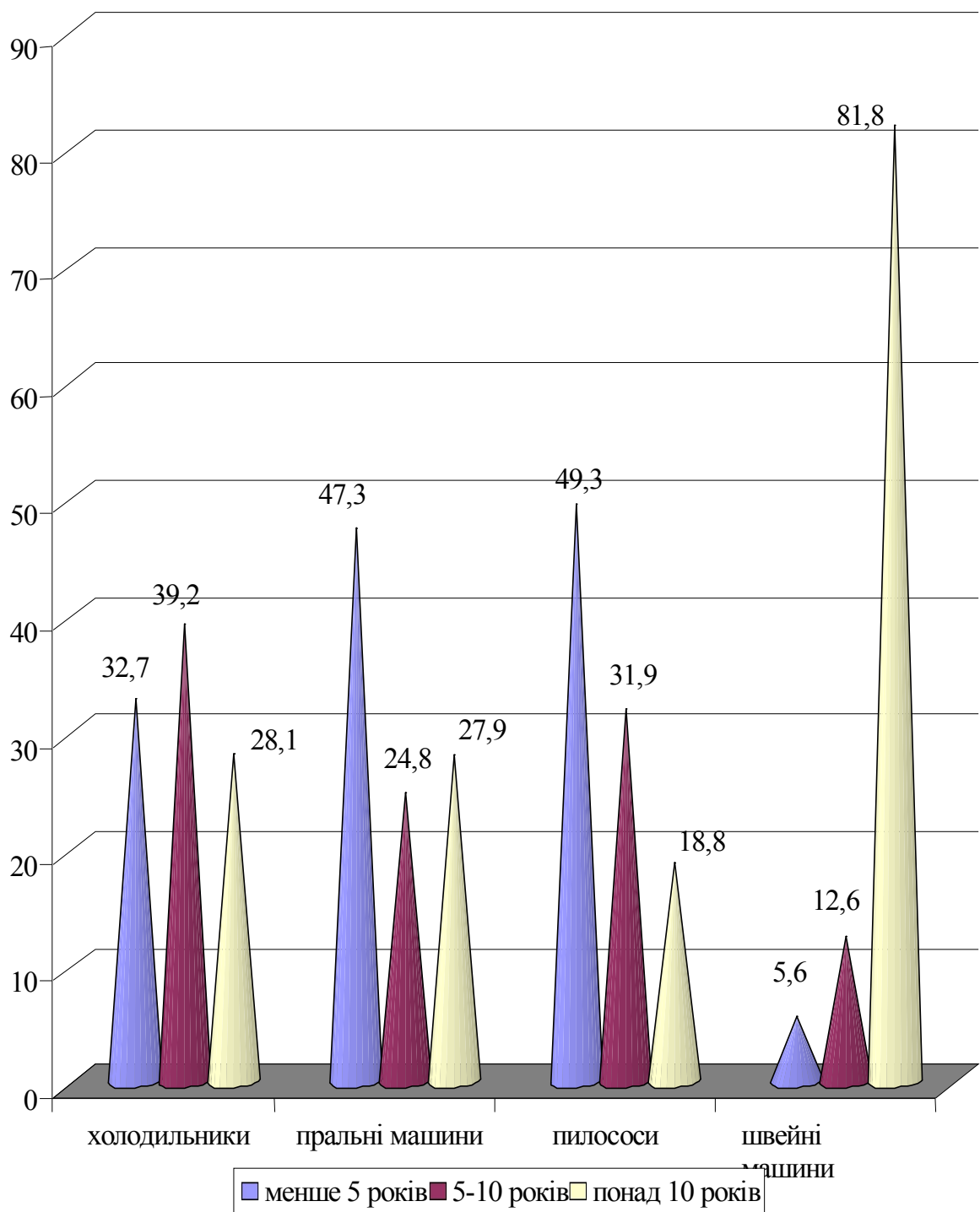
Упродовж останніх років за результатами щорічної самооцінки домогосподарствами рівня своєї матеріальної забезпеченості відзначалася стала тенденція до позитивних зрушень у структурі оцінок населенням стану свого добробуту.

Позитивні зрушення відбулися також в оцінках респондентів їх фінансової спроможності, якщо при значному збільшенні доходів вони б спрямували додаткові кошти в першу чергу у 2006 році на житло, лікування, одяг та взуття, а у 2007 році повідомили, що в першу чергу на лікування, житло та відпочинок.

Розшарування суспільства на багатих і бідних триває. Це в умовах ринкової економіки – закономірний процес.

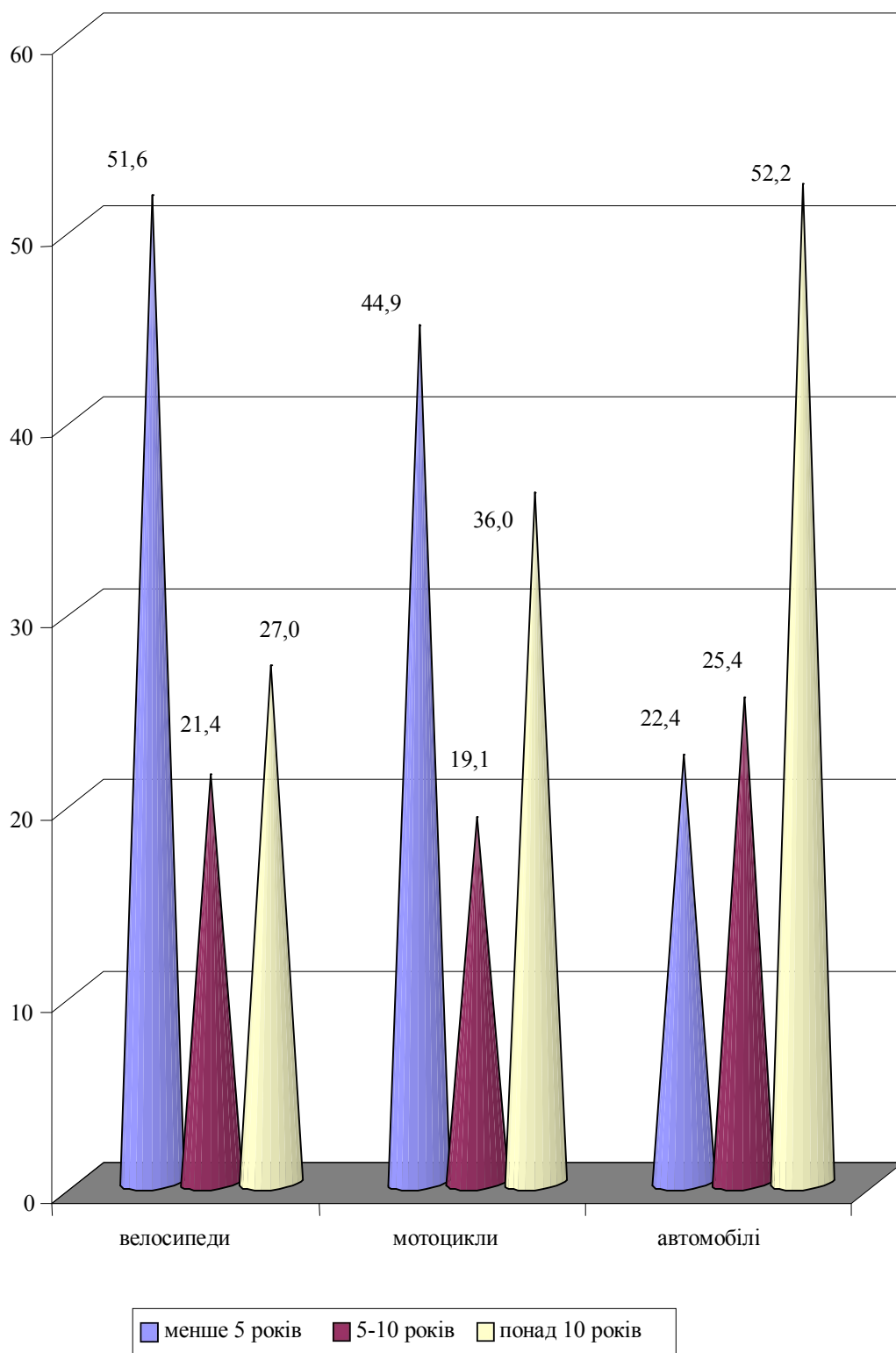
За очікуваннями щодо змін їх матеріального становища у 2009 р. 60,8 % домогосподарств на суттєві зміни свого матеріального становища не сподівалися, 24,3 % – очікувало погіршення добробуту, 9,5 % – оптимістично дивилося у майбутнє і сподівалося на покращення існуючого становища.

Для характеристики матеріального добробуту населення раз у два роки проводиться вибіркоче опитування домогосподарств, щодо наявності у них товарів тривалого користування (див. рис. 3. 18).



**Рис. 3. 18. Термін користування домогосподарствами Тернопільської області товарами тривалого користування [174, с. 5-6]**





**Продовження рис. 3. 18. Термін користування домогосподарствами Тернопільської області товарами тривалого користування [174, с. 5-6]**

Домогосподарства значно оновили домашню побутову техніку. За словами респондентів, протягом останніх п'яти років кожним третім домогосподарством було придбано холодильник, майже кожним другим – пральну машину, кольоровий телевізор, велосипед.

Переважна більшість домогосподарств мають в користуванні товари імпортного виробництва.

У домогосподарствах Тернопільської області у 2007 р., як і загалом в Україні, спостерігалась стійка тенденція до перевищення середньомісячного рівня сукупних ресурсів над середньомісячним рівнем сукупних витрат. Така ситуація пояснюється реалізацією урядових програм щодо підвищення виплат населенню. В умовах, коли споживча поведінка домогосподарств залишалась стабільною, а індекс споживчих цін упродовж січня-грудня 2007 р. становив 120,1 %, такі суттєві підвищення рівнів основних статей, що формують ресурси населення, зокрема, оплати праці в 1,1 раза, обумовили незначне перевищення доходів порівняно з витратами домогосподарств. Для населення регіону і надалі характерною є значна нерівність у рівні витрат за різними майновими групами. Помітною є наявність значної відстані між представниками найзабезпеченіших майнових груп та рештою населення. Так, якщо в 10 відсотках найзаможніших домогосподарств сукупні ресурси у 2007р. становили 3725 грн. на місяць, то в групі найбідніших домогосподарств – лише 1401 грн.

Тенденція поліпшення переважної більшості показників стану соціального середовища вказує на покращення, хоча й незначне, загального рівня життя населення області. Зокрема, стабілізація економічних показників та показників стану ринку праці дає основу для подальшого підвищення рівня життя основної маси населення. Занепокоєння викликає частина населення, яка має загальний дохід нижче 75 % медіанного рівня загальних доходів (22,8 %), а також частина населення з загальними доходами нижче прожиткового мінімуму.

Зниження рівня криміногенності та асоціальної поведінки у суспільстві може бути свідченням того, що те населення, яке на початку реформ опинилося поза загальним суспільним життям, поступово адаптується до ринкових умов та

починає включатись у суспільний процес.

Особливе занепокоєння викликає зростання рівня захворюваності на інфекційні хвороби, що значно знижує рівень соціальної захищеності людей.

### **3.5. Інтегральна оцінка рівня життя населення і територіальні відмінності цього показника**

Рівень життя населення – це міра задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб людини, забезпечувана сукупністю матеріальних і соціальних умов життя. Його ми розрахували за двома методиками, враховуючи показники-стимулятори і показники-дестимулятори.

Для визначення інтегрального показника рівня життя за першою методикою нами використано ряд показників (табл. 3.15), які співставлено з середньоукраїнськими показниками, за ними ж проведено групування районів Тернопільської області.

Проаналізувавши дані, ми отримуємо такі результати: жодний з районів за своїми показниками не досягає середньоукраїнського рівня. Розглянемо кожний з проаналізованих показників. Найвищу заробітну плату одержують у м. Тернополі (0,84 від середньоукраїнського показника), Тернопільському районі (0,68), Козівському районі (0,63) та Бережанському районі (0,62), а найнижчі у Шумському районі (0,54), Заліщицькому та Підгаєцькому районах (0,56). Рівень урбанізації найвищий у м. Тернополі – 1,48 від середньодержавного, Кременецькому районі (0,61), Тернопільському і Бережанському районах (0,6). Надзвичайно відстають у цьому відношенні Підгаєцький район (0,21), Шумський район (0,22) та Чортківський район (0,24).

Серед усіх проаналізованих показників найнижчим рівнем в усіх районах характеризується обсяг реалізованих послуг на одну особу. Тут виділяється лише м. Тернопіль (1,36 у порівнянні із середнім по країні показником), а у всіх районах цей показник коливається від 0,13 у Шумському та Козівському районах до 0,27 у Тернопільському районі.

Чи не єдиним показником, за яким область зрівнялася із середнім в країні, є загальна житлова площа на одну особу. Найвищим цей показник є у Підгаєцькому районі (1,2), Монастириському і Лановецькому районах (по 1,11), а найнижчим в області є Буцацький район (0,84), Чортківський район (0,95) та м. Тернопіль (0,95).

Таблиця 3.15

**Основні показники рівня життя населення Тернопільської області, 2007 р.**

Адміністративні райони	Показники					
	Середньомісячна заробітна плата, грн.	Рівень урбанізації, %	Обсяг реалізованих послуг у розрахунку на 1 особу, грн.	Загальна житлова площа на душу населення, м <sup>2</sup>	Кількість лікарів на 10 000 жителів	Рівень освіти на 1000 жителів
Бережанський	850,70	40,6	192	21,4	33,4	903
Борщівський	842,88	26,5	106	22,8	25,2	887
Буцацький	804,54	23,4	158	19,2	27,6	892
Гусятинський	873,62	35,2	106	22,8	30,5	912
Заліщицький	771,10	25,5	94	23,1	31,4	904
Збаразький	811,22	28,3	106	22,1	31,0	885
Зборівський	823,38	22,2	140	22,3	26,1	894
Козівський	850,95	27,6	84	22,0	24,0	897
Кременецький	818,95	41,4	108	23,8	25,5	876
Лановецький	794,53	26,9	100	24,1	26,7	871
Монастириський	776,65	30,1	83	25,2	35,3	890
Підволочиський	790,53	26,5	124	24,3	31,3	905
Підгаєцький	769,67	14,2	88	27,1	29,9	897
Теребовлянський	821,78	27,2	175	22,3	24,9	892
Тернопільський	939,05	40,7	80	24,1	26,6	912
Чортківський	932,13	16,1	178	21,8	31,0	910
Шумський	741,09	15,1	78	22,7	23,5	867
м. Тернопіль	1107,52	100	1036	20,9	58,9	930
Середній по Тернопільській області	942,67	42,7	303	22,4	48,3	902
Середній по Україні	1351	67,5	710	22,2	48,4	868

**Основні показники рівня життя населення Тернопільської області  
(порівняно з середніми в Україні), 2007 р.\***

Адміністративні райони	Показники						
	Середньомісячна заробітна плата	Рівень урбанізації	Обсяг реалізованих послуг у розрахунку на 1 особу	Загальна житлова площа на душу населення	Кількість лікарів на 10 000 жителів	Рівень освіти на 10 000 жителів	Сумарний показник
Бережанський	0,62	0,60	0,24	0,96	0,72	1,04	0,70
Борщівський	0,61	0,39	0,18	1,02	0,51	1,02	0,62
Бучацький	0,59	0,34	0,26	0,84	0,54	1,03	0,60
Гусятинський	0,62	0,52	0,15	1,01	0,60	1,05	0,66
Заліщицький	0,56	0,38	0,15	1,01	0,65	1,04	0,63
Збаразький	0,60	0,42	0,17	1,0	0,61	1,02	0,64
Зборівський	0,61	0,33	0,26	1,0	0,53	1,03	0,63
Козівський	0,63	0,41	0,13	0,96	0,51	1,03	0,61
Кременецький	0,60	0,61	0,17	1,06	0,51	1,01	0,66
Лановецький	0,60	0,40	0,14	1,11	0,55	1,02	0,64
Монастирський	0,58	0,44	0,14	1,11	0,75	1,04	0,68
Підволочиський	0,61	0,39	0,19	1,10	0,66	1,03	0,66
Підгаєцький	0,56	0,21	0,14	1,20	0,67	1,03	0,63
Теребовлянський	0,60	0,40	0,17	1,0	0,50	1,05	0,62
Тернопільський	0,68	0,60	0,17	1,04	0,57	1,05	0,69
Чортківський	0,68	0,24	0,27	0,95	0,65	1,07	0,63
Шумський	0,54	0,22	0,13	1,03	0,47	1,0	0,58
м. Тернопіль	0,84	1,48	1,36	0,95	1,18	1,07	1,15
Середній по Тернопільській області	0,70	0,63	0,42	1,0	0,99	1,04	0,80
Середній по Україні	1,00	1,0	1,0	1,0	1,00	1,0	1,00

\*Розраховано автором роботи

Розвиток медичної галузі характеризує показник – кількість лікарів на 10 тис. жителів. Вищим від середньоукраїнського він виявився лише у м.Тернополі (1,18), трохи нижчим у Монастирському районі (0,75) та Бережанському районі (0,72). На відміну від медичної сфери, освітня галузь значно краще розвинена, що показують дані рівня освіти на 10000 жителів. В області немає жодного району, де б рівень освіти був нижчим, ніж

середньоукраїнський. Він коливається від 1,07 у м. Тернополі до 1,0 у Шумському та Лановецькому районах.

Територіальні особливості розвитку окремих складових рівня життя населення дають можливість виділити райони, що характеризуються відмінностями у розвитку інтегрального показника рівня життя населення. Зокрема, в результаті дослідження була побудована картосхема, на якій виділилось чотири райони із різним рівнем життя населення (див. рис. 3. 20):

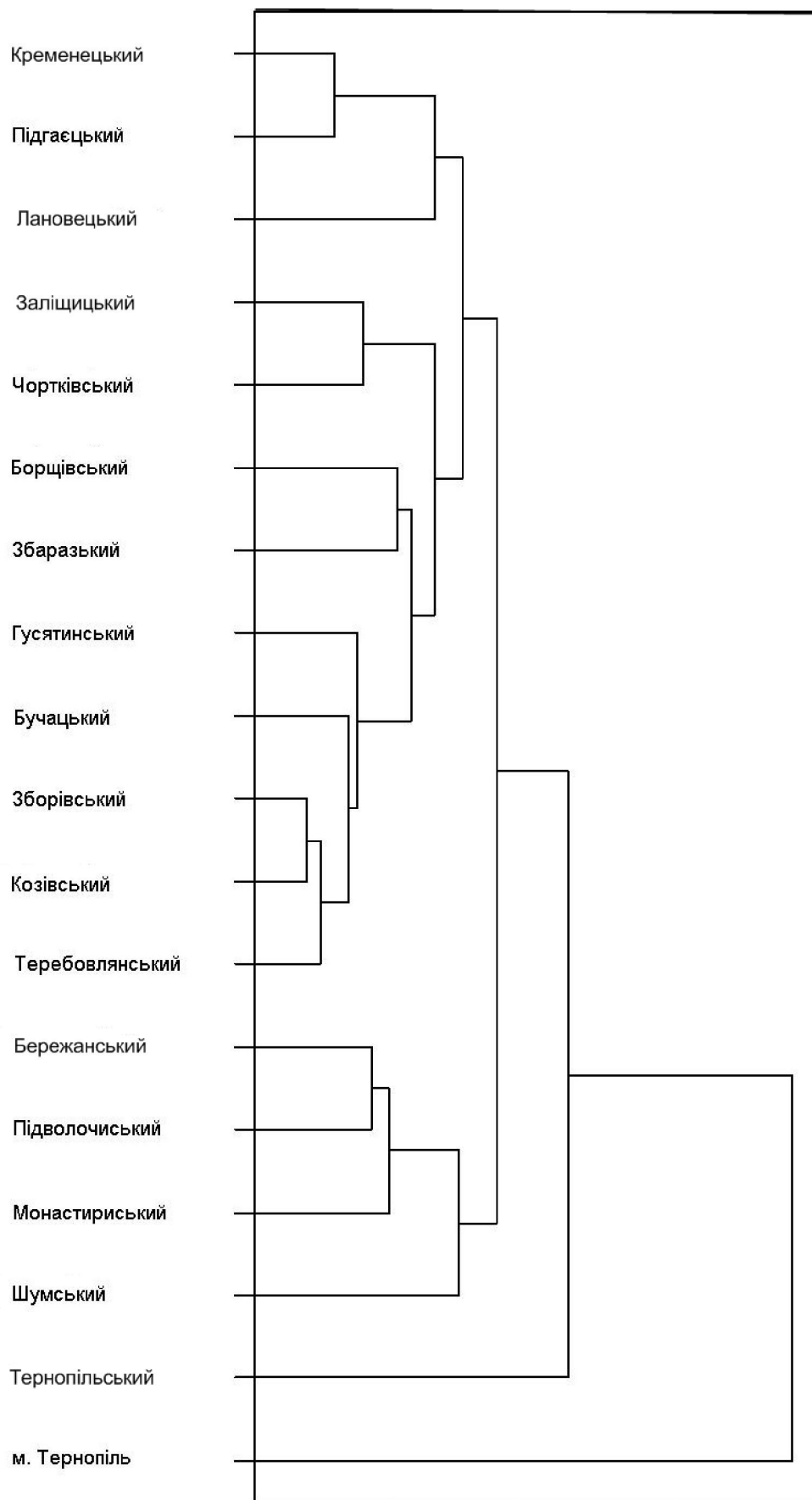
1. Центральний район – із середнім рівнем життя населення (м.Тернопіль та Тернопільський район).

2. Окраїнний район, який складається з двох ареалів – крайній захід (Бережанський, Монастириський, Кременецький райони) та крайній схід (Підволочиський район). Тут рівень життя населення нижчий від середнього в Україні.

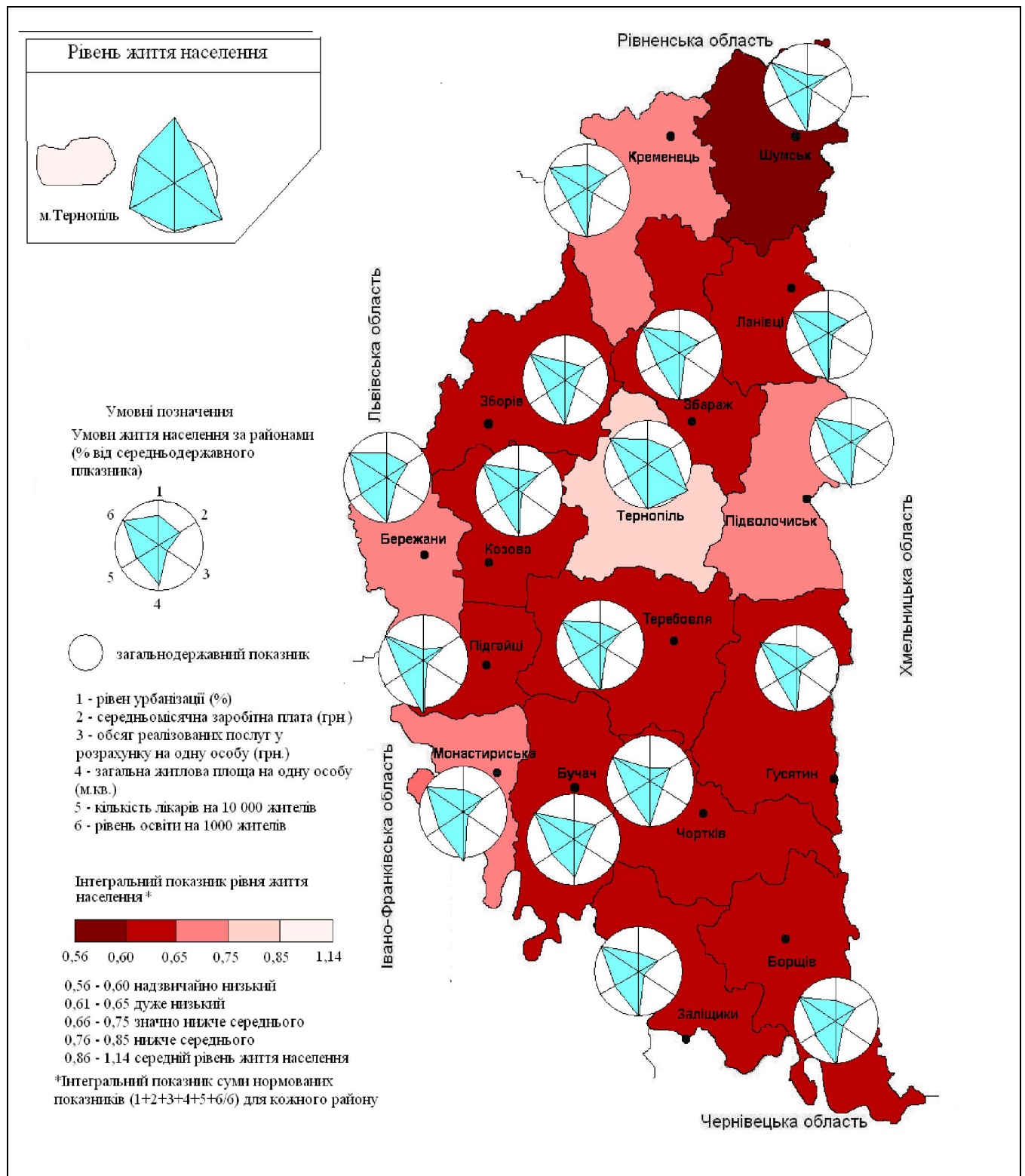
3. Центральньо-Східний район, – де рівень життя населення значно нижчий від середньоукраїнського (Лановецький, Збараський, Зборівський, Козівський, Підгаєцький, Теремовлянський, Гусятинський, Буцацький, Чортківський, Заліщицький та Борщівський райони).

4. Північний район – із найнижчим в області рівнем життя населення (Шумський район).

Це ж підтверджують результати багатовимірного аналізу, здійснені на основі врахування шести показників (рис. 3. 19).



**Рис. 3. 19. Граф "дерево поєднань" за показниками-стимуляторами**



**Рис. 3. 20. Інтегральні показники рівня життя населення Тернопільської області (за показниками-стимуляторами)**



Відповідно до описаної вище методики, для розрахунку було взято лише показники (стимулятори), що характеризують позитивні сторони людського розвитку. На нашу думку, важливо враховувати також негативні аспекти (дестимулятори).

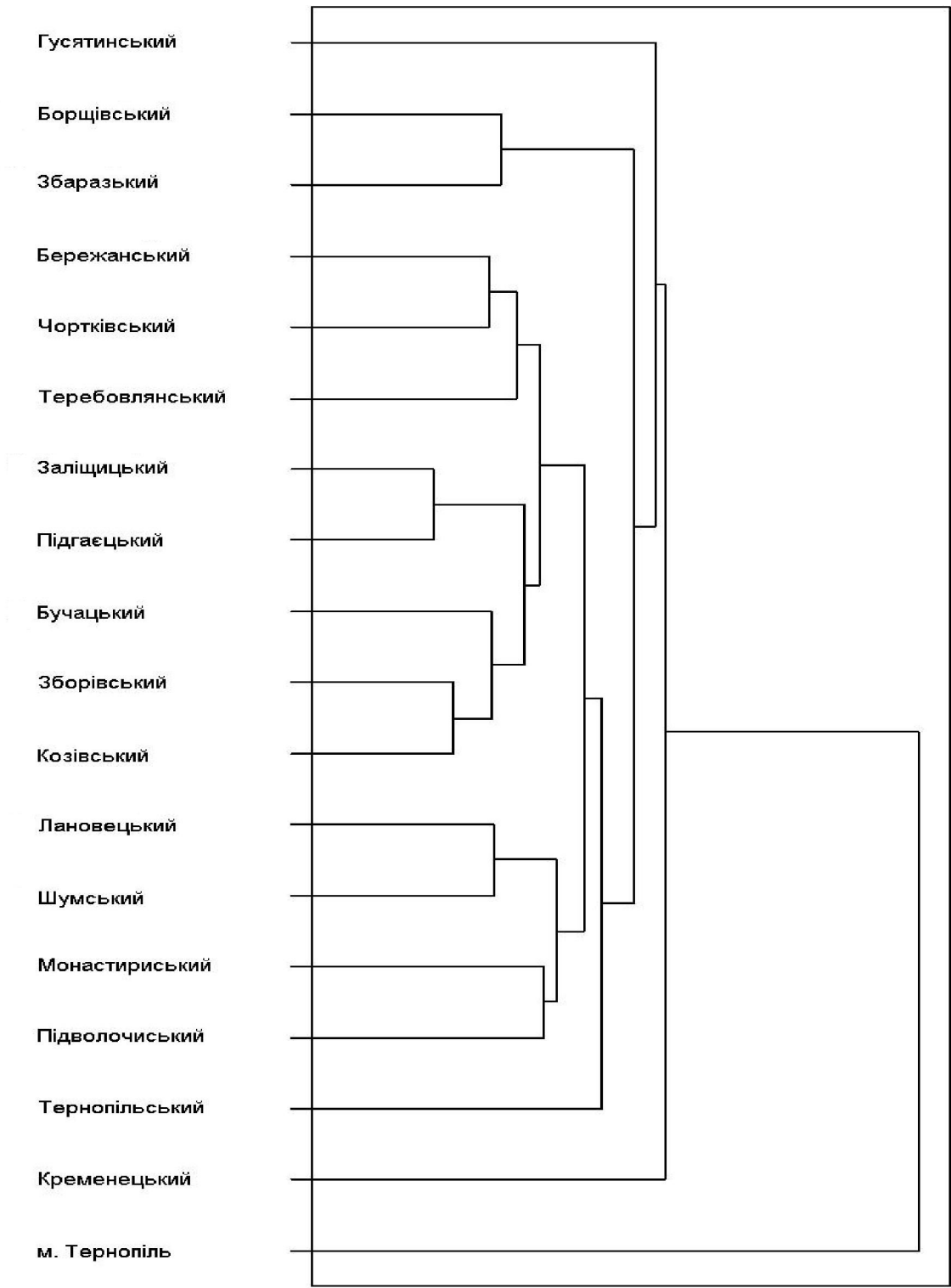
У результаті оцінки названих вище показників отримано інтегральні дані, що, представлені у виді граф-дерева (рис. 3. 21), складеного за методикою багатовимірною математичного аналізу.

Таблиця 3.17

**Інтегральна оцінка рівня життя населення районів Тернопільської області  
2007 р.**

Адміністративні райони	Показники–стимулятори									
	Заробітна плага	Коефіцієнт народжуваності	Забезпечення населення житлом	Рівень освіти	Забезпеченість медперсоналом	Забезпеченість населення лікарняними ліжками	Книжковий фонд бібліотек	Відвідування музеїв	Місця в кінотеатрах	Місця в клубах
По області	0,536	0,489	0,416	0,556	0,729	0,609	0,445	0,093	0,3	0,571
Бережанський	0,276	0,340	0,286	0,571	0,351	0,645	0,414	0,103	0,6	0,571
Борщівський	0,232	0,255	0,506	0,317	0,048	0,419	0,241	0,067	0,3	0,964
Бучацький	0,186	0,356	0,480	0,397	0,095	0,639	0,561	0,116	0,6	0,679
Гусятинський	0,290	0,340	0,442	0,238	0,176	0,544	0,515	0,065	0,6	0,750
Заліщицький	0,067	0,213	0,442	0,587	0,244	0,757	0,621	0,102	0,4	0,893
Збаразький	0,210	0,277	0,403	0,286	0,196	0,355	0,539	0,078	1	0,679
Зборівський	0,257	0,170	0,403	0,429	0,074	0,584	0,583	0,083	0,1	0,857
Козівський	0,324	0,255	0,351	0,476	0,054	0,557	0,576	0,065	0,3	0,607
Кременецький	0,199	0,894	0,584	0,143	0,057	0,743	0,285	0,086	0,4	0,464
Лановецький	0,222	0,383	0,688	0,463	0,107	0,679	0,815	0,100	0,3	0,536
Монастириський	0,150	0,298	0,753	0,365	0,384	0,686	0,908	0,040	0,7	0,929
Підволочиський	0,239	0,255	0,662	0,603	0,268	0,547	0,769	0,025	0,1	0,875
Підгаєцький	0,064	0,302	0,523	0,476	0,274	0,814	0,552	0,075	0,1	0,964
Теребовлянський	0,202	0,280	0,390	0,397	0,042	0,544	0,482	0,054	0,6	0,786
Тернопільський	0,489	0,255	0,558	0,714	0,140	0,750	0,526	0,065	0,9	0,500
Чортківський	0,479	0,383	0,351	0,683	0,250	0,578	0,486	0,081	0,5	0,607
Шумський	0,230	0,723	0,481	0,400	0,190	0,653	0,869	0,062	0,3	0,893
м. Тернопіль	1,000	0,851	0,273	1,000	1,000	0,872	0,287	1,000	0,04	0,000

\*Розраховано автором роботи



**Рис. 3. 21. Граф “дерево поєднань” адміністративних районів Тернопільської області за показниками рівня життя населення**

Із аналізу інтегральних показників рівня життя населення можна зробити висновок, що в усіх районах Тернопільської області рівень життя населення невисокий.

Найвищі в області інтегральні показники-дестимулятори, як видно з табл. 3.18, характерні для Монастирського району (0,648), Підволочиського району (0,609) та Підгаєцького району (0,594).

Таблиця 3.18

**Інтегральна оцінка рівня життя населення у районах Тернопільської області\***

Адміністратив-ні райони	Показники-дестимулятори										Інтегральна оцінка	Ранг	
	Коефіцієнт смертності	Рівень злочинності	Кількість самогубств	Рівень безробіття	Захворюваність на алкоголізм	Захворюваність на наркоманію	Захворюваність на туберкульоз	Захворюваність на СНІД	Скидання забруднених вод	Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення			Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від автотранспорту
По області	0,436	0,671	0,589	0,605	0,423	0,750	0,636	0,938	0,778	0,867	0,898	0,587	
Бережанський	0,248	0,825	1,000	0,617	0,449	0,821	0,675	0,977	0,571	0,963	0,957	0,552	11
Борщівський	0,282	1,000	0,700	0,272	0,755	0,893	0,927	1,000	0,714	0,877	0,921	0,557	9
Бучацький	0,521	0,968	0,600	0,407	0,582	1,000	0,745	0,977	0,571	0,914	0,936	0,571	7
Гусятинський	0,325	0,790	0,700	0,333	0,056	1,000	1,000	0,977	0,857	0,593	0,936	0,549	13
Заліщицький	0,299	0,839	0,300	0,716	0,316	0,786	0,509	1,000	0,714	0,975	0,957	0,577	4
Збаразький	0,299	0,856	0,100	0,136	1,000	0,821	0,800	1,000	0,857	0,926	0,950	0,552	10
Зборівський	0,265	0,956	0,500	0,000	0,316	1,000	0,727	1,000	0,857	1,000	0,971	0,533	15
Козівський	0,239	0,945	0,900	0,580	0,332	1,000	0,709	1,000	0,857	0,963	0,986	0,572	6
Кременецький	0,239	0,732	0,200	0,123	0,638	1,000	0,618	0,977	0,571	0,914	0,914	0,494	17
Лановецький	0,215	0,798	1,000	0,333	0,648	1,000	0,673	1,000	0,857	0,963	0,979	0,574	5
Монастирський	0,171	0,939	0,800	0,630	0,311	1,000	0,582	1,000	1,000	0,963	0,993	0,648	1
Підволочиський	0,197	0,695	0,900	0,802	0,117	1,000	0,691	1,000	1,000	0,963	0,950	0,609	2
Підгаєцький	0,137	0,854	0,600	0,407	0,362	1,000	0,509	1,000	1,000	1,000	1,000	0,594	3
Теребовлянський	0,308	0,746	1,000	0,778	0,107	0,750	0,255	1,000	0,714	0,914	0,921	0,521	16
Тернопільський	0,427	0,700	0,500	1,000	0,400	0,714	0,509	0,977	1,000	0,800	0,914	0,448	18
Чортківський	0,342	0,842	0,100	0,938	0,418	0,893	0,782	1,000	0,625	0,790	0,900	0,539	14
Шумський	0,291	0,774	0,700	0,111	0,449	1,000	0,636	1,000	0,857	0,988	0,986	0,563	8
м.Тернопіль	1,000	1,000	0,100	0,951	0,474	1,000	0,818	0,960	1,000	0,901	0,910	0,551	12

\*Розраховано автором роботи

Найнижчими показниками характеризуються Тербовлянський район (0,521), Кременецький район (0,494) та Тернопільський район (0,448). При цьому, лаг між найвищим і найнижчим рівнями життя становить всього 0,2, що свідчить про невелику різницю в рівнях людського розвитку на всій території області.

Врахування великої кількості показників, які позитивно впливають на рівень життя (показники-стимулятори) і знижують його (показники-дестимулятори) зумовило інші поєднання районів Тернопільської області. Це наочно відображає рис. 3. 21, на якому згруповано райони методом багатовимірною математичного аналізу (за даними табл. 3. 17 і 3. 18). Як видно із нього, незмінне місце має м. Тернопіль, показники-дестимулятори, що є нижчими від середніх в області, залишили його на провідних позиціях. Інші райони змінили своє місце.

Така невідповідність результатів оцінки рівня життя населення районів Тернопільської області пов'язана із зміною показників, що застосовувались для обчислень. Наприклад, якщо за показниками середньомісячної заробітної плати, рівня освіти, рівня урбанізації, забезпеченості житловою площею, які зважені до середньоукраїнського рівня, Тернопільський район займає провідні місця в області, то при врахуванні таких негативних показників, як: рівень злочинності, кількість самогубств, захворюваність на соціально небезпечні хвороби та активний туберкульоз, викиди шкідливих речовин у повітря від автотранспорту, зважених до максимального показника в області, за якими даний район має гірше становище, маємо зниження показника рівня життя.

Отже, за рівнем життя населення райони Тернопільської області можна поділити таким чином:

- 1) з найвищими у регіоні показниками рівня життя населення – Тернопільський, Кременецький, Гусятинський;
- 2) із середньообласними показниками рівня життя населення:
  - а) райони з невисоким рівнем зарплати, високим забезпеченням житлом і високим рівнем освіти, найнижчим рівнем безробіття – Збараський, Борщівський;

б) райони з невисокою зарплатою населення, високим рівнем освіти, невисоким забезпеченням житлом, високими рівнями злочинності і захворювання населення – Тербовлянський, Чортківський, Бережанський;

в) райони з середньообласними показниками зарплати, освіти, високим забезпеченням житлом, високими показниками злочинності, низьким рівнем безробіття – Козівський, Зборівський, Бучацький, Підгаєцький, Заліщицький;

з) райони з найнижчими в області показниками рівня життя населення: зарплати і освіти, охорони здоров'я, високими рівнями злочинності, захворюваності і безробіття – Лановецький, Шумський, Монастириський, Підволочиський.

Для кожної групи районів мають бути визначені головні напрямки соціально-економічного розвитку, які б були спрямовані на підвищення рівня життя людей, поліпшення його якості.

### **3. 6. Основні напрямки підвищення рівня життя населення регіону**

#### **3. 6. 1. Напрямки реалізації державної політики щодо підвищення рівня добробуту населення**

Перебудова економічних відносин в Україні, яка триває впродовж усього часу існування незалежної української держави, призвела до зниження рівня життя переважної частини населення, зменшення його платоспроможності, спричинила розшарування суспільства за рівнем доходів. Нерівномірність регіонального розвитку і рівня життя населення створює передумови для соціальної напруги в суспільстві, уповільнює ринкові перетворення та знижує їх ефективність.

Посилення диференціації соціально-економічного розвитку регіонів України, що відбувається в час ринкових перетворень, супроводжується розширенням ареалів депресивності та бідності, збільшенням розриву між показниками рівня життя людей.

Саме серед депресивних регіонів опинилась Тернопільська область, яку з впевненістю можна віднести саме до бідних. Для підвищення рівня життя населення в області необхідно негайно вживати заходи як на місцевому рівні, так і на загальнодержавному, щоб забезпечити високі темпи соціально-економічного розвитку.

Регіональна політика уряду має бути спрямована на інвестиційну підтримку відсталих регіонів, здатною не лише скоротити масштаби міжрегіональної економічної асиметрії, а й забезпечити підвищення темпів зростання національної економіки за рахунок раціонального використання соціально-економічного потенціалу регіональних економік, розвитку внутрішнього ринку і поглиблення міжрегіональної інтеграції.

Проте ці ефекти повною мірою можуть проявитись лише через тривалий час. У короткотерміновому періоді проблема вибору між поточною підтримкою, що дозволяє негайно підвищити рівень економічного, соціального та екологічного добробуту мешканців відсталих регіонів, та інвестиційною підтримкою, що дозволяє добитися підвищення цього рівня лише за тривалий час і лише за умови ефективної реалізації обраних для фінансування інвестиційних проектів, зберігає свою актуальність.

Метою регіональної економічної політики України повинно бути забезпечення такого перевищення темпів зростання економіки проблемних регіонів над темпами зростання економіки успішних регіонів, за якого темпи економічного зростання національної економіки в цілому підвищуються порівняно з варіантом проведення пасивної політики.

Така постановка мети означає, що [118]:

а) по-перше, основними реципієнтами державної підтримки повинні бути проблемні, а не успішні регіони;

б) по-друге, державна підтримка повинна бути спрямована більше на стимулювання економічного розвитку, ніж на задоволення поточних бюджетних потреб регіонів;

в) по-третє, за умови децентралізації системи використання фінансових ресурсів у країні більш розвинуті регіони зможуть розвиватись самостійно;

г) по-четверте, стратегічні інтереси регіонів повинні домінувати над поточними.

Забезпечення стійкого перевищення темпів зростання економіки проблемних регіонів над темпами зростання економіки успішних регіонів у реальних умовах може бути досягнуте лише за умови перерозподілу фінансових ресурсів, що створюються успішними регіонами, на користь проблемних регіонів. Природно, що такий перерозподіл не відповідає інтересам успішних регіонів, особливо в короткотерміновій перспективі. Проте позитивний ефект такого перерозподілу для системи в цілому в довгостроковій перспективі може істотно перебільшити втрати успішних регіонів, що проявиться не лише у скороченні міжрегіональної диференціації, але і в підвищенні темпів зростання національної економіки в цілому [152].

На першому етапі доцільно концентруватися на стимулюванні розвитку найбільш перспективних галузей і просторових полюсів зростання, здатних забезпечити найбільший динамізм розвитку відсталих районів. Це дозволить вирішити ряд завдань:

– підвищити темпи економічного зростання відсталих районів порівняно з тими, що лідирують;

– сформувати у межах відсталих районів динамічні полюси зростання, які здатні передавати імпульси розвитку іншим територіям, що входять до складу даного району, і помітно поліпшити гравітаційний потенціал усіх територій (який визначається рівнем транспортних витрат, пов'язаних з доступом до містких ринків продуктів і ресурсів);

– акумулювати внаслідок реалізації ефективних інвестиційних проектів фінансові ресурси, необхідні для подальшого розвитку відсталих районів.

Розв'язання цих завдань дозволить на другому етапі практично реалізувати і здійснити ефективну підтримку полюсів зростання “другого порядку”, що володіють дещо меншим потенціалом розвитку. Використовуючи створені на

першому етапі фінансові ресурси і ринкові можливості, можна буде підготувати і реалізувати інвестиційні проекти, зорієнтовані на забезпечення збалансованого розвитку відсталих районів. І тільки на третьому етапі реалізації цілей регіонального розвитку можуть бути розв'язані соціально-економічні проблеми відсталих районів та окремих населених пунктів.

Така послідовність дій зумовлена тим, що результативне вирішення проблем найвідсталіших районів та поселень можливе лише за умови істотного збільшення економічного і фінансового потенціалів регіонів, у межах яких вони розташовані. А це неможливо без попередньої реалізації найбільш ефективних інвестиційних проектів, які, швидше за все, можуть бути запропоновані не в зонах найбільш гострої депресії, а в інших точках простору, що володіють вагомими конкурентними перевагами, наприклад, агломераційною економією, наявністю родовищ корисних копалини або сприятливим розташуванням з точки зору доступу до ключових транспортних магістралей [152].

Розглядаючи різноманітні стратегії, які розробляє та приймає уряд, необхідно звернути увагу на те, що вони спрямовані лише на покращення економічного розвитку та підвищення фінансового забезпечення. В той же час в соціальній та екологічній сферах досі існує низка нерозв'язаних проблем. Соціальне становище населення Тернопільської області вимагає поліпшення, хоча й уряд запевняє, що у соціальній сфері відбуваються істотні поліпшення більшості її показників, адже своїм пріоритетом уряд визначив підвищення рівня життя громадян [152].

Показники рівня життя населення невисокі, якщо в країні спостерігається масове безробіття. Незважаючи на зусилля щодо його подолання представників влади всіх рівнів, а також роботодавців та працівників центру зайнятості, назвати цю працю системною та налагодженою поки ще важко.

Разом з тим можна забезпечити робочі місця для сільських жителів. Складається конфліктна ситуація на ринку праці: з одного боку наявна кількість безробітних, молоді з неактуальними на ринку праці спеціальностями, а з другого – багато вакансій залишається незаповненими через брак фахівців.



Необхідно відновлювати профорієнтаційну роботу в навчальних закладах, причому саме з технічних, інженерних спеціальностей, спрямовувати молодь на обрання професій, які б забезпечили її роботою, а не перетворювали на потенційного кандидата у безробітні.

Вирішенням проблем безробіття повинні займатися і самі підприємства (доплата за вислугу років, надання матеріальної допомоги, соціальна сфера). Тільки тоді соціально відповідальний бізнес сприятиме працевлаштуванню людей.

Одним із головних напрямів реалізації на державному рівні потенційних мотивацій населення на забезпечення належного рівня добробуту повинна стати реалізація Концепції гідної праці. Її принципи (можливість отримання роботи, вільний вибір роботи, продуктивна праця, рівність, безпека, гідність) можуть бути реалізовані лише за умови досягнення суспільством достатньо високого рівня політичного, економічного та людського розвитку. На регіональному рівні високу якість та кількість нових робочих місць, які забезпечують людині гідні умови праці, розкриття освітньо-професійного та творчого потенціалу, повинна забезпечити реалізація пріоритетних напрямків регіональної стратегії соціально-економічного розвитку [118].

Разом з тим, в соціальній політиці, в першу чергу, необхідно звертати увагу і на інші чинники: рівень розвитку культури, освіти, медицини, охорони здоров'я, а ще на їх доступність для населення. Ця проблема на даний час досить актуальна, оскільки відсутність доступу до цих основних компонентів соціальної сфери, або ж низький рівень їх розвитку у певному населеному пункті призводить до погіршення не лише рівня життя, а й якості самого населення: підвищується рівень захворювань, а як наслідок і смертей, зменшується освіченість громадян і разом з тим їх культурний рівень, підвищується злочинність. Такі процеси, що відбуваються з населенням, аж ніяк не ведуть до його розвитку, а навпаки – до деградації.

Проблемам екологічної безпеки населення уряд приділяє також надзвичайно мало уваги. Техногенне навантаження на довкілля посилюється,

проте уряд цьому не протидіє. Тому необхідною умовою виступає здійснення екологічного моніторингу, а також запровадження новітніх технологій, що зменшують тиск на довкілля.

Пріоритетними напрямками розвитку господарського комплексу області на період до 2011 року вважаємо наступні:

1. Підвищення якості та розширення асортименту продукції підприємств машинобудівного комплексу, зокрема, виробництво сільськогосподарської техніки, металообробного інструменту.

2. Розвиток електротехнічної промисловості визначатиметься рівнем диверсифікації і конкурентноздатності продукції підприємств-монополістів в цій галузі, а саме світлотехнічної корпорації “Ватра” та СП “Ватра-Шредер”.

3. У секторі промисловості високих технологій пріоритетним напрямком є стабілізація та поступальний розвиток підприємств з виробництва засобів радіозв’язку, антенних систем супутникового зв’язку, телекомунікаційного обладнання, виробниками яких є відповідно ВАТ “Тернопільський радіозавод “Оріон” та ДНТП “Промінь”.

4. У легкій промисловості – завершення технічного переоснащення підприємств, забезпечення надійних джерел постачання сировини та ринків збуту продукції.

5. Деревообробна та меблева промисловість розвиватиметься на основі впровадження сучасних технологій поглибленої переробки сировини і широкого використання штучних матеріалів шляхом розвитку наявних та створення нових виробничих потужностей. Розвиток деревообробної та меблевої промисловості області передбачає ефективне поєднання з вирішенням питання використання відходів шляхом створення виробництв одного з найбільш ефективних, екологічно чистих, біологічних видів палива – дерев’яних гранул (пеллет), що, в свою чергу, може стати одним із стратегічних напрямків в розвитку промисловості.

6. Перспективними напрямками збільшення виробництва окремих видів продукції переробної та харчової промисловості є:

- збільшення виробництва ріпаку, з подальшою переробкою його на біодизельне моторне пальне, як основний замітник органічного палива;
- збільшення вирощування кукурудзи для виробництва паливного етанолу, що дозволить зменшити залежність області від імпорту легких нафтопродуктів;
- збільшення виробництва м'яса та м'ясних виробів для забезпечення ринків України та сусідніх країн, враховуючи наявність в області унікальних традицій виробництва високотехнологічних м'ясних виробів;
- технічне переоснащення переробних підприємств з метою створення технологічних можливостей з виробництва конкурентноспроможної продукції.

### **3. 6. 2. Головні напрямки регіонального розвитку Тернопільської області**

Слід відзначити, що в області є певні напрацювання з формування стратегії розвитку краю та її реалізації. Ще у 2001 році за участю науковців Інституту регіонального розвитку Національної академії наук України зроблено першу спробу визначити стратегічні напрямки розвитку регіону і, як наслідок, рішенням обласної ради від 11 січня 2002 року затверджено перший варіант Стратегії розвитку Тернопільської області до 2005 року, а 27 лютого 2004 року внесено зміни та доповнення до параметрів регіонального розвитку.

Згідно з вимогами Стратегії економічного та соціального розвитку України “Шляхом європейської інтеграції”, схваленої 28 квітня 2004 року Указом Президента України, обласна Стратегія доопрацьована вже на період до 2015 року і 8 грудня 2004 року затверджена рішенням обласної ради [152].

Цією стратегією визначено наступні пріоритетні види діяльності: розвиток агропромислового комплексу, промисловості, туристично-рекреаційного бізнесу, малого підприємництва, впровадження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку економіки.

Обґрунтування положень Стратегії здійснювалось на основі результатів аналітичних досліджень та прогнозних розрахунків, чинних законодавчих і

нормативних актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету міністрів України, місцевих органів влади з урахуванням міжнародних правових актів та міжнародних угод, Схеми-прогнозу розвитку і розміщення продуктивних сил Тернопільської області на період до 2015 року (виконавець – Рада з вивчення продуктивних сил України НАН України) та інших наукових досліджень у сфері проблем та пріоритетів соціально–економічного розвитку регіонів України (зокрема, наукових видань Національного інституту стратегічних досліджень).

Метою Стратегії є визначення стратегічних цілей, завдань, пріоритетів і напрямів сталого економічного й соціального розвитку області на довгострокову перспективу з урахуванням загальнодержавних пріоритетів, оцінки місцевих конкурентних переваг, обмежень і загроз перспективного розвитку регіону.

Стратегія повинна забезпечити здійснення суттєвих та якісних перетворень у всіх сферах соціально-економічної діяльності задля підвищення рівня життя населення через [124; 152]:

- здійснення реструктуризації економіки області на основі запровадження інвестиційно-інноваційної моделі з урахуванням особливостей потенціалу регіону;

- розбудову та модернізацію виробничої інфраструктури для підвищення інвестиційної привабливості регіону, поліпшення умов запровадження передових інноваційних технологій;

- широкий розвиток підприємництва, насамперед середнього та малого бізнесу як головного чинника соціально-економічного розвитку області, підвищення зайнятості населення, наповнення місцевих бюджетів;

- формування оптимальної структури господарства регіону, забезпечення комплексного розвитку на основі ефективного використання природно-ресурсного, виробничо-економічного, науково-технічного та людського потенціалу з використанням переваг та можливостей районів;

- стимулювання розвитку депресивних територій, зменшення економічних та соціальних диспропорцій;

– акумулювання на рівні окремих адміністративно-територіальних одиниць обсягу ресурсів, достатнього для виконання власних і делегованих функцій органів місцевого самоврядування;

– сприяння всебічному розвитку людського потенціалу завдяки стабілізації та поліпшенню демографічної ситуації, досягненню продуктивної зайнятості населення, високому рівню розвитку соціальної інфраструктури.

Основні положення “Стратегії розвитку області на період до 2015 року” знайдуть реальне відображення під час розроблення перспективних та щорічних програм економічного та соціального розвитку області та її районів, спрямованих на підвищення рівня життя їх мешканців (рис. 3. 22).

Реалізація програмних документів дозволяє прогнозувати виконання завдань Стратегії та зростання показників соціально-економічного розвитку, зокрема, середньомісячна номінальна заробітна плата працівників повинна зрости у 2015 році у 4,1 раза, щорічний обсяг капітальних інвестицій – у 2,1 раза, обсяги експорту – 2,4 раза, обсяг реалізованої промислової продукції – 1,8 раза, обсяг реалізованої інноваційної промислової продукції – у 10 разів, обсяг реалізованої продукції сільського господарства – 1,45 раза, кількість підприємств готельного господарства – у 3 рази.

Головним результатом реалізації Стратегії має стати приріст виробництва в усіх сферах економіки суб’єктами господарювання, як правило, конкурентоспроможної продукції і таким чином досягнення основної стратегічної мети – підвищення рівня життя населення області [152; 206]. Це може бути досягнуто як шляхом реструктуризації економіки, так і за рахунок розвитку малого і середнього бізнесу.



Рис. 3. 22. Схематична структура Стратегії розвитку Тернопільської області на період до 2015 року [152]

З метою стимулювання подальшого розвитку області рішенням Тернопільської обласної ради від 19 листопада 2009 року №791 визначено спільні заходи відповідно до пріоритетів розвитку області, які пропонується вирішити із залученням центральних органів виконавчої влади та коштів державного бюджету в рамках укладення угоди регіонального розвитку області між Кабінетом Міністрів України та Тернопільською обласною радою.

Серед переліку основних пріоритетних напрямків, за якими передбачається здійснення спільних заходів центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, спрямованих на розв'язання проблем соціально-економічного розвитку області, які можуть бути здійснені в рамках угоди між Кабінетом Міністрів України та Тернопільською обласною радою, слід віднести наступні:

- розвиток високопродуктивного агропромислового комплексу, де основними із спільних заходів по їх реалізації вважати створення великотоварного виробництва тваринницької продукції, фермерських господарств, оновлення машинно-тракторного парку, здійснення фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу, стимулювання розвитку сільськогосподарської кооперації та будівництво гуртового сільськогосподарського ринку;

- розбудова і модернізація транспортної інфраструктури, де основними із спільних заходів по їх реалізації вважати реконструкцію аеропорту, будівництво автовокзалу – з розрахунку потужностей на західний регіон, будівництво автомобільних доріг (ці теми стають ще більш актуальними, враховуючи те, що в Україні буде проведена фінальна частина чемпіонату Європи з футболу 2012 року);

- впровадження високих Європейських та світових технологій і стандартів у галузях освіти та медицини, де основними із спільних заходів по їх реалізації вважати створення і функціонування комунального закладу Тернопільської обласної ради “Тернопільська університетська лікарня”, завершення будівництва

та реконструкції 29 навчально-виховних закладів області, а також завершення будівництва обласної наукової бібліотеки у м. Тернополі, обласного архіву;

- розвиток енергетичного сектору області, де основними із спільних заходів по їх реалізації є будівництво газорозподільної станції № 2 у м. Тернополі, будівництво підвідних газопроводів Борщів – Мельниця-Подільська та Юр'ямпіль – Шупарка;

- розвиток туристично-рекреаційного потенціалу області, в якому, на нашу думку, є надзвичайно великі скриті резерви і необмежене поле для діяльності;

- розвиток інфраструктури охорони навколишнього середовища, де основними із спільних заходів по їх реалізації є будівництво заводу із переробки та утилізації твердих побутових відходів.

На нашу думку, головними пріоритетами розвитку області та діяльності місцевих органів виконавчої влади на регіональному рівні є:

- мінімізація впливу фінансової кризи на соціально-економічні процеси в області, у тому числі досягнення макроекономічної стабілізації, мінімізації негативних соціальних наслідків; підтримка найвразливіших верств населення, недопущення стрімкого зростання рівня безробіття; поступове підвищення рівня економічної активності та створення умов для відновлення економічного зростання через використання конкурентних переваг області, задіяння місцевих резервів розвитку та забезпечення дотримання державної дисципліни цін, законодавства про працю, зайнятість та соціальний захист населення;

- стимулювання розвитку малого і середнього бізнесу;

- збільшення обсягів інвестицій у пріоритетні галузі економіки області;

- сприяння впровадженню ресурсо- та енергозберігаючих технологій, систем управління якістю;

- розвиток виробничої та соціальної інфраструктури місцевого та загальнодержавного значення;

- розвиток сучасної туристично-рекреаційної інфраструктури та підтримка культурного потенціалу і традицій;



– стабілізація податкової бази та створення умов для зростання власних податкових надходжень місцевих бюджетів різних рівнів;

– створення умов для сталого розвитку людських ресурсів на базі функціонування ефективної системи соціальних послуг.

Перспективним в області є розвиток туризму, який би значно підвищив доходи людей, які зайняті у цій сфері, і тих, які проживають у туристично-атрактивній місцевості. Такими місцевостями є Придністер'я і Товтровий кряж, Кременецькі гори і Опілля, а також старовинні містечка з їх архітектурними, фортифікаційними, палацовими спорудами.

Тернопільщина – це край із природними та історично-культурними, туристичними об'єктами світового та всеукраїнського значення (карстові печери, геологічні відслонення, товтрові гряди, духовні центри (Почаїв, Зарваниця), замки і палацові споруди тощо). Розвиток різноманітних видів туризму (пізнавального, спортивного, релігійного, наукового, оздоровчого) може стати чинником соціально-економічної активізації поселенської мережі регіону, а це, в свою чергу, зумовить піднесення рівня життя їх мешканців.

Для підвищення рівня життя населення та дотримання законодавчо встановлених державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій було б раціональним в області оптимізувати народжуваність і зменшити смертність, підвищити тривалість життя людей. Це може бути досягнуто через підтримку молодих сімей, поліпшення сфери охорони здоров'я та забезпечення належних умов праці та життя населення. З цією метою необхідна матеріальна підтримка сімей з дітьми, особливо багатодітних, відновлення функціонування лікарень у сільській місцевості (передусім у Шумському, Підволочиському, Монастириському, Бучацькому, Козівському районах), поліпшення матеріального забезпечення лікарняних закладів та фельдшерсько-акушерських пунктів, налагодження профілактичної роботи серед населення, відновлення мережі дошкільних навчальних закладів, особливо у сільській місцевості (понад 200 сіл).

У Тернопільській області є певні територіальні особливості у показниках рівня життя, причому ці відмінності є найбільшими між сільською місцевістю і

містами, між окремими групами районів. Їх також необхідно враховувати при розробці напрямів економічної і соціальної політики, для підвищення рівня життя населення. Так, суттєвого поліпшення у забезпеченні населення житлом, медичними та культурними закладами потребують Козівський, Підгаєцький, Бучацький, Терехівський, Шумський, Кременецький, Лановецький і Борщівський райони, у забезпеченні дошкільними закладами – Кременецький, Шумський, Зборівський райони. У всіх районах необхідне піднесення рівня доходів населення, передусім за рахунок зарплат, що можливе за умови активізації соціально-економічного розвитку цих територій, особливо сільської місцевості.

### **Висновки до розділу 3**

Кризові процеси в економіці, що тривають з 90-х років ХХ ст. дотепер, істотне скорочення валового внутрішнього продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного потенціалу, ослаблення державного регулювання і контролю у сфері економіки, нестабільність правових механізмів, ускладнення соціального забезпечення та соціального захисту громадян спричинили процеси, які негативно вплинули на життєвий рівень населення Тернопільщини, як і всіх регіонів України.

За всіма показниками, прийнятими для компонентної оцінки рівня життя населення (середня зарплата, обсяг послуг, забезпечення житлом, рівнями освіти та охорони здоров'я) область займає низькі показники в Україні.

Згідно із “Стратегією розвитку Тернопілля до 2015 року” визначено основні пріоритети підвищення рівня та поліпшення якості життя населення в регіоні. Зокрема, пропонується перетворення Тернопільської області на інвестиційно привабливий регіон з конкурентною економікою, у регіон чистого природного середовища, високорозвиненої культури, туризму та рекреації, у регіон з високим рівнем розвитку людських ресурсів, продуктивною зайнятістю населення, ефективною системою надання соціальних послуг.

Рівень життя населення характеризують невеликі доходи, у яких майже третину становить зарплата і майже половину – соціальні трансферти. Більші грошові доходи у жителів міст, домогосподарства з дітьми та членами сімей, що працюють. Внаслідок низьких показників оплати праці у галузях господарства та високого рівня безробіття (8,6 %) розміри зарплати в області є найнижчими в Україні (у 2007 р. – 943 грн.), але вона поступово збільшується.

Деякі надходження населення має від земельних ділянок (переважно в натуральному виразі їх має понад 50 % домогосподарств), а також як допомогу від родичів з-за кордону.

Загалом є позитивні тенденції у структурі сукупних доходів (збільшення трудових надходжень, зниження натуральних доходів), але вони нівелюються у роки економічної кризи збільшенням рівня інфляції і зростанням цін на товари, в т.ч. і товари продовольчої групи.

Майже половину своїх доходів домогосподарства витрачають на продукти харчування і товари першої необхідності, що також є ознакою низького рівня життя. Більші витрати на найнеобхідніші товари (60%) мають міські жителі порівняно з сільськими (40 %). Незважаючи на повільне збільшення доходів, що подає офіційна статистика, в області збільшуються витрати на придбання нерухомого і рухомого майна, що свідчить про наявність в регіоні тіньового сектора економіки і про значні трансферти заробітчан своїм родичам. Саме це певною мірою свідчить про підвищення рівня життя домогосподарств, у яких є заробітчани.

За самооцінкою населенням свого рівня життя, проведеного внаслідок соціологічного опитування, понад 54 % населення області визнало себе бідними, 42 % – із середнім рівнем доходів, мали неповноцінне харчування – 4,2 % членів домогосподарств.

## ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі виконано суспільно-географічне дослідження рівня життя населення регіону. На підставі проведених досліджень отримано такі висновки:

1. Рівень життя населення є складною категорією суспільно-географічної науки, що відображає значною мірою рівень соціально-економічного розвитку території. Звідси випливає необхідність використання оцінки рівня життя населення як основи для планування і прогнозування комплексного розвитку регіону. Відповідно, актуальним питанням є вивчення рівня життя населення з позицій суспільної географії, розробка теоретичних і методичних основ його дослідження.

2. Аналіз різноманітних підходів до розуміння змісту категорії "рівень життя населення" засвідчив її відмінність від категорій "якість життя", "спосіб життя", "умови життя" тощо. Встановлено, що рівень життя у широкому розумінні відображає рівень розвитку фізичних, духовних і соціальних потреб людини, ступінь їх задоволення, а також умови в суспільстві для задоволення таких потреб. Якщо якість життя є відображенням інтегральної оцінки умов життєдіяльності людей, то рівень життя – це покомпонентна характеристика таких умов.

3. Рівень життя населення є надзвичайно багатограним поняттям. Тому його оцінювання може здійснюватися як за об'єктивними показниками відповідності умов життєдіяльності певним життєвим стандартам, так і за суб'єктивною оцінкою населенням рівня задоволення власним життям. Позаяк рівень життя є інтегральною характеристикою розвитку суспільства загалом, то його оцінювання необхідно здійснювати з врахуванням сукупної дії просторово організованих чинників та побудовою такої покомпонентної структури цієї категорії, що враховує найрепрезентативніші характеристики такого рівня. До таких віднесено групу показників, що характеризують ступінь матеріального забезпечення населення регіону, та соціальні індикатори. За їх допомогою можна отримати характеристику складових рівня життя і обчислити його інтегральний

показник, що зроблено в роботі для Тернопільської області загалом і для окремих її регіонів, для міст і сільської місцевості.

4. Рівень життя населення регіону є наслідком сукупної дії загальних, регіональних та локальних чинників. Загальні чинники проявляються через економічну і соціальну політику держави, які визначають цілі і напрямки діяльності щодо підвищення рівня життя, встановлюють правові гарантії тих чи інших можливостей для задоволення потреб. Вони конкретизуються через різні проекти і програми, дії владних структур щодо матеріального забезпечення людей, їх соціальну підтримку.

Регіональні чинники (тип і рівень освоєння території, демографічний розвиток, природні і екологічні умови, регіональна економічна і соціальна політика тощо) впливають на обсяги і структуру доходів та витрат людей, особливості їх життєдіяльності (відтворювальної, трудової та ін.) у певному регіоні. Встановлено, що вирішальний вплив на рівень життя населення Тернопільської області мають загальні чинники, а з регіональних – тип освоєння і рівень освоєності території. Екологічний чинник суттєвого впливу у цьому регіоні не має, бо Тернопільська область відноситься до "відносно чистих" регіонів України.

5. За допомогою системи індикаторів здійснено аналіз рівня життя населення Тернопільської області, встановлено, що цей регіон відноситься до бідних за показниками доходів і витрат населення, всі соціальні показники (за винятком рівня освіченості людей) значно нижчі від середньоукраїнських.

Аналіз територіальних особливостей окремих складових рівня життя населення і його інтегрального показника дозволило виділити в межах області три групи районів (кластерів), для них обґрунтовані головні напрямки підвищення цього рівня.

6. Результати самооцінки населенням рівня задоволення матеріальних потреб підтвердили висновок про низький рівень життя людей у регіоні. Понад половина респондентів соціологічного опитування (січень 2009 р.) визнали себе бідними, основним джерелом доходу в них була зарплата або пенсія (найнижчі в

Україні), вони відмовляють собі у найнеобхіднішому, крім продуктів харчування. Більшість бідних людей проживає в сільській місцевості, де доходи від сільськогосподарського виробництва ще низькі, а орендна плата за земельні паї є натуральною. Деяке піднесення рівня життя, що спостерігалось у 2004–2005 рр., знівельовалося кризовими процесами у виробництві, зростанням показників інфляції та цін.

7. Для подолання бідності, піднесення рівня життя населення необхідні зусилля як уряду, так і органів місцевого самоврядування. Регіональна політика уряду повинна бути спрямована на ефективне використання ресурсного потенціалу та створення сприятливих умов для динамічного соціально-економічного розвитку Тернопільської області. З цією метою у регіоні розроблена і має бути реалізована “Стратегія розвитку Тернопілля до 2015 року”. У ній пропонуються заходи з перетворення регіону з депресивного у інвестиційно привабливий з конкурентною економікою. Пріоритетний розвиток сільського господарства, транспорту, туризму, галузей промисловості, що використовують місцеву сировину, розвиток малого і середнього бізнесу, передусім у сфері послуг, рекреації тощо, стане важливими джерелами доходів міських і сільських жителів регіону, що значно підвищить рівень їх життя у майбутньому.

# **ДОДАТКИ**

Додаток А.1

**Введення житла у районах Тернопільської області і м. Тернополі**

*(кв.м у розрахунку на 1000 жителів)\**

Райони	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	200
<b>По області</b>	<b>232</b>	<b>129</b>	<b>153</b>	<b>106</b>	<b>139</b>	<b>173</b>	<b>220</b>	<b>185</b>	<b>277</b>
Бережанський	246	92	185	107	149	168	249	222	211
Борщівський	230	46	36	31	48	105	72	75	121
Бучацький	105	58	71	53	71	101	94	105	88
Гусятинський	73	169	102	64	160	66	99	90	125
Заліщицький	175	91	71	87	99	313	108	164	295
Збарзький	194	162	243	158	104	91	38	64	79
Зборівський	185	54	56	27	83	56	5	142	113
Козівський	122	98	71	183	190	163	113	184	249
Кременецький	125	152	132	190	138	212	248	173	221
Лановецький	189	40	88	105	77	68	88	64	63
Монастириський	207	101	83	126	135	143	121	88	74
Підволочиський	49	88	58	55	16	85	70	61	75
Підгаєцький	-	42	138	84	215	218	120	91	56
Теребовлянський	76	78	87	83	48	53	24	115	163
Тернопільський	205	228	305	143	200	251	442	502	839
Чортківський	219	89	153	156	86	105	126	161	244
Шумський	253	43	255	67	43	24	22	37	91
м. Тернопіль	556	234	273	121	271	347	611	358	583

\*За даними Головного управління статистики у Тернопільській області [149, с. 170]



Додаток А.2

**Введення в експлуатацію житла у сільській місцевості районів  
Тернопільської області, (кв.м загальної площі)\***

Райони	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
<b>По області</b>	<b>60593</b>	<b>23317</b>	<b>28339</b>	<b>24182</b>	<b>29846</b>	<b>36784</b>	<b>44946</b>	<b>55615</b>	<b>71724</b>
Бережанський	4077	864	2264	1834	2454	2367	3117	3262	2483
Борщівський	3224	840	994	286	1338	3500	1502	1709	2046
Бучацький	7891	1562	1509	1236	1262	1730	2673	2549	2499
Гусятинський	2143	691	1125	143	2760	132	1039	708	1595
Заліщицький	4423	956	1367	1356	664	1961	625	1447	638
Збаразький	2129	730	1912	481	328	–	–	688	–
Зборівський	2488	563	359	313	1981	1386	236	1765	1504
Козівський	1536	1014	644	1743	2240	3357	1574	2264	4400
Кременецький	3819	3834	1457	1704	960	4251	5784	6089	6065
Лановецький	1305	–	90	1124	1381	552	302	463	322
Монастириський	1487	1367	1741	1619	2491	1632	1631	1009	705
Підволочиський	883	220	–	922	–	–	672	225	1349
Підгаєцький	556	–	549	153	1361	2172	1782	1679	849
Теребовлянський	862	–	482	–	–	–	–	3147	3718
Тернопільський	18556	7803	11894	7980	10088	13398	23612	28145	39175
Чортківський	2292	2281	1605	2759	–	–	–	–	4070
Шумський	2912	592	347	529	538	346	397	466	306

\*За даними Головного управління статистики у Тернопільській області [149, с. 171]

## Додаток А.3

**Міський житловий фонд у районах Тернопільської області,***(тис. кв. м. загальної площі)\**

Райони	Весь житловий фонд					
	1990	1995	2000	2005	2006	2007
<b>По області</b>	<b>7447,0</b>	<b>7912,0</b>	<b>9063,9</b>	<b>9585,6</b>	<b>9722,6</b>	<b>9822,4</b>
Бережанський	393,1	320,1	326,3	353,6	356,6	360,6
Борщівський	311,7	353,5	380,6	384,8	388,9	387,3
Бучацький	266,8	265,8	279,9	283,5	286,6	289,4
Гусятинський	429,8	414,9	416,5	438,8	444,8	458,9
Залщицький	214,2	195,3	205,1	233,1	240,0	255,2
Збаразький	273,9	306,0	318,6	357,3	360,3	365,0
Зборівський	153,2	169,7	176,2	175,4	177,0	180,7
Козівський	192,1	204,9	215,8	235,7	241,3	247,1
Кременецький	515,2	550,6	584,5	649,5	657,0	670,9
Лановецький	160,7	141,3	148,1	156,3	156,0	156,6
Монастирський	176,7	182,7	203,1	243,0	244,6	246,3
Підволочиський	199,0	226,0	242,2	251,8	252,7	254,5
Підгаєцький	–	83,3	79,2	88,7	89,0	89,4
Теребовлянський	331,2	315,6	326,4	343,1	349,3	357,6
Тернопільський	143,4	150,8	204,0	222,4	229,1	246,6
Чортківський	371,7	413,4	489,5	540,6	552,5	556,3
Шумський	96,8	93,4	101,3	113,8	113,8	114,1
м. Тернопіль	3119,1	3439,8	4366,6	4514,2	4583,1	4585,9

\*За даними Головного управління статистики у Тернопільській області [149, с. 373]

Додаток А.4

**Введення в експлуатацію загальної площі житла та кількість збудованих квартир у Тернопільській області\***

Показники	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Введення в експлуатацію загальної площі, тис. м <sup>2</sup>	187	149	175	121	156	194	245	204	304
<i>у тому числі</i>									
у міських поселеннях	127	125	147	97	126	157	200	149	232
у сільській місцевості	60	24	28	24	30	37	45	55	72
Кількість збудованих квартир, одиниць	2224	1442	1571	1028	1454	1809	2401	1824	2820
<i>у тому числі</i>									
у міських поселеннях	1683	1283	1376	872	1261	1588	2130	1511	2424
у сільській місцевості	541	159	196	156	193	221	271	313	396

\*За даними Головного управління статистики у Тернопільській області [150, с. 169]

Додаток Б.1

**Розподіл населення Тернопільської області за рівнем освіти\***

Показники	Україна		Тернопільська	
	2007	2008	2007	2008
Кількість населення у віці 6 років і старші – усього (тисяч)	42456,2	42106,1	1031,5	1019,1
Розподіл населення (%) у віці 6 років і старші за рівнем освіти:				
повна вища	15,6	16,4	9,5	9,4
базова вища	1,0	1,1	1,9	2,1
неповна вища	17,9	18,0	11,0	14,8
повна загальна середня	37,9	37,2	41,4	38,0
базова загальна середня	13,1	12,9	17,0	12,1
початкова загальна середня	9,4	9,1	14,5	16,0
не мають початкової загальної та неписьменні	5,1	5,3	4,7	7,6
<i>Довідково:</i>				
частка населення у віці 6 років і старші, яке має професійно-технічну освіту	20,4	20,3	25,0	28,5

\*За даними Головного управління статистики у Тернопільській області [174, с. 18]

## Додаток Б.2

## Загальноосвітні та вищі навчальні заклади у Тернопільській області\*

Роки	Загальноосвітні навчальні заклади			Вищі навчальні заклади			
	усього, од	у них		I–II рівнів акредитації		III–IV рівнів акредитації	
		учнів, тис. осіб	учителів, тис. осіб	усього, од	у них студентів, осіб	усього, од	у них студентів, осіб
1940/41	1177	216,8	6,7	10	2124	1	985
1950/51	1279	186,2	7,8	11	3769	1	1584
1955/56	1258	144,1	8,6	15	6032	1	3128
1960/61	1493	165,2	10,6	15	7267	2	3914
1965/66	1381	208,5	12,2	16	11597	2	6137
1970/71	1152	216,7	12,8	17	12508	2	7490
1975/76	1019	207,9	13,7	15	12342	3	12116
1980/81	906	189,0	13,1	14	12634	3	13344
1985/86	875	173,8	13,9	14	12661	3	13530
1990/91	878	168,5	16,7	15	13404	3	17496
1995/96	913	169,6	18,1	15	12524	8	22626
2000/01	924	169,9	18,5	13	10972	9	43797
2001/02	925	167,5	17,8	13	11492	9	47377
2002/03	930	163,1	18,1	13	11978	9	51948
2003/04	924	157,5	17,9	13	10924	10	58562
2004/05	922	151,5	18,0	13	10795	10	56795
2005/06	920	144,8	18,3	12	9483	11	57414
2006/07	909	138,4	18,3	12	9294	10	54844
2007/08	904	133,2	18,5	10	7273	10	55173
2008/09	903	126,8	18,4	10	7201	10	55955

\*За даними Головного управління статистики у Тернопільській області [150, с. 383]

Додаток Б.3  
**Кількість осіб, які навчалися в навчальних закладах  
у Тернопільській області \***

*(на початок навчального року)\**

Показники	2007/ 08	2008/ 09
<b>Усього, тис. осіб</b>	<b>208,4</b>	<b>202,9</b>
У загальноосвітніх навчальних закладах	133,2	126,8
денних	131,0	124,7
вечірніх (змінних), уключаючи тих, хто навчався заочно	2,2	2,1
У професійно-технічних навчальних закладах	12,7	12,9
У вищих навчальних закладах		
I–II рівнів акредитації	7,3	7,2
III–IV рівнів акредитації	55,2	56,0
<b>У розрахунку на 10 тис. осіб</b>		
У загальноосвітніх навчальних закладах	1213	1160
У професійно-технічних навчальних закладах	115	118
У вищих навчальних закладах		
I–II рівнів акредитації	66	66
III–IV рівнів акредитації	502	512

На початок 2008/09 навчального року в 6 приватних вищих навчальних закладах різних рівнів акредитації навчалися 4,7 тис. студентів.

\*За даними Головного управління статистики у Тернопільській області [150, с. 383]

Додаток В.1

**Розподіл домогосподарств Тернопільської області за кількістю їх членів і наявністю дітей у їх складі, відсотків\***

Показники	2000			2005			2006			2007		
	всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають	
		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості
<b>Всі домогосподарства</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>
у тому числі складаються з осіб												
однієї	17,4	10,5	22,5	19,4	18,3	20,5	19,0	21,0	17,4	22,0	18,4	23,3
двох	20,5	18,5	21,8	27,5	27,3	27,7	25,5	26,2	24,9	18,2	19,7	18,5
трьох	18,7	25,2	14,0	15,2	20,6	10,7	19,4	23,7	15,9	27,3	30,7	20,5
чотирьох і більше	43,4	45,8	41,7	37,9	33,8	41,1	36,1	29,1	41,8	32,5	31,2	37,7
Середній розмір одного домогосподарства, осіб	3,34	3,38	3,31	2,98	2,80	3,12	2,98	2,80	3,12	2,97	2,79	3,12
Частка домогосподарств без дітей	47,2	37,6	54,2	54,5	48,1	59,7	54,1	55,7	52,8	53,2	47,5	60,1
Частка домогосподарств з дітьми до 18 років	52,8	62,4	45,8	45,5	51,9	40,3	45,9	44,3	47,2	46,8	52,5	39,9
з них частка домогосподарств з дітьми у віці												
до 7 років	41,8	39,1	44,5	25,8	15,5	36,5	37,9	40,7	35,8	35,9	43,0	31,3
7 – 13 років	50,4	47,0	53,8	57,0	57,5	56,7	41,1	39,0	42,7	42,2	41,8	38,5
14 – 17 років	39,9	43,8	36,1	40,6	43,5	37,5	36,4	36,4	36,5	40,9	32,8	45,6

\*За даними Головного управління статистики у Тернопільській області [150, с. 331]

Додаток В.2

**Розподіл домогосподарств Тернопільської області за наявністю працюючих осіб у їх складі, відсотків\***

Показники	2000			2005			2006			2007		
	всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають	
		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості
<b>Всі домогосподарства</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>
у тому числі частка домогосподарств, відсотків, де												
є працюючі особи	65,0	85,3	50,0	59,6	64,3	55,8	64,9	75,6	56,2	64,6	70,6	59,7
немає працюючих осіб	35,0	14,7	50,0	40,4	35,7	44,2	35,1	24,4	43,8	35,4	29,4	40,3
Середня кількість працюючих в розрахунку на одне домогосподарство, осіб	1,1	1,6	0,8	1,0	1,1	0,9	1,0	1,2	0,8	1,0	1,1	0,9
Коефіцієнт економічного навантаження на одного працюючого члена домогосподарства, разів	2,94	2,13	4,14	2,95	2,57	3,31	3,08	2,34	4,00	2,99	2,47	3,53

\*За даними Головного управління статистики у Тернопільській області [150, с. 332]



## Додаток Д. 1

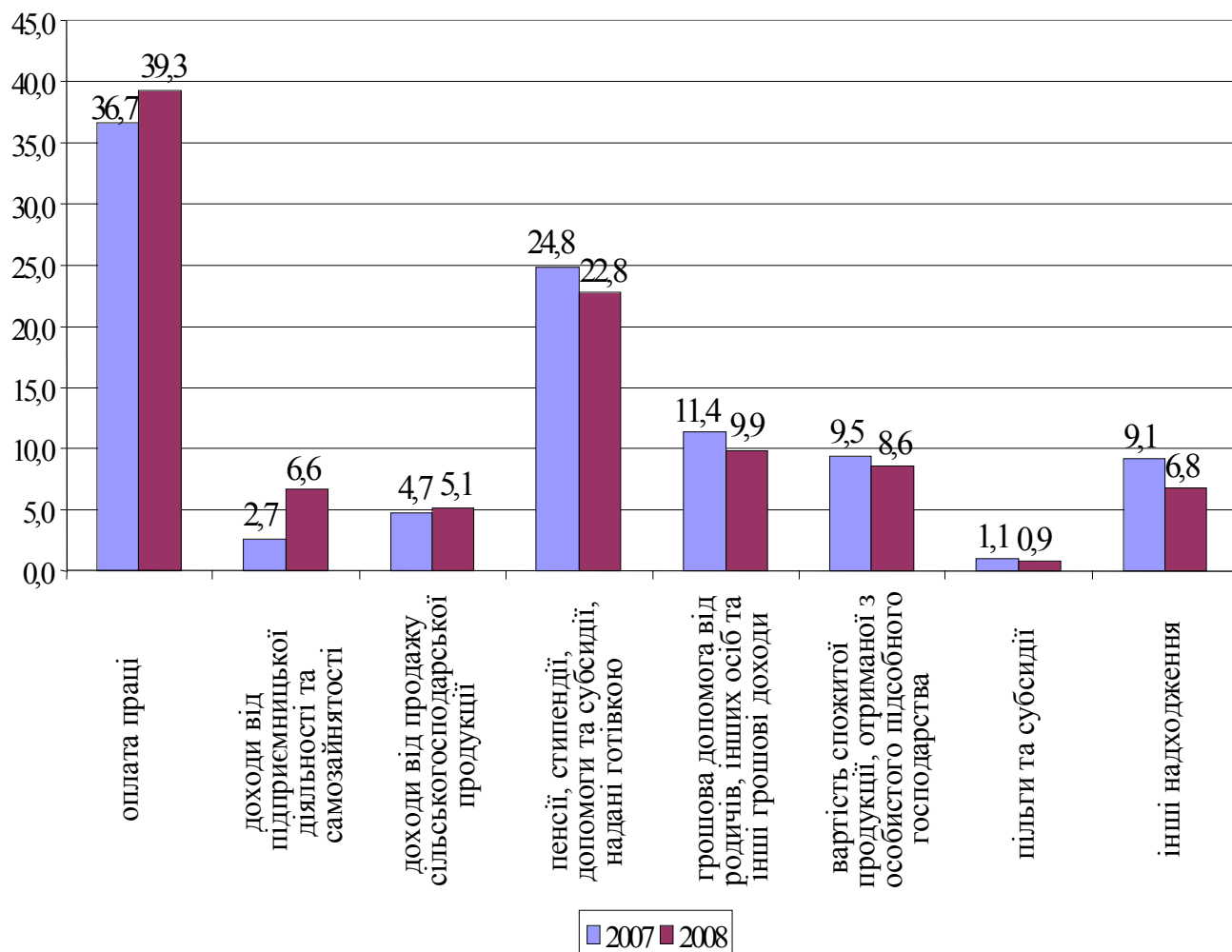
**Обсяги і структура доходів населення Тернопільської області, (млн. грн.)\***

Показники	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
<b>Доходи</b>	<b>2740</b>	<b>3119</b>	<b>3983</b>	<b>4942</b>	<b>6969</b>	<b>8708</b>	<b>11367</b>
у тому числі							
Заробітна плата	935	1044	1252	1530	2118	2793	3791
Прибуток і змішаний дохід	758	857	876	962	1285	1620	2276
Доходи від власності, одержані	93	89	137	133	179	208	301
Соціальна допомога та інші одержані поточні трансферти	954	1129	1718	2317	3387	4087	4999
у тому числі							
соціальні допомоги	442	607	705	1031	1778	2146	2408
інші поточні трансферти	6	10	397	542	575	644	810
соціальні трансферти в натурі	506	512	616	744	1034	1297	1781

\*За даними Головного управління статистики у Тернопільській області [149, с. 325]

Додаток Д. 2

**Структура сукупних ресурсів домогосподарств Тернопільської області,**  
*(у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, %)\**



\*Складено за даними Головного управління статистики у Тернопільській області [174, с .57]

Додаток Д. 3

**Доходи домогосподарств Тернопільської області**

(у середньому на одне домогосподарство за рік; грн.)\*

Показники	2000			2005			2006			2007		
	усього	у міських поселеннях	у сільській місцевості	усього	у міських поселеннях	у сільській місцевості	усього	у міських поселеннях	у сільській місцевості	усього	у міських поселеннях	у сільській місцевості
Грошові доходи	3245	3642	2953	12010	10878	12927	13524	14196	12960	18672	19596	17916
Сукупні ресурси	6295	6665	6022	14663	12730	16228	16800	16560	16992	23256	23364	23160
Довідково:												
кількість домогосподарств, тис.	336,6	142,8	193,8	372,8	166,8	206,0	368,8	166,0	202,8	367,6	165,7	201,9
середній розмір домогосподарства, осіб	3,34	3,38	3,31	2,98	2,80	3,12	2,98	2,79	3,14	2,97	2,79	3,12

\*За даними Головного управління статистики у Тернопільській області [150, с. 352]

Додаток Д.4  
**Структура доходів і витрат населення Тернопільської області**  
*(відсотків)\**

Показники	2001	2003	2004	2005	2006	2007	2008
<b>Доходи</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>
у тому числі							
заробітна плата	34,1	31,4	30,9	30,4	32,1	33,4	32,8
Прибуток та змішаний дохід	27,7	22,0	19,5	18,4	18,6	20,0	20,7
Доходи від власності, одержані	3,4	3,5	2,7	2,6	2,4	2,6	2,8
Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	34,8	43,1	46,9	48,6	46,9	44,0	43,7
у тому числі							
соціальні допомоги	16,2	17,7	20,9	25,5	24,6	21,2	21,2
інші поточні трансферти	0,1	10,0	11,0	8,3	7,4	7,1	...
соціальні трансферти в натурі	18,5	15,4	15,0	14,8	14,9	15,7	...
<b>Витрати та заощадження</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>
у тому числі							
Придбання товарів та послуг	83,2	74,7	69,9	67,8	70,9	71,3	73,4
Доходи від власності, сплачені	0,0	0,2	0,4	0,6	1,1	1,6	2,0
Поточні податки на доходи та майно, інші сплачені поточні трансферти	4,1	5,0	4,5	4,0	4,0	4,6	5,0
у тому числі							
поточні податки на доходи, майно тощо	3,3	3,9	3,0	2,9	2,8	3,5	3,4
внески на соціальне страхування	0,6	0,8	1,1	0,8	0,9	0,8	...
інші поточні трансферти	0,2	0,3	0,4	0,3	0,3	0,3	...
Нагромадження нефінансових активів	2,5	0,0	-0,1	1,9	1,9	2,5	3,3
Приріст фінансових активів	10,2	20,1	25,3	25,7	22,1	20,0	16,3

\*За даними Головного управління статистики у Тернопільській області [150, с. 324]

## Додаток Е.1

**Обсяги і структура витрат населення Тернопільської області, (млн. грн.)\***

Показники	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
<b>Витрати та заощадження</b>	<b>2740</b>	<b>3119</b>	<b>3983</b>	<b>4942</b>	<b>6969</b>	<b>8708</b>	<b>11306</b>
у тому числі							
Придбання товарів та послуг	2278	2574	2976	3453	4727	6169	8040
Доходи від власності, сплачені	1	1	7	19	42	93	180
Поточні податки на доходи та майно, інші сплачені поточні трансферти	113	151	201	221	277	351	531
у тому числі							
поточні податки на доходи, майно тощо	90	117	154	151	200	249	403
внески на соціальне страхування	17	24	34	52	57	77	...
інші поточні трансферти	6	10	13	18	20	25	...
Нагромадження не фінансових активів	68	54	0	-7	131	168	295
Приріст фінансових активів	280	339	799	1256	1792	1927	2260

\*За даними Головного управління статистики у Тернопільській області [149, с. 325]

## Додаток Е.2

## Структура грошових витрат домогосподарств Тернопільської області

(в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство)\*

Показники	2000			2005			2006			2007		
	всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають		всі домогосподарства	у тому числі, які проживають	
		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості
<b>Всього грошових витрат, грн.</b>	<b>424</b>	<b>537</b>	<b>340</b>	<b>987</b>	<b>1018</b>	<b>963</b>	<b>1155</b>	<b>1384</b>	<b>967</b>	<b>1556</b>	<b>1876</b>	<b>1294</b>
<b>відсотків</b>												
Споживчі грошові витрати	<b>88,4</b>	<b>91,7</b>	<b>84,5</b>	<b>83,6</b>	<b>94,2</b>	<b>74,5</b>	<b>87,1</b>	<b>91,7</b>	<b>81,7</b>	<b>88,5</b>	<b>93,7</b>	<b>82,3</b>
Продовольчі товари (включаючи харчування поза домом, алкогольні напої, тютюнові вироби)	52,6	52,1	53,0	49,1	60,3	39,5	50,2	54,2	45,5	44,5	48,3	39,9
<b>Непродовольчі товари</b>	<b>19,8</b>	<b>19,8</b>	<b>19,9</b>	<b>26,0</b>	<b>23,7</b>	<b>27,8</b>	<b>26,3</b>	<b>24,5</b>	<b>28,7</b>	<b>32,1</b>	<b>31,0</b>	<b>33,5</b>
Послуги	16,0	19,8	11,6	8,5	10,2	7,2	10,6	13,0	7,5	11,9	14,4	8,9
<b>Неспоживчі грошові витрати</b>	<b>11,6</b>	<b>8,3</b>	<b>15,5</b>	<b>16,4</b>	<b>5,8</b>	<b>25,5</b>	<b>12,9</b>	<b>8,3</b>	<b>18,3</b>	<b>11,5</b>	<b>6,3</b>	<b>17,7</b>
Витрати на особисте підсобне господарство	6,1	2,5	10,5	5,8	0,6	10,3	5,1	0,5	10,6	3,6	0,8	6,9
Допомога родичам, іншим особам	1,7	1,6	1,9	2,9	2,6	3,2	2,6	2,2	3,2	3,1	2,6	3,8
Купівля нерухомості	1,0	1,8	0,0	–	–	–	0,1	–	0,1	–	–	–
Капітальний ремонт, будівництво житла та інших будівель	0,4	0,2	0,5	3,2	2,1	4,1	3,7	5,0	2,2	2,9	1,1	5,0
Купівля акцій, сертифікатів, валюти, вклади до банків	1,5	1,0	2,1	4,1	–	7,6	0,9	0,1	1,8	1,2	0,8	1,6
Інші витрати (податок, збори, внески, аліменти).	0,9	1,2	0,5	0,4	0,5	0,3	0,5	0,5	0,4	0,7	1,0	0,4

## Додаток Е.3

**Структура грошових витрат домогосподарств Тернопільської області з дітьми залежно від кількості дітей у їх складі**

*(в середньому на місяць у розрахунку на одне домогосподарство)\**

Показники	2006					2007				
	всі домогосподарства з дітьми	з кількістю дітей			всі домогосподарства без дітей	всі домогосподарства з дітьми	з кількістю дітей			всі домогосподарства без дітей
		одна	дві	три і більше			одна	дві	три і більше	
<b>Всього грошових витрат, грн.</b>	<b>1464</b>	<b>1389</b>	<b>1499</b>	<b>2554</b>	<b>887</b>	<b>1904</b>	<b>1927</b>	<b>1913</b>	<b>998</b>	<b>1251</b>
<b>Споживчі грошові витрати</b>	<b>89,0</b>	<b>88,5</b>	<b>91,2</b>	<b>73,9</b>	<b>84,2</b>	<b>88,7</b>	<b>91,6</b>	<b>83,9</b>	<b>89,9</b>	<b>88,1</b>
Продовольчі товари (включаючи харчування поза домом, алкогольні напої, тютюнові вироби)	50,6	49,4	52,9	41,5	49,6	41,8	42,9	39,9	48,2	47,9
Непродовольчі товари	27,9	28,4	28,1	23,6	24,2	34,7	36,2	32,5	32,9	28,2
Послуги	10,5	10,7	10,8	8,8	10,4	12,2	12,5	11,5	8,8	12,0
<b>Неспоживчі грошові витрати</b>	<b>11,0</b>	<b>11,5</b>	<b>8,2</b>	<b>26,1</b>	<b>15,2</b>	<b>11,3</b>	<b>8,4</b>	<b>16,1</b>	<b>10,1</b>	<b>11,9</b>
Витрати на особисте підсобне господарство	3,9	4,0	4,1	1,5	7,0	3,0	2,7	3,6	6,7	4,3
Допомога родичам, іншим особам	1,5	1,6	1,5	1,5	4,3	2,8	2,8	2,7	3,2	3,6
Купівля нерухомості	–	–	–	–	0,1	–	–	–	–	–
Капітальний ремонт, будівництво житла та інших будівель	4,9	5,6	1,8	22,9	2,1	3,8	1,3	8,1	–	1,7
Купівля акцій, сертифікатів, валюти, вклади до банків	0,1	0,0	0,1	–	2,0	1,3	1,4	1,0	–	1,1
Інші витрати (податки, збори, внески, аліменти)	0,5	0,3	0,7	0,2	0,3	0,4	0,2	0,7	0,2	1,2

\*За даними Головного управління статистики у Тернопільській області [150, с. 337]

## Додаток Ж.1

## Самооцінка населенням стану здоров'я\*

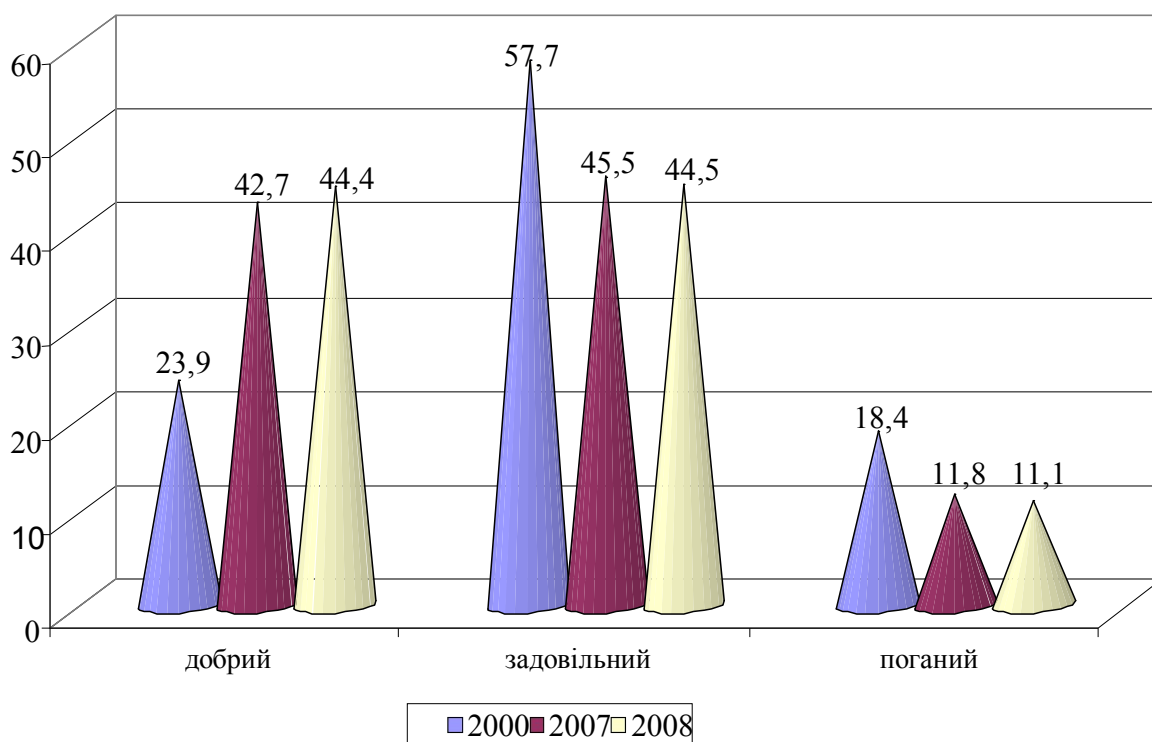
Показники	Україна		Тернопільська	
	2007	2008	2007	2008
Кількість населення - усього (тис.осіб)	45080,7	44688,8	1091,5	1080,3
у т.ч. оцінили стан здоров'я, як (%)				
добрий	42,7	44,4	55,1	57,7
задовільний	45,5	44,5	31,4	32,1
поганий	11,8	11,1	13,5	10,2
Кількість осіб, які повідомили, що хворіли за останні 12 місяців – усього (тис.)	32225,6	33749,3	670,0	718,0
Кількість осіб, які повідомили, що мають хронічні (6 місяців і більше) захворювання або проблеми зі здоров'ям – усього (тис.)	15483,8	16494,7	357,3	381,1
у тому числі мають хронічні захворювання або проблеми зі здоров'ям (%):				
астму неалергічну	1,6	1,5	2,6	0,3
астму алергічну	1,0	0,7	1,5	1,0
алергію (за виключенням алергічної астми)	3,3	3,4	1,5	1,9
діабет	3,8	3,7	3,2	1,9
катаракту	3,6	3,7	1,6	3,5
гіпертонію	33,8	35,0	36,1	40,6
серцеві захворювання	29,0	30,4	31,3	30,4
інсульт	2,6	2,6	1,3	4,7
хронічний бронхіт, емфізему легенів	9,0	8,9	5,0	3,4
артроз, артрит (в т.ч. ревматоїдний)	14,6	16,0	21,9	18,8
остеопороз	2,3	2,7	6,6	5,7
виразку шлунку або 12-ти палої кишки	8,5	8,6	4,3	2,1
злоякісні пухлини (включаючи лейкемію і лімфому)	1,5	1,3	1,3	0,3
мігрень або частий головний біль	6,8	7,2	2,8	8,4
хронічну тривогу або депресію	1,7	1,5	2,5	4,0
інші захворювання	20,1	21,7	15,5	13,3

\*За даними Головного управління статистики у Тернопільській області [139, с. 10]

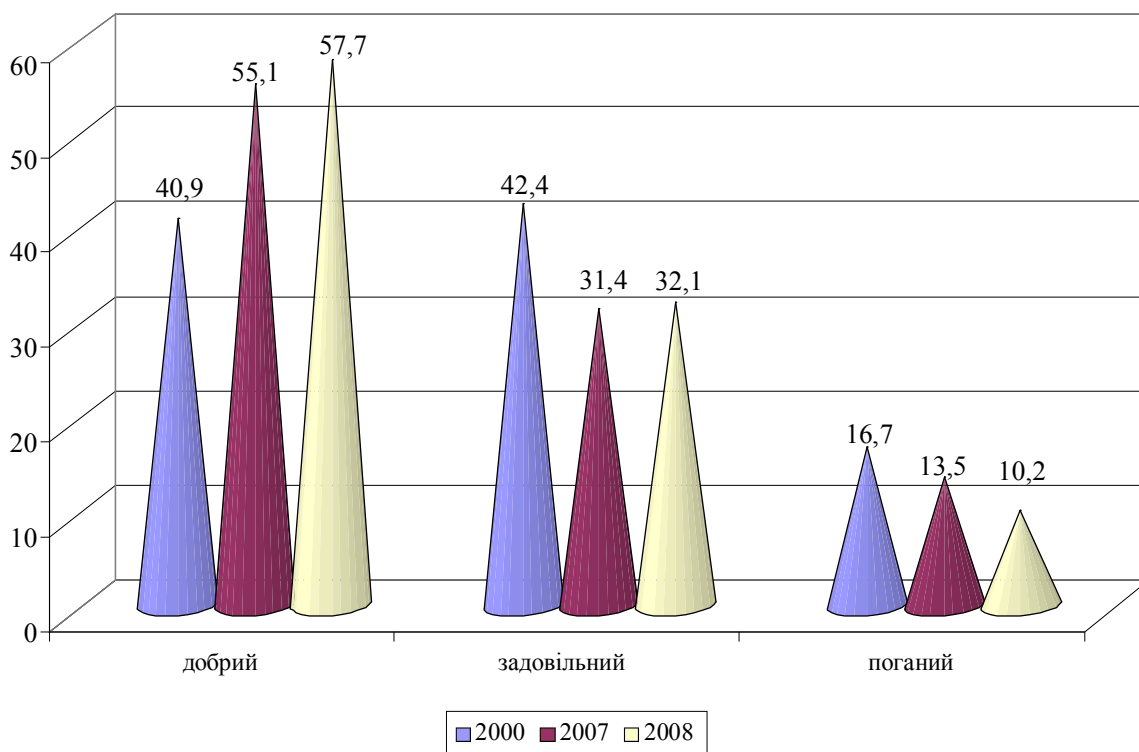


## Додаток Ж.2 Результати самооцінки населенням стану свого здоров'я

Україна



Тернопільська область



\*За даними Головного управління статистики у Тернопільській області [139, с. 9]

Додаток Ж.3  
**Основні показники охорони здоров'я Тернопільської області\***

Показники	1990	2000	2005	2007	2008
Кількість лікарняних закладів	90	79	71	70	70
Кількість лікарняних ліжок, тис. на 10 000 населення	15,5 132,5	10,7 93,0	10,1 91,4	10,1 92,2	10,1 92,6
Кількість госпіталізованих в лікарняні заклади, тис.	267,5	235,5	252,2	259,4	...
Кількість лікарів всіх спеціальностей, тис. на 10 000 населення	5,1 43,7	5,4 47,0	5,4 49,1	5,5 50,5	5,6 51,1
Кількість середнього медичного персоналу, тис. на 10 000 населення	13,7 117,3	12,5 109,0	12,2 109,9	12,0 109,6	12,1 110,7
Кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів	191	194	207	222	219
Планова ємність амбулаторно-поліклінічних закладів на 10 000 населення	17970 153,6	19825 173,0	20155 181,8	20685 188,8	21425 196,5
Кількість станцій (відділень) швидкої медичної допомоги	23	22	22	22	22
Кількість осіб, яким надано допомогу (амбулаторно і під час виїздів швидкої медичної допомоги), тис.	410,5	353,0	338,0	346,9	346,7

\*За даними Головного управління статистики у Тернопільській області [150, с. 394]

Додаток Ж.4

**Санаторно-курортні та оздоровчі заклади у Тернопільській області\***

Показники	1990	2000	2004 /05	2006 /07	2007/08
Кількість закладів - усього	20	18	18	18	17
Санаторії	6	10	10	10	9
з них дитячі	3	5	5	5	5
Пансіонати з лікуванням	1	-	-	-	-
Санаторії-профілакторії	10	5	5	5	5
Будинки і пансіонати відпочинку	1	-	-	-	-
Бази та інші заклади відпочинку	2	3	3	3	3
Кількість оздоровлених – усього (осіб) <sup>3</sup>	27886	20163	19794	20160	16721
у санаторіях	7654	16329	14689	14410	11363
з них у дитячих	1856	2900	3601	3757	2627
у пансіонатах з лікуванням	842	-	-	-	-
у санаторіях-профілакторіях	18865	3228	3705	3780	3858
у будинках і пансіонатах відпочинку	-	-	-	-	-
у базах та інших закладах відпочинку	525	606	1400	1970	1500

\*За даними Головного управління статистики у Тернопільській області [150, с. 416]

### Додаток 3.1

## Пасажирооборот транспорту загального користування у Тернопільській області, (млн. пас. км)\*

Показники	1990	1995	2000	2003	2004	2005	2006	2007
всього	3032,8	1748,7	1390,1	1709,1	2011,9	1822,7	2018,0	2100,5
<i>залізничний</i>	1340,8	1141,0	864,2	951,3	979,0	997,3	1007,0	983,6
автомобільний (автобуси)	1570,1	562,6	444,0	719,7	994,1	833,8	953,3	1073,4
тролейбусний	121,9	45,1	81,9	38,1	38,8	61,6	57,7	43,5

\*За даними Головного управління статистики у Тернопільській області [149, с. 177]

## Додаток 3.2

### **Відправлення (перевезення) пасажирів за видами сполучення окремими видами транспорту, (млн.осіб)\***

Показники	1996	2000	2003	2004	2005	2006	2007
Міжміське сполучення	4,3	3,9	4,5	5,7	5,8	6,0	7,6
<i>залізничний</i>	0,5	0,4	0,5	0,6	0,6	0,7	0,7
автомобільний (автобуси)	3,8	3,5	4,0	5,1	5,2	5,3	6,9
Внутрішньоміське сполучення	41,2	56,8	52,1	73,8	66,7	71,9	67,9
автомобільний (автобуси)	15,8	21,2	35,5	56,9	39,9	46,8	49,0
<i>тролейбусний</i>	25,4	35,6	16,6	16,9	26,8	25,1	18,9
Приміське сполучення	22,3	19,2	21,4	23,2	24,1	28,8	28,2
залізничний	6,5	6,2	5,5	5,1	4,7	4,4	3,7
автомобільний (автобуси)	15,8	13,0	15,9	18,1	19,4	24,4	24,5

\*За даними Головного управління статистики у Тернопільській області [149, с.177 ]

Додаток И.1

**Розподіл домогосподарств за наявністю товарів тривалого користування у окремих регіонах України\***

Показники	Україна	Тернопільська	Сумська	Черкаська
Кількість домогосподарств (тис.)	17199,0	364,3	458,8	537,4
<i>з них мають (%):</i>				
Холодильники	96,6	89,0	91,5	95,1
Морозильники	6,9	31,9	3,0	5,0
Пральні машини	83,3	76,3	76,9	85,1
Пилососи	73,3	65,5	66,8	66,2
Електропраски	95,5	93,7	95,2	94,5
Посудомийні машини	0,4	-	-	-
Програвачі CD-дисків	24,4	20,2	12,8	18,5
Телевізори кольорові	93,9	91,3	93,3	93,3
Телевізори чорно-білі	6,3	10,4	4,9	8,9
Відеомагнітофони	20,5	14,2	18,4	12,6
Відеокамери	5,2	4,2	2,1	2,6
Магнітофони	19,3	25,4	12,9	18,6
Музичні центри	16,9	9,5	6,9	9,7
Фотоапарати	37,0	42,8	25,3	29,4
Комп'ютери	21,2	12,3	15,7	19,4
Мікрохвильові печі	28,6	37,8	19,4	22,8
Кухонні комбайни	8,6	6,5	4,2	9,2
Швейні машини	30,2	19,2	28,4	42,1
Велосипеди	35,9	30,8	48,7	48,4
Мопеди	3,7	1,2	5,9	6,4
Мотоцикли	3,3	2,9	2,0	2,9
Автомобілі	19,8	19,5	19,1	24,9
Супутникові антени	9,1	23,8	11,4	12,3
Кондиціонери	3,5	-	-	0,5
Мобільні телефони	76,8	79,0	76,6	72,5

\*За даними Головного управління статистики у Тернопільській області [173, с. 5]

Додаток И.2

**Розподіл домогосподарств за наявністю товарів тривалого користування у окремих економічних районах України\***

Показники	Україна	Подільський	Центральний	Донецький
Кількість домогосподарств (тис.)	17199,0	1517,5	2223,0	2658,9
<i>з них мають (%):</i>				
Холодильники	96,6	91,6	97,1	98,6
Морозильники	6,9	12,5	5,3	2,0
Пральні машини	83,3	76,4	82,5	91,3
Пилососи	73,3	61,1	76,1	82,5
Електропраски	95,5	94,3	95,2	95,8
Посудомийні машини	0,4	-	0,6	0,3
Програвачі CD-дисків	24,4	18,4	23,3	33,5
Телевізори кольорові	93,9	89,2	95,5	94,8
Телевізори чорно-білі	6,3	10,6	4,5	5,1
Відеомагнітофони	20,5	17,5	26,4	23,6
Відеокамери	5,2	3,1	7,9	6,0
Магнітофони	19,3	22,7	18,2	16,2
Музичні центри	16,9	12,3	19,6	22,0
Фотоапарати	37,0	35,1	40,5	38,4
Комп'ютери	21,2	15,2	33,4	21,4
Мікрохвильові печі	28,6	28,5	37,0	26,2
Кухонні комбайни	8,6	7,9	10,7	7,9
Швейні машини	30,2	23,9	31,9	31,2
<i>Велосипеди</i>	35,9	37,8	30,1	24,1
Мопеди	3,7	2,5	2,6	2,7
Мотоцикли	3,3	3,2	2,2	2,6
Автомобілі	19,8	21,3	24,3	16,6
Супутникові антени	9,1	14,2	7,9	5,0
Кондиціонери	3,5	1,0	2,0	5,2
Мобільні телефони	76,8	73,2	80,5	79,5

\*За даними Головного управління статистики у Тернопільській області [173, с. 12]

Додаток И.3

**Кількість легкових автомобілів у приватній власності населення у районах  
Тернопільської області, (одиниць)\***

Райони	1995	2000	2003	2004	2005	2006	2007
<b>По області</b>	<b>77418</b>	<b>100010</b>	<b>99829</b>	<b>89555</b>	<b>89001</b>	<b>92107</b>	<b>99379</b>
Бережанський	1455	3034	3006	2428	2626	2657	2629
Борщівський	4747	6154	5962	5258	5461	5588	5716
Бучацький	3835	4092	3306	2736	2928	2978	3254
Гусятинський	3925	4420	4641	4761	4301	4340	4613
Заліщицький	5945	9547	9197	5448	4795	4992	5088
Збаразький	4020	4510	4364	4421	4337	4345	4461
Зборівський	2734	3205	3125	2250	2422	2495	2544
Козівський	2339	3011	2584	1978	2086	2141	2202
Кременецький	5159	5974	5444	5462	5398	5633	6029
Лановецький	1946	1956	2002	1981	2020	2067	2169
Монастириський	1859	1556	1675	1733	1720	1919	1944
Підволочиський	2364	4015	4288	4176	3629	3562	3773
Підгаєцький	1276	1075	1107	1107	1323	1539	1584
Теребовлянський	3767	4357	4817	4817	4839	4896	4891
Тернопільський	3448	5470	5758	5758	5588	5680	6188
Чортківський	6566	7413	7771	4874	4625	4758	5277
Шумський	1977	2460	2318	2399	2299	2391	2498
м. Тернопіль	20036	27761	28464	27968	28604	30126	34519

\*За даними Головного управління статистики у Тернопільській області [149, с. 177]



## Додаток К

Економічний індикатор рівня життя населення Тернопільської області,  
2007 р.\*

Райони	Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, зайнятих в галузях економіки, грн.	Співставлено із середньообласним показником	Ранг
<b>По області</b>	<b>942,67</b>	<b>1,000</b>	
Бережанський	850,70	0,902	6
Борщівський	842,88	0,894	7
Бучацький	804,54	0,853	12
Гусятинський	873,62	0,926	4
Заліщицький	771,10	0,818	16
Збаразький	811,32	0,859	11
Зборівський	823,38	0,861	10
Козівський	850,95	0,903	5
Кременецький	818,95	0,869	9
Лановецький	794,53	0,843	13
Монастирський	776,65	0,824	15
Підволочиський	790,53	0,839	14
Підгаєцький	769,67	0,816	17
Теребовлянський	821,78	0,872	8
Тернопільський	939,05	0,996	2
Чортківський	932,13	0,989	3
Шумський	741,09	0,786	18
м. Тернопіль	1107,52	1,175	1

\* Розраховано автором роботи за даними [ 150, с.328].

## Додаток Л.1

Соціальні індикатори рівня життя населення Тернопільської області, 2007 р.\*  
(Охорона здоров'я)

Райони	Кількість лікарів усіх спеціальностей на 10000 населення	Співставлено із середнім по області показником	Ранг	Кількість лікарняних ліжок на 10000 населення	Співставлено із середнім по області показником	Ранг
<b>По області</b>	<b>47,0</b>	<b>1,000</b>		<b>55,4</b>	<b>1,000</b>	
Бережанський	34,3	0,730	3	56,5	1,019	8
Борщівський	24,1	0,513	16	49,8	0,898	16
Бучацький	25,7	0,547	12	56,3	1,016	9
Гусятинський	28,4	0,604	9	53,5	0,965	15
Заліщицький	30,7	0,653	7	59,8	1,079	4
Збарзький	29,1	0,619	8	47,9	0,864	17
Зборівський	25,0	0,532	13	54,7	0,987	10
Козівський	24,3	0,517	15	53,9	0,972	12
Кременецький	24,4	0,519	14	59,4	1,072	5
Лановецький	26,1	0,555	11	57,5	1,037	7
Монастирський	35,4	0,753	2	57,7	1,041	6
Підволочиський	31,5	0,670	5	53,6	0,967	13
Підгаєцький	31,7	0,674	4	61,5	1,110	3
Теребовлянський	23,9	0,509	17	53,5	0,965	14
Тернопільський	27,2	0,579	10	37,4	0,675	18
Чортківський	30,9	0,657	6	54,5	0,983	11
Шумський	22,5	0,479	18	67,0	1,209	1
м.Тернопіль	56,1	1,194	1	63,2	1,140	2

\* Розраховано автором роботи за даними [ 149, с. 393-395].

Додаток Л.2  
**Соціальні індикатори рівня життя населення Тернопільської області,  
 2007 р.\***  
 (Демографічні характеристики)

Райони	Кількість народжених на 1000 населення	Співставлено із середнім по області показником	Ранг	Кількість померлих на 1000 населення	Співставлено із середнім по області показником	Ранг
<b>По області</b>	<b>10,5</b>	<b>1,000</b>		<b>14,9</b>	<b>1,000</b>	
Бережанський	9,8	0,933	9	17,1	1,148	7
Борщівський	9,4	0,895	45	16,7	1,121	9
Бучацький	12,9	1,229	1	13,9	0,933	17
Гусятинський	9,8	0,933	8	16,2	1,087	14
Заліщицький	9,2	0,876	16	16,5	1,107	12
Збараський	9,5	0,905	11	16,5	1,107	11
Зборівський	9	0,857	17	16,9	1,134	8
Козівський	9,4	0,895	14	17,2	1,154	6
Кременецький	12,4	1,181	2	17,2	1,154	5
Лановецький	10	0,952	6	20,0	1,342	1
Монастирський	9,6	0,914	10	18,0	1,208	3
Підволочиський	9,4	0,895	13	17,7	1,188	4
Підгаєцький	9,9	0,943	7	18,4	1,235	2
Теребовлянський	8,2	0,781	18	16,4	1,101	13
Тернопільський	9,4	0,895	12	15,0	1,007	16
Чортківський	10	0,952	5	16,0	1,074	15
Шумський	11,6	1,105	4	16,6	1,114	10
м. Тернопіль	12,2	1,162	3	8,3	0,557	18

\* Розраховано автором роботи за даними [ 149, с. 282].

Додаток Л.3  
**Соціальні індикатори рівня життя населення Тернопільської області,  
 2007 р.\***  
 (Соціальна напруга)

Райони	Рівень безробіття, %	Співставлено із середнім по області показником	Ранг	Коефіцієнт злочинності на 100000 населення	Співставлено із середнім по області показником	Ранг	Кількість самогубств, осіб	Співставлено із середнім по області показником	Ранг
<b>По області</b>	<b>5,3</b>	<b>1</b>		<b>475</b>	<b>1</b>		<b>7,1</b>	<b>1</b>	
Бережанський	5,2	0,981	11	363	0,764	9	3	0,422	18
Борщівський	8	1,509	5	236	0,497	18	6	0,844	12
Бучацький	6,9	1,302	9	259	0,545	17	7	0,984	9
Гусятинський	7,5	1,415	7	389	0,819	7	6	0,844	11
Заліщицький	4,4	0,830	13	353	0,743	10	10	1,406	5
Збарзький	9,1	1,717	4	341	0,718	13	13	1,828	1
Зборівський	10,2	1,925	1	268	0,564	16	8	1,125	7
Козівський	5,5	1,038	10	276	0,581	15	4	0,563	15
Кременецький	9,2	1,736	3	431	0,907	4	11	1,547	4
Лановецький	7,5	1,415	6	383	0,806	8	3	0,422	17
Монастирський	5,1	0,962	12	280	0,589	14	5	0,703	13
Підволочиський	3,7	0,698	15	458	0,964	2	4	0,563	14
Підгаєцький	6,9	1,302	8	342	0,720	12	7	0,984	8
Теребовлянський	3,9	0,736	14	421	0,886	5	3	0,422	16
Тернопільський	2,1	0,396	18	454	0,956	3	8	1,125	6
Чортківський	2,6	0,491	16	351	0,739	11	12	1,688	3
Шумський	9,3	1,755	2	400	0,842	6	6	0,844	10
м. Тернопіль	2,5	0,472	17	963	2,027	1	12	1,688	2

\* Розраховано автором роботи за даними [ 145, с.183,191-192].

Додаток Л.4  
**Соціальні індикатори рівня життя населення Тернопільської області,  
 2007 р.\***  
 (Охорона здоров'я та безпека)

Райони	Захворюваність населення на розлади психіки внаслідок вживання алкоголю на 10000 осіб	Співставлено із середнім по області показником	Ранг	Захворюваність населення на розлади психіки внаслідок вживання наркотиків на 10000 осіб	Співставлень із середнім по області показником	Ранг	Захворюваність на активний туберкульоз, осіб	Співставлено із середнім по області показником	Ранг	Кількість ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД, осіб	Співставлено із середнім по області показником	Ранг
<b>По області</b>	<b>13,8</b>	<b>1</b>		<b>0,7</b>	<b>1</b>		<b>6,8</b>	<b>1</b>		<b>2,7</b>	<b>1</b>	
Бережанський	13,3	0,964	12	0,5	0,714	6	10,3	1,515	1	1,0	0,375	6
Борщівський	7,3	0,529	17	0,3	0,429	8	5,2	0,765	17	0,0	0,000	18
Бучацький	10,7	0,775	14	0,0	0,000	18	6,2	0,912	13	1,0	0,375	5
Гусятинський	21,0	1,522	2	0,0	0,000	17	4,8	0,706	18	1,0	0,375	4
Заліщицький	15,9	1,152	7	0,6	0,857	4	7,5	1,103	5	0,0	0,000	17
Збарзький	2,5	0,181	18	0,5	0,714	5	5,9	0,868	15	0,0	0,000	16
Зборівський	15,9	1,152	6	0,0	0,000	16	6,3	0,926	12	0,0	0,000	15
Козівський	15,6	1,130	8	0,0	0,000	15	6,4	0,941	11	0,0	0,000	14
Кременецький	9,6	0,696	15	0,0	0,000	14	6,9	1,015	7	1,0	0,375	3
Лановецький	9,4	0,681	16	0,0	0,000	13	6,6	0,971	9	0,0	0,000	13
Монастирський	16,0	1,159	5	0,0	0,000	12	7,1	1,044	6	0,0	0,000	12
Підволочиський	19,8	1,435	4	0,0	0,000	11	6,5	0,956	10	0,0	0,000	11
Підгаєцький	15,0	1,087	9	0,0	0,000	10	7,5	1,103	4	0,0	0,000	10
Теребовлянський	20,0	1,449	3	0,7	1,000	3	8,9	1,309	2	0,0	0,000	9
Тернопільський	22,1	1,601	1	0,8	1,143	2	7,5	1,103	3	1,0	0,375	2
Чортківський	13,9	1,007	10	0,3	0,429	7	6,0	0,882	14	0,0	0,000	8
Шумський	13,3	0,964	11	0,0	0,000	9	6,8	1,000	8	0,0	0,000	7
м. Тернопіль	12,8	0,928	13	2,8	4,000	1	5,8	0,853	16	43,0	16,13	1

\* Розраховано автором роботи за даними [ 143, с.52; 149, с. 377-379].

Додаток Л.5  
Соціальні індикатори рівня життя населення Тернопільської області,  
2007 р.\*  
(Культура, відпочинок)

Райони	Книжковий фонд бібліотек, примірників	Співставлено із середнім по області показником	Ранг	Відвідування музеїв, тис. осіб	Співставлено із середнім по області показником	Ранг	Кількість місць у кінозалах	Співставлено із середнім по області показником	Ранг	Кількість місць у закладах клубного типу	Співставлено із середнім по області показником	Ранг
<b>По області</b>	<b>747</b>	<b>1</b>		<b>24,7</b>	<b>1</b>		<b>3</b>	<b>1</b>		<b>17</b>	<b>1</b>	
Бережанський	763	0,972	13	27,3	1,107	3	6	2,000	6	17	1,000	14
Борщівський	640	0,814	16	17,8	0,722	6	3	1,000	11	28	1,647	4
Бучацький	508	0,650	17	30,6	1,241	2	6	2,000	5	20	1,176	11
Гусятинський	730	1,064	10	17,2	0,697	7	6	2,000	4	22	1,294	9
Заліщицький	981	1,505	1	27	1,095	4	4	1,333	8	26	1,529	7
Збаразький	752	1,086	9	0	0,000	18	10	3,333	1	20	1,176	10
Зборівський	887	1,126	6	0	0,000	17	1	0,333	14	29	1,706	2
Козівський	885	1,119	7	0	0,000	16	3	1,000	10	18	1,059	13
Кременецький	644	0,854	15	22,8	0,925	5	0	0,000	18	14	0,824	17
Лановецький	1056	1,337	4	0	0,000	15	3	1,000	9	16	0,941	15
Монастирський	1126	1,422	2	10,6	0,430	10	7	2,333	2	27	1,588	5
Підволочиський	1006	1,295	5	6,6	0,268	9	1	0,333	13	29	1,706	1
Підгаєцький	876	1,097	8	0	0,000	14	1	0,333	12	28	1,647	3
Теребовлянський	772	1,033	12	0,5	0,020	12	6	2,000	3	23	1,353	8
Тернопільський	454	0,595	18	0	0,000	13	0	0,000	17	15	0,882	16
Чортківський	669	1,037	11	2,1	0,085	11	5	1,667	7	18	1,059	12
Шумський	1058	1,386	3	16,5	0,669	8	0	0,000	16	26	1,529	6
м. Тернопіль	670	0,856	14	264,9	10,74	1	0,4	0,133	15	1	0,059	18

\* Розраховано автором роботи за даними [ 149, с. 412].

Додаток Л.6  
Соціальні індикатори рівня життя населення Тернопільської області,  
2007 р.\*

Райони	Рівень освіти на 1000 осіб у віці 6 і старше мають освіти	Співставлено із середнім по області показником	Ранг	Забезпеченість населення житлом у середньому на одного жителя м <sup>2</sup> загальної площі	Співставлено із середнім по області показником	Ранг
<b>По області</b>	<b>0,902</b>	<b>1</b>		<b>22,1</b>	<b>1</b>	
Бережанський	0,903	1,001	6	21,1	0,955	16
Борщівський	0,887	0,983	13	22,8	1,032	7
Бучацький	0,892	0,989	11	18,9	0,855	18
Гусятинський	0,882	0,978	15	22,3	1,009	10
Заліщицький	0,904	1,002	5	22,3	1,009	9
Збаразький	0,885	0,981	14	22	0,995	12
Зборівський	0,894	0,991	9	22	0,995	11
Козівський	0,897	0,994	8	21,6	0,977	15
Кременецький	0,876	0,971	16	23,4	1,059	5
Лановецький	0,871	0,966	17	24,2	1,095	3
Монастириський	0,89	0,987	12	24,7	1,118	2
Підволочиський	0,905	1,003	4	24	1,086	4
Підгаєцький	0,897	0,994	7	26,6	1,204	1
Теребовлянський	0,892	0,989	10	21,9	0,991	13
Тернопільський	0,912	1,011	2	23,2	1,050	6
Чортківський	0,91	1,009	3	21,6	0,977	14
Шумський	0,867	0,961	18	22,6	1,023	8
м.Тернопіль	0,93	1,031	1	21	0,950	17

\* Розраховано автором роботи за даними [ 127; 149, с. 41-44]

Додаток М  
Екологічні індикатори рівня життя населення Тернопільської області,  
2007 р.\*

Райони	Скидання забруднених вод, млн. м <sup>3</sup>	Співставлено із середнім по області показником	Ранг Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення, тис. т	Співставлено із середнім по області показником	Ранг	Викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря від автотранспорту, тис. т	Співставлено із середнім по області показником	Ранг	
<b>По області</b>	0,16	1		1,08	1		1,82	1	
Бережанський	0,3	1,929	4	0,3	0,278	14	1	0,549	12
Борщівський	0,2	1,286	7	1	0,928	4	1,5	0,823	6
Бучацький	0,3	1,929	3	0,7	0,649	8	1,3	0,713	8
Гусятинський	0,1	0,643	13	3,3	3,062	2	1,3	0,713	7
Заліщицький	0,2	1,286	6	0,2	0,186	15	1	0,549	11
Збарзький	0,1	0,643	12	0,6	0,557	9	1,1	0,604	10
Зборівський	0,1	0,643	11	0	0,000	18	0,8	0,439	13
Козівський	0,1	0,643	10	0,3	0,278	13	0,6	0,329	16
Кременецький	0,3	1,929	2	0,7	0,649	7	1,6	0,878	4
Лановецький	0,1	0,643	9	0,3	0,278	12	0,7	0,384	14
Монастирський	0	0,000	18	0,3	0,278	11	0,5	0,274	17
Підволочиський	0	0,000	17	0,3	0,278	10	1,1	0,604	9
Підгаєцький	0	0,000	16	0	0,000	17	0,4	0,220	18
Теребовлянський	0,2	1,286	5	0,7	0,649	6	1,5	0,823	5
Тернопільський	0	0,000	15	8,1	7,515	1	1,6	0,878	3
Чортківський	0,7	4,500	1	1,7	1,577	3	1,8	0,988	2
Шумський	0,1	0,643	8	0,1	0,093	16	0,6	0,329	15
м. Тернопіль	0	0,000	14	0,8	0,742	5	14,4	7,902	1

\*Розраховано автором роботи за даними [ 149, с.434-437].



## ДОДАТОК Н

## ДОДАТОК Н

Додаток П  
АНКЕТА

1. Стать \_\_\_\_\_
2. Вік \_\_\_\_\_
3. Місце проживання (місто, смт, село) \_\_\_\_\_
4. Кількість членів сім'ї \_\_\_\_\_
5. Які розміри Вашого місячного доходу? \_\_\_\_\_
6. На що Ви витрачаєте свої гроші? Вкажіть відсоток витрат на:
  1. Харчування \_\_\_\_\_
  2. Лікування \_\_\_\_\_
  3. Комунальні платежі \_\_\_\_\_
  4. Заощадження \_\_\_\_\_
  5. Освіту \_\_\_\_\_
7. До якої групи людей за грошовими доходами Ви себе відносите?
  1. До бідних \_\_\_\_\_
  2. До багатих \_\_\_\_\_
  3. До людей із середнім рівнем достатку \_\_\_\_\_
8. Чи є у Вас земельна ділянка? \_\_\_\_\_
9. Який розмір місячних грошових надходжень необхідно Вам, щоб не почуватися бідним? \_\_\_\_\_
10. Чи робите Ви заощадження? \_\_\_\_\_
11. Якби у вас побільшало грошей, то на що б Ви їх витратили?
  1. Освіту \_\_\_\_\_
  2. Харчування \_\_\_\_\_
  3. Лікування \_\_\_\_\_
  4. Відпочинок \_\_\_\_\_
  5. Придбання нерухомості, ремонт житла \_\_\_\_\_
  6. Придбання машини чи іншого засобу пересування \_\_\_\_\_
  7. Заощадження \_\_\_\_\_
  8. Благодійництво \_\_\_\_\_
  9. Інша відповідь \_\_\_\_\_
12. Чи маєте Ви житло? \_\_\_\_\_
13. Чи є у Вас автомобіль? \_\_\_\_\_

14. Чи маєте Ви додаткові доходи (допомога родичів, соціальні трансферти)?

\_\_\_\_\_

15. Як Ви оцінюєте доход Вашого домогосподарства впродовж останнього року?

1. Було достатньо і робили заощадження \_\_\_\_\_

2. Було достатньо, але заощаджень не робили \_\_\_\_\_

3. Постійно відмовляли собі в найнеобхіднішому, крім харчування

\_\_\_\_\_

4. Не вдавалося забезпечити навіть достатнє харчування \_\_\_\_\_

5. Інша відповідь \_\_\_\_\_

16. Як часто члени Вашого домогосподарства мають можливість харчуватися гарячими стравами?

1. Щодня \_\_\_\_\_

2. Майже кожного дня \_\_\_\_\_

3. Інколи \_\_\_\_\_

4. Інша відповідь \_\_\_\_\_

17. Чи були цього року випадки, коли через відсутність грошей:

17. 1. Хто-небудь з членів Вашого домогосподарства не харчувався впродовж дня зовсім?

Так \_\_\_\_\_

Ні \_\_\_\_\_

Інша відповідь \_\_\_\_\_

17. 2. Скільки приблизно днів не харчувалися зовсім?

Дорослі \_\_\_\_\_

Інша відповідь \_\_\_\_\_

Діти (якщо вони є) \_\_\_\_\_

Інша відповідь \_\_\_\_\_

*Наступне питання слід ставити лише тоді, коли в домогосподарстві є діти.*

18. Чи були цього року випадки, коли через відсутність грошей:

18. 1. Ви не могли включити в раціон харчування дитини фрукти чи соки?

Так \_\_\_\_\_

Ні \_\_\_\_\_

Інша відповідь \_\_\_\_\_

18. 2. Ви не змогли давати дітям ласощі хоча б раз на тиждень?

Так \_\_\_\_\_

Ні \_\_\_\_\_

Інша відповідь \_\_\_\_\_

18. 3. Ви не могли давати дітям їжу або гроші на харчування в школі? (якщо є діти шкільного віку)

Так \_\_\_\_\_

Ні \_\_\_\_\_

Інша відповідь \_\_\_\_\_

*Наступне питання слід ставити лише тоді, коли в домогосподарстві є діти дошкільного віку.*

19. Чи були цього року випадки, коло через відсутність грошей Ви не мали можливості оплачувати перебування дітей у дитсадку?

Так \_\_\_\_\_

Ні \_\_\_\_\_

Інша відповідь \_\_\_\_\_

20. Як Ви вважаєте, скільки грошей на місяць (при сьогоднішньому рівні цін) в розрахунку на одну особу Вашого домогосподарства потрібно, щоб не відчувати себе бідними?

\_\_\_\_\_ грн

Інша відповідь \_\_\_\_\_

21. Скажіть, будь ласка, якби Ваші доходи значно збільшились, на що б Ви спрямували додаткові кошти в першу чергу (можливі три варіанти відповіді)?

1. На їжу \_\_\_\_\_

7. На автомобіль \_\_\_\_\_

2. На одяг, взуття \_\_\_\_\_

8. На житло \_\_\_\_\_

3. На побутову техніку \_\_\_\_\_

9. На накопичення \_\_\_\_\_

4. На лікування \_\_\_\_\_

10. На розвиток підприємництва \_\_\_\_\_

5. На відпочинок \_\_\_\_\_

11. На інше (вказіть) \_\_\_\_\_

6. На освіту \_\_\_\_\_

22. Скажіть, будь ласка, що на Ваш погляд, є найбільшою цінністю в житті (вкажіть не більше трьох варіантів відповідей, проставте місця з 1 по 3, перше місце є найважливішим):

- |                                |   |
|--------------------------------|---|
| 1. Здоров'я _____              | 5. Освіта _____                         |
| 2. Сім'я, діти _____           | 6. Друзі, спілкування _____             |
| 3. Матеріальний добробут _____ | 7. Впевненість у завтрашньому дні _____ |
| 4. Робота, кар'єра _____       | 8. Соціальна справедливість _____       |

23. Хто, з Вашої точки зору, має нести відповідальність за Ваш добробут (вкажіть один варіант відповіді)?

- |                                    |                          |
|------------------------------------|--------------------------|
| 1. Повністю держава _____          | 4. Переважно Ви _____    |
| 2. Переважно держава _____         | 5. Виключно Ви _____     |
| 3. Як держава, так і Ви самі _____ | 6. Важко визначити _____ |

24. До яких верств населення Ви себе можете віднести?

1. До заможних \_\_\_\_\_
2. До представників середнього класу \_\_\_\_\_
3. До небідних, але ще не представників середнього класу \_\_\_\_\_
4. До бідних \_\_\_\_\_
5. Важко визначити \_\_\_\_\_

25. Який рівень доходів на місяць в розрахунку на одну особу, на Вашу думку, відповідає майновому становищу середнього класу?

\_\_\_\_\_ грн.

Важко визначити \_\_\_\_\_

26. Яким чином змінився матеріальний стан Вашого домогосподарства за останні 12 місяців?

1. Покращився \_\_\_\_\_
2. Залишився без змін \_\_\_\_\_
3. Погіршився \_\_\_\_\_
4. Важко визначити \_\_\_\_\_

27. Як Ви вважаєте, яким чином зміниться матеріальний стан Вашого домогосподарства за наступні 12 місяців?

1. Покращиться \_\_\_\_\_
2. Залишиться без змін \_\_\_\_\_
3. Погіршиться \_\_\_\_\_

4. Важко визначити \_\_\_\_\_

28. Які, на Вашу думку, будуть наступні 12 місяців для розвитку економіки України?:

1. Сприятливими \_\_\_\_\_

2. Сприятливими, але не у всьому \_\_\_\_\_

3. Без будь-яких відчутних змін \_\_\_\_\_

4. Несприятливими, але не у всьому \_\_\_\_\_

5. Несприятливими \_\_\_\_\_

6. Важко визначити \_\_\_\_\_

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальные проблемы уровня и качества жизни и формирование социальной политики / под ред. В. Н. Бобкова. – М., 2000. – 75 с.
2. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 350 с.
3. Антонюк Л. Інноваційна конкурентоспроможність України та її регіонів / Л. Антонюк // Актуальні проблеми економіки. – 2003. – № 4. – С. 37-46.
4. Антонюк Л. Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації : монографія / Л. Л. Антонюк. – К. : КНЕУ, 2004. – 275 с.
5. Артеменко В. Б. Методи інтегральної оцінки якості життя населення в управлінні регіональним розвитком / В. Б. Артеменко // Регіональна економіка. – 2002. – № 1. – С. 166-177.
6. Банк даних “Статистика населення України” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://stat6.stat.lviv.ua/PXWEB2007/Dialog/statfile1.asp>.
7. Баранова Н. Удосконалення соціальних стандартів у системі соціального забезпечення / Н. Баранова, Н. Поляк // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 2. – С. 21-25.
8. Біттер О. А. Рівень життя сільського населення / О. А. Біттер. – Львів : Піраміда, 1996. – 184 с.
9. Біттер О. А. Ефективність сільськогосподарського виробництва і рівень життя сільського населення / О. А. Біттер, П. С. Березівський, В. Мельник. – Львів : Українські технології, 1997. – 188 с.
10. Бобков В. Н. О задачах повышения уровня и качества жизни населения России / В. Н. Бобков // Общество и экономика. – 2000. – № 2. – С. 34-58.
11. Богуцький О. Аналіз соціально-економічної категорії рівня життя населення України / О. Богуцький // Україна: аспекти праці. – 1998. – № 2. – С. 43-47.
12. Бондарчук К. П. Прожитковий мінімум як критерій встановлення соціальних стандартів / К. П. Бондарчук // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – № 4. – С. 174-180.



13. Брич В. Підходи до моделювання трансформаційних перетворень у сфері зайнятості та рівня життя населення України / В. Брич // Україна: аспекти праці. – 2003. – № 1. – С. 40-42.
14. Брич В. Я. Трансформація ринку праці та проблеми підвищення життєвого рівня населення: методологія, практика, шляхи вирішення / В. Я. Брич. – Тернопіль : Економічна думка, 2003. – 375 с.
15. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2006 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : стат. бюл. – К. : Держкомстат України, 2007. – Ч. II. – 430 с.
16. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2007 році. Тернопільська область (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : стат. бюл. – К. : Держкомстат України, 2008. – Ч. II. – 179 с.
17. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2008 році. Тернопільська область (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : стат. бюл. – К. : Держкомстат України, 2009. – Ч. II. – 179 с.
18. Влах М. Р. Географія населення : словник-довідник / М. Р. Влах. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І.Франка, 2005. – 241 с.
19. Всеукраїнський перепис населення 2001 року : кількість та територіальне розміщення населення Тернопільської області. Статеві - віковий склад населення Тернопільської області. – Тернопіль : Тернопільське обласне управління статистики, 2003. – 104 с.
20. Герасимчук З. В. Політика розвитку проблемних регіонів: методологічні засади формування та реалізації : монографія / З. В. Герасимчук, В. Л. Галушак. – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 248 с.
21. Гнибіденко І. Ф. Вплив соціально-економічної політики на соціальну безпеку та рівень життя населення України / І. Ф. Гнибіденко // Демографія та соціальна економіка. – 2006. – № 2. – С. 124-135.
22. Гнибіденко І. Ф. Нові теоретико-методологічні аспекти дослідження властивостей та функцій сфери зайнятості / І. Ф. Гнибіденко // Проблеми науки. – 2005. – № 2. – С. 2-8.

23. Головне управління статистики у Тернопільській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ternstat.tim.net.ua/>.
24. Горбатов В. М. Уровень и качество жизни населения Автономной Республики Крым : монографія / В. М. Горбатов, В. С. Пономаренко, Н. А. Кизим. – Х. : Изд “ИНЖЭК” , 2005. – 240 с.
25. Гордей О. Система чинників і фінансові показники вимірювання рівня життя населення / Оксана Гордей // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 10. – С. 222-225.
26. Григорук А. Доходи населення і соціальна політика / А. Григорук // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка. – Тернопіль, 2004. – Вип. 16. – С. 75-80.
27. Гриненко Н. О. Модель розвитку споживчого ринку і оцінки його впливу на рівень життя населення : [на прикладі Тернопільської області] / Н. О. Гриненко // Економіка та держава. – 2006. – № 8. – С. 59-60.
28. Грیشнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О. А. Грیشнова. – К. : Т-во “Знання”, КОО, 2001. – 254 с.
29. Гудзеляк І. І. Демографічна ситуація в Україні: глобальні та регіональні порівняння / І. І. Гудзеляк // Історія української географії. – 2008. – Вип. 18. – С. 78-81.
30. Гукалова І. В. Із досвіду суспільно-географічних досліджень якості життя населення / І. В. Гукалова // Український географічний журнал. – 2005. – № 4. – С. 37-44.
31. Гукалова І. В. Якість життя населення України: передумови дослідження / І. В. Гукалова // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Географія. – Тернопіль, 2004. – № 3. – С. 113-118.
32. Гукалова І. В. Якість життя населення: методологія аналізу та її застосування в дослідженнях розвитку регіонів України / І. В. Гукалова // Український географічний журнал. – 2008. – № 1. – С. 48-55.

33. Данилишин Б. Україна в міжнародних рейтингах сталого розвитку / Б. Данилишин, О. Веклич // Економіка України. – 2008. – № 7. – С. 13-23.
34. Демографічна ситуація у Тернопільській області за 2007 рік. Статистичний бюлетень / Головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2008. – 23 с.
35. Державний класифікатор соціальних стандартів і нормативів : затв. наказом Міністерства праці та соціальної політики України від 17.06.2002 № 293 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nau.kiev.ua/nau10/ukr/getcnt.php?uid=1041.3305.0&nobreak>.
36. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
37. Джаман В. О. Регіональні системи розселення : демографічні аспекти / В. О. Джаман. – Чернівці : Рута, 2003. – 392 с.
38. Дзюба І. В. Категорія рівня життя населення: сучасний підхід / І. В. Дзюба // Статистика України. – 2004. – № 1. – С. 68-73.
39. Дзюба І. В. Соціально-економічне становище населення: ранжування регіонів України / І. В. Дзюба // Статистика України. – 2004. – № 4. – С. 72-76.
40. Долішній М. Управління регіонами в умовах переходу до ринку / М. Долішній, С. Писаренко // Економіка України . – 1993. – № 5. – С. 96-104.
41. Долішній М. І. Глобалізація та її регіональні виміри / М. І. Долішній, У. Я. Садова, Л. К. Семів // Регіональна економіка. – 2002. – № 3. – С. 7-24.
42. Домогосподарства Тернопільської області за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / за ред. Кирича В. Г. – Тернопіль : Тернопільське обласне управління статистики, 2003. – 102 с.
43. Дослідження в області рівня життя населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.poor.com.ua/doslidzhennya-v-oblasti-rivnya-zhittya-naselennya/>.

44. Економічна і соціальна географія світу : навч. посіб. / за ред. Кузика С. П. – Львів : Світ, 2002. – 672 с.
45. Економіка праці та соціально-трудова відносини : навч. посіб. / Є. П. Качан, О. П. Дяків, С. А. Надвигиничний [та ін.] ; за ред. Качана Є.П. – К. : Знання, 2008. – 407 с.
46. Жеребин В. М. Уровень жизни населения – как он понимается сегодня / В. М. Жеребин // Вопросы статистики. – 2000. – № 8. – С. 3-11.
47. Жеребин В. М. Уровень жизни населения / В. М. Жеребин, А. Н. Романов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 592 с.
48. Жилияев И. Уровень жизни населения Украины до и после финансового кризиса 1998 года / И. Жилияев // Економіка. Фінанси. Право. – 2000. – № 7. – С. 10-14.
49. Закон України “Про Всеукраїнський перепис населення” від 19.10.2000 р. № 2058-III // Офіційний вісник України. – 2000. – № 46. – Ст. 1976.
50. Закон України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” від 05.10.2000 № 2017 (із змін. і доповн.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1087.597.0>.
51. Закон України “Про Державний бюджет України на 2006 р.” від 20.12.05 № 3235-1V3235[[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrlaws.narod.ru/finansove/zakon2.htm>.
52. Закон України "Про Державний бюджет України на 2009 рік" від 26.12.2008 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2009. – № 21-22. – Ст. 269.
53. Закон України “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” від 5.10.2000 р. № 2017-III (із змінами, внесеними згідно із Законом № 107-VI від 28.12.2007) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2017-14>.
54. Закон України “Про межу малозабезпеченості” від 04.10.1994 № 190 // Відомості Верховної Ради України. – 1994.

55. Закон України “Про прожитковий мінімум” від 15.07.1999 р. № 966-XIV (із змін. і доповн.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nau.kiev.ua/nau10/ukr/getcnt.php?uid=1087.258.0&nobreak>.
56. Закон України “Про стимулювання розвитку регіонів” від 08. 09. 2005 р. № 2850-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 51. – Ст. 548.
57. Заставецька О. В. Географія населення України : навч. посіб. / О. В. Заставецька, Б. І. Заставецький, Д. В. Ткач. – Тернопіль : ТДПУ ім. В. Гнатюка – 149 с.
58. Заставецька О. В. Комплексний економічний і соціальний розвиток території : теоретичні і методичні основи дослідження / О. В. Заставецька. – Тернопіль, 1997. – 233 с.
59. Заставецька О. В. Населення Тернопільської області [Електронний ресурс] / О. В. Заставецька. – Режим доступу : <http://ukr-tur.narod.ru/turizm/regionukr/ternop/harakter/nasel/naselen.htm>.
60. Заставецька О. В. Тернопільська область: географічні основи комплексного економічного і соціального розвитку / О. В. Заставецька. – Львів, 1997. – 211 с.
61. Заставний Ф. Депресивні регіони України: аналіз, оцінка, проблеми / Ф. Заставний // Регіональна економіка. – 2005. – № 1. – С. 76-90.
62. Заставний Ф. Депресивні регіони, поселення й галузі економіки України: проблеми, оцінка, прогнози / Ф. Заставний // Географія та основи економіки в школі. – 2004. – № 6. – С. 24-30.
63. Заставний Ф. Д. Екологічна депресивність регіонів України / Ф. Д. Заставний // Географія та основи економіки в школі. – 2005. – № 5. – С. 40-48.
64. Заставний Ф. Д. Проблеми депресивності в Україні (соціально-економічної, екологічної, демографічної) : монографія / Ф. Д. Заставний. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 348 с.
65. Качан Є. Основні напрямки проведення моніторингу соціально-трудової сфери / Є. Качан, В. Островерхов // Регіональні аспекти розвитку і

- розміщення продуктивних сил України : зб. наук. праць каф. управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил Терноп. акад. нар. госп-ва. – Тернопіль, 2006. – Вип. 11. – С. 97-100.
66. Кизим М. О. Інтегральна оцінка рівня та якості життя населення регіонів України / М. О. Кизим // Проблеми науки. – 2004. – № 4. – С. 35-40.
67. Кількість, територіальне розміщення та загальна характеристика населення Тернопільської області : за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. – Тернопіль : Головне управління статистики, 2004. – 272 с.
68. Коломийчук В. С. Соціально-економічний розвиток адміністративного району в умовах перехідної економіки (підході до вивчення, стратегія розвитку) / В. С. Коломийчук. – Тернопіль : Укрмедкнига, 2001. – 440 с.
69. Коломийчук В. С. Стратегічні засади соціально-економічного розвитку регіону (методологія, методи, практика) / В. С. Коломийчук, Л. Т. Шевчук, С. Л. Шульц. – Тернопіль : Укрмедкнига, 2002. – 278 с.
70. Концептуальні засади стратегії економічного і соціального розвитку України на 2002-2011 рр. Європейський вибір : Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2002. – 74 с.
71. Кормич Л. І. Державна соціальна політика та майнове розшарування в Україні [Електронний ресурс] / Л. І. Кормич, Е. А. Гансова. – Режим доступу : [http://www.edportal.org.ua/books/Conference\\_2005/Gansova\\_Kormich.pdf](http://www.edportal.org.ua/books/Conference_2005/Gansova_Kormich.pdf).
72. Конституція України. – К. : Велес, 2007. – 48 с.
73. Котенко Т. М. Якість життя населення в умовах сучасної економіки (регіональний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.09.01 "Демографія, економіка праці та соціальна політика" / Т. М. Котенко. – Одеса, 2004. – 20 с.
74. Кремлев Н. Д. Проблемы оценки уровня жизни населения / Н. Д. Кремлев // Вопросы статистики. – 2000. – № 8. – С. 18-23.
75. Крищенко К. Формування доходів населення в умовах економічного зростання / К. Крищенко // Україна: аспекти праці. – 2006. – № 8. – С. 38-44.

76. Кустовська О. Багатофакторні індексні моделі в аналізі демографічних закономірностей / О. Кустовська // Наукові записки : зб. наук. праць каф. екон. аналізу ТНЕУ. – Тернопіль, 2006. – Вип. 15. – С. 26-29.
77. Лисенко С. М. Життєвий рівень населення: підходи до визначення / С. М. Лисенко // Вісник Дон ДУЕТ. – 2000. – № 8. – С. 46-52.
78. Лібанова Е. М. Соціальна стратифікація українського суспільства: спроба статистичного визначення та вимірювання / Е. М. Лібанова // Український соціум. – 2003. – № 1(2). – С. 146-154.
79. Лісовський С. А. Аналіз збалансованості економічного, екологічного і соціального розвитку регіонів України / С. А. Лісовський // Український географічний журнал. – 2008. – № 1. – С. 43-47.
80. Лісовський С. А. Економіко-географічні засади збалансованого розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. геогр. наук : спец. 11.00.02 "Економічна та соціальна географія" / С. А. Лісовський. – К., 2004. – 38 с.
81. Людський розвиток в Україні : 2004 рік : щорічна науково-аналітична доповідь / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії і соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України, 2004. – 266 с.
82. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 328 с.
83. Майер В. Ф. Планирование социального развития и повышения уровня жизни народа / В. Ф. Майер. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – 272 с.
84. Мандибура В. О. Рівень життя населення та механізми його регулювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук : спец. 08.09.01 "Демографія, економіка праці та соціальна політика" / В. О. Мандибура. – К., 1999. – 40 с.
85. Мандибура В. О. Рівень життя України та проблеми реформування механізмів його регулювання / В. О. Мандибура. – К. : Парламентське видавництво, 1998. – 255 с.
86. Марцин В. Оцінка рівня споживання населення України / В. Марцин // Регіональна економіка. – 2004. – № 4. – С. 33-43.

87. Методика вимірювання людського розвитку регіонів України. – К. : Держкомстат України, Рада по вивченню продуктивних сил НАН України, 2001. – 32 с.
88. Михасюк І.Р. Регіональна економічна політика: навч. посіб. / І. Р. Михасюк, М. З. Мальський; Львівський національний університет ім. І. Франка. – Львів : Українські технології, 2001. – 208 с.
89. Мірошниченко О. Ю. Актуальні питання оцінки рівня життя населення / О. Ю. Мірошниченко // Науковий вісник Національного аграрного університету. – 2005. – № 82. – С. 82-88.
90. Народное благосостояние : тенденции и перспективы / за ред. Н. М. Римашевской, Л. А. О니кова. – М. : Наука, 1991. – 255 с.
91. Населення Тернопільської області [Електронний ресурс] // Вікіпедія-Вільна енциклопедія. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
92. Населення Тернопільської області, 2007 рік : стат. зб. / за ред. Н. С. Дідуник. – Тернопіль : Гол. упр. стат. у Терноп. обл., 2008. – 225 с.
93. Население и глобализация / Римашевская Н. М., Галецкий В. Ф., Овсянников А. А. и др. – М. : Наука, 2002. – 322 с.
94. Національна доповідь України на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку // Ойкумена. – 1992. – № 3. – С. 26-41.
95. Немець Л. М. Стійкий розвиток: соціально-географічні аспекти (на прикладі України) : монографія / Л. М. Немець. – Х. : Факт, 2003. – 383 с.
96. Немець Л. М. Просторова організація соціально-географічних процесів в Україні : монографія / Л. М. Немець, Я. Б. Олійник, К. А. Немець. – Х. : РВВ ХНУ, 2003. – 226 с.
97. Немець Л. Сфера охорони здоров'я як об'єкт дослідження суспільної географії (теоретико-методологічні та прикладні аспекти) / Л. Немець, А. Баркова, О. Ткаченко // Наукові записки Терноп. нац. пед. ун-ту. Сер. Географія. – Тернопіль, 2005. – № 2. – С. 22-28.
98. Ноздріна Л. В. Якість життя населення в перехідній економіці України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.09.01



- ”Демографія, економіка праці та соціальна політика“ / Л. В. Ноздріна. – Львів, 2001. – 20 с.
99. Овчар П. Модельне оцінювання рівня розвитку регіону : [рівень життя населення] / П. Овчар // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2007. – № 3. – С. 215-226.
100. Олефір В. Оцінка регіональних відмінностей рівня життя в Україні / Володимир Олефір // Економіст. – 2009. – № 4. – С. 26-31.
101. Олійник Я. Б. Вступ до соціальної географії / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. – К. : Знання, КОО, 2000. – 204 с.
102. Олійник Я. Б. Соціальний розвиток села і територій сільського типу / Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. – К. : ВГЛ “Обрії”, 2003. – 128 с.
103. Павлюк А. Стратегічні пріоритети регіонального розвитку [Електронний ресурс ] / А. Павлюк. – Режим доступу : [http://www.niss.gov.ua/book/Vlasyuk\\_mon/08-1.pdf](http://www.niss.gov.ua/book/Vlasyuk_mon/08-1.pdf).
104. Папієв М. Світовий досвід застосування соціальних стандартів / М. Папієв // Економіка України. – 2004. – № 1. – С. 4-9.
105. Папієв М. Соціальна політика та її вплив на доходи і рівень життя населення / М. Папієв // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 7. – С. 3-9.
106. Писаренко С. М. Ринок праці в трансформаційній економіці / С. М. Писаренко // Регіональні проблеми зайнятості і ринку праці : зб. наук. праць. – Тернопіль : Економічна думка, 2004. – С. 156-159.
107. Писаренко С. М. Особливості інноваційного розвитку регіонів України / С. М. Писаренко // Вісник Львівської комерційної академії. Сер. Економічна. – Львів : ЛКА, 2005. – Вип. 18, ч. 1. – С. 70-74.
108. Пигу А. Экономическая теория благосостояния : в 2 т. / А. Пигу ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1985. – Т. 1. – С. 73-74.
109. Підгрушний Г. П. Промисловість як визначальний чинник людського розвитку / Г. П. Підгрушний // Український географічний журнал. – 2005. – № 4. – С. 30-37.

110. Підгрушний Г. П. Регіональний розвиток: сутність процесу та його особливості / Г. П. Підгрушний // Український географічний журнал. – 2003. – № 4. – С. 39-47.
111. Підгрушний Г. П. Сучасні процеси територіальної організації промисловості регіонів України / Г. П. Підгрушний // Український географічний журнал. – 2006. – № 1. – С. 28-37.
112. Пістун М. Д. Завдання суспільної географії в контексті проблем регіонального розвитку України / М. Д. Пістун // Український географічний журнал. – 2003. – № 2. – С. 21-26.
113. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії : навч. посіб. / М. Д. Пістун. – К. : Вища школа, 1996. – 231 с.
114. Пістун М. Д. Основні положення концепції регіонального розвитку України: суспільно-географічний аспект / М. Д. Пістун // Український географічний журнал. – 2008. – № 4. – С. 22-28.
115. Пістун М. Д. Роль суспільної географії в процесі реалізації державної стратегії регіонального розвитку України до 2015 р. / М. Д. Пістун // Український географічний журнал. – 2008. – № 1. – С. 40-43.
116. Пономаренко В. С. Рівень і якість життя населення України : монографія / В. С. Пономаренко, М. О. Кизим, Ф. В. Узунов. – Х. : ВД "ІНЖЕК", 2003. – 226 с.
117. Постніков В. Якість життя населення: теоретико-методологічні засади дослідження / В. Постніков // Наука молода : зб. наук. праць молодих вчених Терноп. нац. екон. ун-ту. – Тернопіль, 2008. – Вип. 10. – С. 40-44.
118. Проблеми соціально-демографічного розвитку та соціальна політика в Україні [Електронний ресурс] // Стратегія розвитку України: теорія і практика / відп. ред. О. О. Янішевський. – Режим доступу : [http://www.niss.gov.ua/book/strateg2/chast%205\\_cnv.htm](http://www.niss.gov.ua/book/strateg2/chast%205_cnv.htm).
119. Програма зайнятості населення Тернопільської області на 2008-2009 роки. – Тернопіль : Джура, 2008. – 28 с.

120. Прожитковий мінімум за роками [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.balance.ua/sai/sprav\\_info/proj\\_min\\_ru.htm](http://www.balance.ua/sai/sprav_info/proj_min_ru.htm).
121. Проніна І. І. Аналіз рівня життя населення України / І. І. Проніна // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України : зб. наук. праць каф. управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил Терноп. акад. нар. госп-ва. – Тернопіль, 2003. – Вип. 8. – С. 303-307.
122. Проніна І. І. Рівень життя населення України: методи аналізу та напрями підвищення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.09.01 "Демографія, економіка праці та соціальна політика" / І. І. Проніна. – К., 2002. – 20 с.
123. Райцин В. Я. Модели планирования уровня жизни / В. Я. Райцин. – М. : Экономика, 1987. – 216 с.
124. Рівень життя населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Evointeg/Prez1/stat/011.htm>
125. Рівень життя населення України / НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень, Державний комітет статистики України ; за ред. Л. М. Черенько. – К. : ТОВ Видавництво "Консультант", 2006. – 428 с.
126. Рівень і якість життя населення : монографія / під ред. Кушнарйова Є. П. – Х. : ВД "ІНЖЕК", 2004. – 272 с.
127. Рівень освіти населення Тернопільської області (підсумки Всеукраїнського перепису населення 2001 року) / за ред. В. Кирича. – Тернопіль : Тернопільське обласне управління статистики, 2003. – 56 с.
128. Ревайкин А. С. Уровень жизни населения (методология и проблемы регионального исследования) / А. С. Ревайкин. – М. : Наука, 1989. – 144 с.
129. Регіональна економіка : підручник / за ред. Є. П. Качана. – Тернопіль : ТНЕУ, 2009. – 664 с.
130. Розподіл постійного населення Тернопільської області за статтю та віком на 1 січня 2008 року : стат. бюл. – Тернопіль : Головне управління статистики, 2008. – 82 с.

131. Розподіл постійного населення Тернопільської області за статтю та віком на 1 січня 2007 року : стат. зб. – Тернопіль : Головне управління статистики, 2007. – 220 с.
132. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України / В. П. Руденко. – К. : Академія, 1999. – 568 с.
133. Руденко Л. Г. Економічні, соціальні і екологічні відміни регіонів України в контексті регіонального розвитку / Л. Г. Руденко // Український географічний журнал. – 2000. – № 3. – С. 18-27.
134. Руденко Л. Г. Концепція збалансованості розвитку і якість життя населення / Л. Г. Руденко, І. В. Гукалова // Український географічний журнал. – 2005. – № 2. – С. 44-50.
135. Садова У. Регіональні дослідження рівня життя населення: соціальний портрет / У. Садова, Л. Семів // Регіональна економіка. – 2006. – № 4. – С. 91-100.
136. Садовник О. П. Економіко-географічний аналіз життєдіяльності населення Тернопільського обласного суспільно-територіального комплексу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 "Економічна та соціальна географія" / О. П. Садовник. – К., 1998. – 16 с.
137. Самооцінка домогосподарствами рівня своїх доходів : стат. бюл. / за ред. Григорів Н. М. ; Голов. упр. стат. у Терноп. обл. – Тернопіль, 2009. – 42 с.
138. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів. – К. : Держкомстат України, 2006. – 86 с.
139. Самооцінка населенням стану здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги : стат. бюл. / за ред. Сави П. З. ; Голов. упр. стат. у Терноп. обл. – Тернопіль, 2009. – 72 с.
140. Семів Л. К. Регіональна політика: людський вимір : монографія / Л. К. Семів. – Львів : УРД НАН України, 2004. – 392 с.
141. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Кн.1 / А. Смит. – М. : Ось-89, 1997. – 256 с.

142. Соціальні індикатори рівня життя населення : стат. зб. / Голов. упр. стат. у Терноп. обл. – Тернопіль, 2007. – 186 с.
143. Соціальні індикатори рівня життя населення : стат. зб. / Голов. упр. стат. у Терноп. обл. – Тернопіль, 2009. – 207 с.
144. Соціальний захист населення України за 2006 рік. – К. : Держкомстат України, 2007. – 122 с.
145. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств Тернопільщини (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : стат. бюл. – Тернопіль: – Голов. упр. стат. у Терноп. обл. – 2009. – 32 с.
146. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2006 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : стат. зб. – К. : Держкомстат України, 2006. – 72 с.
147. Соціально-економічна географія України : навч. посіб. / за ред. проф. Шаблія О. І. – Львів : Світ, 2000. – 2-ге вид., переробл. і допов. – 680 с.
148. Стан навколишнього природного середовища Тернопільської області у 2006 р. / Державне управління екології і природних ресурсів у Тернопільській області. – Тернопіль, 2007. – 117 с.
149. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2007 рік / Голов. упр. стат. у Терноп. обл. – Тернопіль, 2008. – 463 с.
150. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2008 рік / Голов. упр. стат. у Терноп. обл. – Тернопіль, 2009. – 476 с.
151. Стеченко Д. М. Управління регіональним розвитком : навч. посіб. / Д. М. Стеченко. – К. : Вища школа, 2000. – 223 с.
152. Стратегія економічного і соціального розвитку України на 2004 – 2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/book/varnaly/005.htm>.
153. Суринов А. Е. Уровень жизни населения России: 1992-2002 гг. (По материалам официальных статистических наблюдений) / А. Е. Суринов. – М. : НИЦ “Статистика России”, 2003. – 280 с.

154. Татаревська М. С. Потреби як складова категорії рівень життя населення / М. С. Татаревська // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2002. – Вип. 130. – С. 61-68.
155. Татаревська М. С. Рівень життя сільського населення: оцінювання та напрями поліпшення (на матеріалах Кіровоградської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.09.01 "Демографія, економіка праці та соціальна політика" / М. С. Татаревська. – Одеса, 2004. – 20 с.
156. Татаревська М. С. Рівень життя сільського населення: оцінювання та напрями поліпшення : монографія / М. С. Татаревська. – Одеса, 2007. – 298 с.
157. Теслюк Р. Т. Підходи до визначення компонентної структури якості життя населення / Р. Т. Теслюк // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Географія. – Тернопіль, 2004. – № 1. – С. 100-105.
158. Ткач Д. В. Малі міські поселення: економіко-і соціально-географічні проблеми розвитку / Д. В. Ткач. – Тернопіль : Астон, 1997. – 145 с.
159. Ткач Д. Оцінка якості життя населення регіону / Д. Ткач, І. Ткач // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України : зб. наук. праць. – Тернопіль : Економічна думка, 2007. – Вип. 12. – С. 127-131.
160. Ткач Д. Особливості відтворення трудового потенціалу у поселеннях Тернопільської області / Д. Ткач, І. Ткач // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України : зб. наук. праць. – Тернопіль : Економічна думка, 2009. – Вип. 14. – С. 5-8.
161. Ткаченко Н. М. Соціальна справедливість та підвищення якості життя / Н. М. Ткаченко // Вісник економічної науки України. – 2009. – № 2. – С. 149-151.
162. Толстих Н. В. Динаміка рівня життя населення України (соціологічний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 "Соціальні та галузеві соціології" / Н. В. Толстих. – К., 1999. – 24 с.

163. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії : навч. посіб. / О. Г. Топчієв. – Одеса : Астропринт, 2001. – 560 с.
164. Топчієв О. Г. Теоретичні основи регіональної економіки / О. Г. Топчієв. – К. : УАДУ, 1997. – 140 с.
165. Трансформація структури господарства України. Регіональний аспект / за ред. Г. В. Балабанова, В. П. Нагірної, О. М. Нижник. – К. : Міленіум, 2003. – 404 с.
166. Тридід С. О. Оцінка способу та рівня життя населення регіону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.09.01 "Демографія, економіка праці та соціальна політика" / С. О. Тридід. – Х., 2006. – 18 с.
167. Трудова міграція населення Тернопільської області: Кількісний та географічний конспекти. – Тернопіль : Збруч, 2007. – 60 с.
168. Узунов Ф. В. Визначення понять і компонентний склад оцінки рівня та якості життя населення регіонів України / Ф. В. Узунов // Економіка розвитку / Харківський держ. екон. ун-т. – Х., 2003. – № 4(28). – С. 20-24.
169. Узунов Ф. В. Оцінка рівня і якості життя населення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.09.01 "Демографія, економіка праці та соціальна політика" / Ф. В. Узунов. – Х., 2004. – 18 с.
170. Україна: основні тенденції взаємодії суспільства і природи у ХХ ст. (географічний аспект) / за ред. Л. Г. Руденка. – К. : Академперіодика, 2005. – 320 с.
171. Фащевский Н. И. Территориальная организация жизнедеятельности населения / Фащевский Н. И., Палий Т. М., Немченко М. П., Старостенко А. Г. – К. : Наук. думка, 1992. – 136 с.
172. Хаггет П. Пространственный анализ в экономической географии / П. Хаггет. – М. : Прогресс, 1968. – 392 с.
173. Характеристика умов життя домогосподарств Тернопільщини у 2007 році / за ред. Григорів Н. М. – Тернопіль : Голов. упр. стат. у Терноп. обл., 2008. – 30 с.
174. Характеристика умов життя домогосподарств Тернопільщини у 2008 році

- / за ред. Григорів Н. М. – Тернопіль : Голов. упр. стат. у Терноп. обл., 2009. – 77 с.
175. Харазішвілі Ю. Прожитковий мінімум як критерій визначення рівня життя населення / Ю. Харазішвілі, О. Любіч, Н. Дмитренко // Банківська справа. – 2008. – № 2. – С. 24-37.
176. Царик Л. П. Еколого-географічний аналіз і оцінювання території: теорія та практика (на матеріалах Тернопільської області) / Л. П. Царик. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 256 с.
177. Царик Т. Проблеми комплексної оцінки рівнів розвитку регіонів в Україні / Т. Царик, В. Файфура // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України : зб. наук. праць каф. управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил Терноп. акад. нар. госп-ва. – Тернопіль, 2004. – Вип. 9. – С. 141-145.
178. Царик П. Л. Регіональна екологічна мережа: географічні аспекти формування і розвитку (на матеріалах Тернопільської області) / Л. П. Царик. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – 172 с.
179. Ціщик Р. Комплексний статистичний аналіз процесів природного руху населення Тернопільської області / Роман Ціщик // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2007. – Вип. 2. – С. 143-153.
180. Черенько Л. М. Проблеми бідності в Україні: методи визначення та напрями подолання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.09.01 "Демографія, економіка праці та соціальна політика" / Л. М. Черенько. – К., 2000. – 24 с.
181. Черенько Л. М. Оцінка впливу макроекономічного розвитку на рівень життя населення України / Л. М. Черенько // Вісник Технологічного університету Поділля. – Хмельницький, 2003. – Т. 2, ч. 1, № 4. – С. 72-81.
182. Черенько Л. М. Оцінка масштабів та рівня бідності в Україні / Л. М. Черенько. – К. : РВПС України НАНУ, 2000. – 75 с.



183. Черенько Л. М. Нерівність у доходах: сучасний стан, можливі наслідки та шляхи подолання негативних тенденцій / Л. М. Черенько // Демографія та соціальна політика. – 2004. – № 1–2. – С. 110-115.
184. Черенько Л. М. Сучасні особливості формування рівня життя населення України / Л. М. Черенько // Демографія та соціальна економіка. – 2007. – № 2. – С. 140-154.
185. Чернюк Л. Г. Економіка та розвиток регіонів (областей) України : навч. посіб. / Л. Г. Чернюк, Д. В. Клиновий. – К. : ЦУЛ, 2002. – 644 с.
186. Чисельність наявного населення Тернопільської області на 1 січня 2007 р. : стат. зб. – Тернопіль : Голов. упр. стат. у Терноп. обл., 2007. – 44 с.
187. Шаблій О. І. Математичні методи в соціально-економічній географії : навч. посіб. / О. І. Шаблій. – Львів : Світ, 1994. – 303 с.
188. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії : підручник / О. І. Шаблій. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І.Франка, 2003. – 444 с.
189. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. – Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 744 с.
190. Шаблій О. І. Деякі теоретико-методологічні аспекти дослідження депресивності регіонів України / О. І. Шаблій, О. І. Вісьтак // Проблеми розвитку депресивних регіонів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Ніжин, 25-26 квітня 2007 р. – Ніжин : ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2007. – 192 с.
191. Шаульська Л. В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України : монографія / Л. В. Шаульська. – Донецьк : Ін-т економіки пром-сті, 2005. – 502 с.
192. Шевчук Л. Т. Медико-соціальні аспекти використання трудового потенціалу : регіональний аналіз і прогноз / Л. Т. Шевчук. – Львів : ІРД НАН України, 2003. – 489 с.
193. Шевчук Л. Т. Основи медичної географії : текст лекцій / Л. Т. Шевчук. – Львів, 1997. – 168 с.

194. Шевчук Л. Т. Розміщення продуктивних сил : навч. посіб. / Л. Т. Шевчук. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 150 с.
195. Шевчук П. І. Соціальна політика / П. І. Шевчук. – Львів : Світ, 2003. – 400 с.
196. Штокало Я. Класифікація чинників формування рівня життя населення в регіоні / Ярослав Штокало // Історія української географії / Укр. географічне т-во, Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2008. – Вип. 18. – С. 97-99.
197. Штокало Я. Ю. Концептуальні аспекти вивчення рівня життя населення регіону / Я. Ю. Штокало // Соціально-економічні та демографічні проблеми збереження і розвитку трудового потенціалу регіонів : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Тернопіль, 1-2 жовт. 2009 р. – Тернопіль, 2009. – С. 46-50.
198. Штокало Я. Людський розвиток та рівень життя населення / Я. Штокало // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України : зб. наук. праць каф. управління трудовими ресурсами і розміщення продуктивних сил ТДМУ. – Тернопіль, 2006. – Вип. 11. – С. 114-116.
199. Штокало Я. Методичні підходи до оцінки рівня життя населення регіону / Ярослав Штокало // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Сер. Географія. – Тернопіль, 2008. – Вип. 24. – С. 82-86.
200. Штокало Я. Рівень життя населення як результат соціального і економічного розвитку / Я. Штокало // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України : зб. наук. праць. – Тернопіль : Економічна думка, 2007. – Вип. 12. – С. 132-134.
201. Штокало Я. Регіональні особливості залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України / Я. Штокало // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України : зб. наук. праць / Терноп. держ. екон. ун-т ; [гол. ред. Качан Є. П.]. – Тернопіль, 2005. – Вип. 10. – С. 82-85.

202. Штокало Я. Соціальні параметри рівня життя населення / Я. Штокало // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України / Терноп. нац. екон. ун-т ; гол. ред. Качан Є.П. – Тернопіль, 2008. – Вип. 13. – С. 124-129.
203. Щокін Г. Концепція соціального розвитку: висновки для України / Г. Щокін. – К. : МАУП, 2002. – 72 с.
204. Юрчишин І. Підвищення рівня життя населення як результат проведення ефективної соціальної політики / Ірина Юрчишин // Наука молода : зб. наук. праць молодих вчених Терноп. нац. екон. ун-ту. – Тернопіль, 2009. – Вип. 11. – С. 52-56.
205. Якість економічного зростання / В. Томас, М. Дайламі, А. Дарешвар та ін. ; пер. з англ. ; наук. ред. пер. О. Кілієвич. – К. : Основи, 2002. – 350 с.
206. Яценко Л. Щодо рейтингу регіонів України за рівнем життя населення у 2006 р. [Електронний ресурс] / Л. Яценко, Т. Цихан, С. Лавриненко. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/juli/22.htm>.
207. Assessment of the Quality in Statistics. Draft Quality Measurement and Reporting Framework / Eurostat, Luxembourg, 2002.; «Quality in Statistics», Sevens meeting, Luxembourg, 23-24 May 2005, «Standard quality indicators» / Eurostat, 2005.
208. Household Budget Surveys in the EU. Methodology and Recommendation for Harmonization. – Eurostat, Luxemburg, 1997. – 123 p.



**ДЕРЖАВНИЙ КОМІТЕТ СТАТИСТИКИ УКРАЇНИ  
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ СТАТИСТИКИ У ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ**

вул. Над Ставом, 10, м. Тернопіль, 46001  
тел. (0352) 52-50-31, факс (0352) 52-10-14, E-mail: gustr@tr.ukrtel.net, http://www.te.ukrstat.gov.ua

Спеціалізованій вченій раді Д 35.051.08  
Львівського національного університету  
імені Івана Франка  
за спеціальністю 11.00.02 – економічна та  
соціальна географія

**ДОВІДКА**

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Головне управління статистики у Тернопільській області розглянуло результати дисертаційного дослідження здобувача кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету Штокал Ярослава Юрійовича на тему **”Рівень життя населення регіону (суспільно-географічні аспекти дослідження на прикладі Тернопільської області)”** і підтверджує, що окремі положення та рекомендації можуть бути використані у його діяльності для удосконалення статистичного дослідження характеристик умов життя населення, соціально-демографічних характеристик домогосподарств, для самооцінки домогосподарствами рівня своїх доходів і самооцінки населенням стану свого здоров'я. Зокрема, Відділом обстеження умов життя домогосподарств планується використовувати запропоновані автором методичні підходи дослідження рівня життя населення регіону та його оцінки, а також рекомендації щодо визначення інтегральної оцінки рівня життя населення і територіальних відмінностей цього показника.

Начальник



В.Г. Кирич



**Тернопільський національний економічний університет**  
**Ternopil National Economic University**

Lvivska Str. 11, Ternopil, 46020, Ukraine  
Tel./Fax +380 (352) 47 50 51  
E-mail: academ@tneu.edu.ua  
http://www.tneu.edu.ua

вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46020, Україна  
Тел./факс +380 (352) 47 50 51  
E-mail: academ@tneu.edu.ua  
http://www.tneu.edu.ua

№ 126-28/119

“ 18 ” 05 2010 р.

На № \_\_\_\_\_ від \_\_\_\_\_

Спеціалізованій вченій раді Д 35.051.08  
Львівського національного університету  
імені Івана Франка  
за спеціальністю 11.00.02 – економічна та  
соціальна географія

**Довідка**

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Цією довідкою підтверджуємо, що результати дисертаційного дослідження здобувача кафедри управління персоналом і регіональної економіки Штокал Ярослава Юрійовича на тему **“Рівень життя населення регіону (суспільно-географічні аспекти дослідження на прикладі Тернопільської області)”** використані у навчальному процесі кафедри управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету, зокрема при викладанні навчальних дисциплін **“Регіональна економіка,” “Демографія,” “Соціальна політика,” “Ринок праці.”**

Проректор з науково-педагогічної  
роботи, доцент



*[Signature]*  
М. І. Шинкарик

Завідувач кафедри управління  
персоналом і регіональної економіки,  
професор

*[Signature]*  
Є.П. Качан



**Тернопільський національний економічний університет**  
**Ternopil National Economic University**

Lvivska Str. 11, Ternopil, 46020, Ukraine  
Tel./Fax +380 (352) 47 50 51  
E-mail: academ@tneu.edu.ua  
http://www.tneu.edu.ua

вул. Львівська, 11, Тернопіль, 46020, Україна  
Тел./факс +380 (352) 47 50 51  
E-mail: academ@tneu.edu.ua  
http://www.tneu.edu.ua

№ 126-02/557  
На № \_\_\_\_\_ від \_\_\_\_\_

"09" 03 2010 р.

Львівський національний університет  
ім. І.Франка  
Голові спеціалізованої вченої Д 035.051.08  
за спеціальністю 11.00.02 – економічна та  
соціальна географія

**ДОВІДКА**

Видана Штокалу Ярославу Юрійовичу про те, що він дійсно брав участь у виконанні держбюджетної науково-дослідної роботи на тему "Стратегічні орієнтири розвитку економіки України до 2020 року: методологічні та прикладні аспекти" (державний реєстраційний номер 0108U010221), зокрема у підготовці підрозділу "Політика доходів. Рівень життя населення. Трансформація системи пільг і допомоги. Подолання бідності. Трансформація соціального страхування", а також науково-дослідної роботи кафедри управління персоналом і регіональної економіки на тему "Регіональні проблеми вдосконалення розміщення продуктивних сил" (номер державної реєстрації 0105U000860), зокрема у підготовці розділу "Соціально-економічні проблеми розвитку продуктивних сил регіону".

Проректор з наукової роботи  
д.е.н., професор



А.Ф.Мельник